

Koning-Stadhouder Willem III

Constant van Wessem

bron

Constant van Wessem, *Koning-Stadhouder Willem III*. H.P. Leopold, Den Haag 1939

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wess008koni01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

*Koning-Stadhouder Willem III
1650-1702*

Inleiding

De tijdgenooten, die den Koning-Stadhouder Willem III in zijn latere levensjaren beschreven, spreken allen van zijn triest, melancholiek uiterlijk. Uren kon hij onbeweeglijk zitten, als in gepeins, of 'leggende op zijn eenen elleboog wel driehonderd tellen lang' in het bijzijn van anderen insluimerend, 'zeer gefatigueerd zijnde'. Zijn neerhangende oogleden gaven hem iets zwaarmoedigs en befloersten zijn vermoeiden blik. Men zag hem zelden lachen; alleen in zeer intiemen kring gaf hij zich over aan een vaak kunstmatig door drankgenoegens en spel gewekte vroolijkheid. Men ziet het ten overvloede in zijn portretten - zelfs al kan men aannemen, dat de schilders 'het beste er van maakten' -: het uiterlijk van een man, die de levensvreugde niet gekend heeft, een gezicht, dat, zoo vreemd gecoeffeerd met de hooge allongepruik, meer treft door de schraalheid als gemis aan innerlijk geluk dan door de ziekelijke magerte van zijn vroegoude, ingevallen gelaatstrekken.

Zulks komt overeen met zijn leven. Men zou het

leven van den Koning-Stadhouder Willem III het drama van den onvolgroeiden mensch kunnen noemen.

Een wonderlijk noodlot beschikte, dat het rouwfloers, dat rondom de wieg van den posthuum geborene was opgehangen, zijn verdere leven als een sombere entourage bleef vergezellen. In geen enkele periode is dit leven zonder een donkeren achtergrond: er is triomf, er is voldoening, er zijn temidden van veel tegenslagen dingen, die gelukken, maar al is er reden tot trots, er is nooit reden tot geluk. Geluk in den zin van harmonie, van levensvreugde, van ontplooiing. Zooals zijn uiterlijk smal en schraal blijft, komt ook zijn wezen, zijn menschzijn nooit tot bloei. Lichamelijk de mismaakte afstammeling van eenforsch geslacht: klein, ‘met beenen en voeten als een kind’, een hoogen schouder, ingevallen borst en den grooten arendsneus scheef in het gezicht, en wat zijn gestel betreft, een haard van allerlei en vaak de wonderlijkste kwalen, blijft ook zijn leven een disharmonie tusschen het bereikte en wat hij zocht te bereiken. Zeker, gezien van het standpunt der eierzuchtigen, is er in het leven van Willem III een groote opgang te constateeren: de uitgeslotene werd tot het stadhouderschap van zijn vaderen geroepen, den afstammeling van koningen werd een koningskroon deelachtig, onder de Prinsen van Oranje is hij degene geweest, die zich een Europeeschen naam verwierf en door zijn positie de politiek van Europa kon beheerschen. Schijnt dit niet een bekroning voor wien, als Willem III, zijn leven zoo weloverwogen heeft voorbereid, zoozeer er alles op heeft gezet, niet door het lot gedupeerd te worden? Toch, al leidde hij een

bedachtzaam leven, met een vast doel voor oogen, steeds overwegende ‘wat gedaan, maar ook wat nagelaten moest worden’, slaagde hij nimmer ten volle en bereikte hij nooit wezenlijk wat hij dacht te bereiken. Als gekroond koning van Engeland was hij geen werkelijk koning van dat land; hoewel hij zich een Stuart wist, bleef hij voor de Engelschen Oranje, en zijn populariteit in de Nederlanden verloor hij, doordat de Hollanders, voor wie hij Oranje was, hem verweten, dat hij zich als een Stuart gedroeg, die door zijn verdeelde aandacht zijn geboorteland de tweede plaats gaf als bondgenoot van Engeland in het spel om het Europeesche evenwicht: hij heeft, geconcentreerd als hij was op den grooten inzet, de Europeesche politiek, noch voor den een noch voor den ander kunnen zijn wat hij moest wezen. En van dat, waaraan hij de liefde van twee landen, de liefde van de menschen voor zijn persoon, opofferde, heeft hij zelf nooit het resultaat mogen aanschouwen. Hij stierf voordat de laatste ronde begon, waarbij op de slagvelden in de Zuidelijke Nederlanden de ondergang van de militaire Katholieke macht bezegeld werd. Wat hij met opoffering ook van zijn eigen krachten had voorbereid, werd anderen als vrucht in den schoot geworpen; wat hij had nagestreefd, beleefde hij niet meer toen het bereikt werd.

Nogmaals, wanneer wij het dramatische accent in zijn leven verscherpen: den Koning-Stadhouder Willem III, die er alles op had gezet de ongunst van zijn jongste levensjaren, toen hij feitelijk als ‘balling’ in zijn eigen land leefde, te overwinnen en zijn ‘moment’ te attrapeeren, dat hem zou wreken

voor veel waarin hij zich tekort gedaan achtte, werd door de omstandigheden een rol toegewezen, waarin hij veel had van den man, die tusschen twee stoelen komt te zitten, een positie, waarom hem zoowel het succes als de waardeering werd onthouden, waarop hij recht had. De Engelschen hebben het hem niet gegund, dat hij, de ‘vreemdeling’, een van hun grootste politieke vorsten is geweest: hij bezit daarginds zelfs geen grafmonument en in ons land heeft het tot 1921 geduurd eer men voor den Oranje, die toch in de débâcle-jaren 1672 en 1673 aan het land een reddende leiding gaf, te Breda een ruitersstandbeeld onthulde.

Maar ook de oorzaken voor deze langdurige miskenning zijn duidelijk aan te wijzen: Willem III heeft door zijn karakter zichzelf bij veel in den weg gestaan.

Dat hij onbemind bleef, ondanks een tijdelijke vereering, die hij in ons land genoot - totdat bleek, dat hij, te zeer gepreoccupeerd door de buitenlandsche aangelegenheden, naliet in de Nederlanden de hervormingen door te voeren, waartoe hij, de Stadhouder, maar niet ten onrechte de Koning van Holland genoemd, de macht bezat en waaraan deze behoefte hadden - dankt hij wel in de eerste plaats aan zichzelf. Het is het noodlot van zijn karakter geweest, dat wederom door het noodlot werd gevormd: een kringloop van fataliteiten, die nogmaals de rouwwieg, waarin de pasgeborene werd neergelegd, symbolisch maakt.

Inderdaad hebben de wijze waarop en de omstandigheden waaronder hij in zijn jeugd jaren opgroeide, de ontwikkeling van zijn karakter beïnvloed. Echter, de omstandigheden alleen bepalen niet de ontwikkeling van

een mensch, ook hoe hij op die omstandigheden reageert.

Willem III, geboren uit een koninklijke moeder en niet enkel in zijn uiterlijk meer een Stuart dan een Oranje, toonde reeds vroegtijdig sterk het besef van zijn afkomst en het bewustzijn zich de uitgeslotene te weten van rechten, die door anderen waren aangetast, waarom hij een wrok in zich voedde, die zijn energie heeft geprikkeld, zijn kracht gestuwd. Al wist hij te zwijgen, hij vergat geen moment en gespannen wachtte hij op de 'afrekening'. 'Over aangedaan onrecht wrokte hij lang na,' zegt een tijdgenoot van hem. Hoe langdurig zijn wrok kon wezen, heeft Johan de Witt, de bewerker van de Acte van Seclusie, moeten ervaren, toen de Stadhouder geworden Prins in 1672, juist door zich afzijdig te houden en maar al te goed te weten wat toen 'nagelaten moest worden', hem aan de wraak van het gepeupel uitleverde. Wie zijn opponent was heette een 'vuylick', een 'peste' of een 'geck'. Legde men hem het verzoek om gratie voor van een persoon, tegen wien hij een grief had, dan 'hield hij zich of hij er geen kennis van had'. Wie zijn plannen deed mislukken, kon op een mild oordeel niet rekenen: een offer verlangend voor de catastrofe van Zwammerdam en Bodegraven, bracht hij den kolonel Paynwin, die, door zijn vluchtenden chef Graaf von Königsmark met een onduidelijke instructie in den steek gelaten, de reeds in den val gelopen Franschen liet ontsnappen, tegen twee zachtere vonnissen van den krijgsraad in, ter dood. Knoop vond in zijn karakter iets Romeinsch; terecht: ook bij Willem III zien wij het Caesaren-gebaar met den duim omlaag als het ging over leven of dood.

Wel zonderling doet het dan aan, hem in een brief te hooren zeggen, dat hij ‘het niet kan verdragen, dat, onder pretext van justitie, men zijn vuile passie en haat beoogt’; in ieder geval toonde hij zelf zeer goed met twee maten te kunnen meten voor wien in zijn persoonlijke zaken zijn vriend of zijn vijand was.

Doch zijn gemiste jeugd, de moeilijke jaren van zijn jongelingschap, waarin hij ‘zich alleenlijk tot lijden en verdragen had moeten schikken’, hebben er ongetwijfeld toe bijgedragen aan zijn karakter die verenging te geven, die hem door hoogmoed deed mankeeren wat hij door grootmoedigheid had kunnen goed maken. Opgegroeid in te nauwe verhoudingen, gedwongen vroegtijdig te veinzen, als ondergeschikte in een positie, waarin hij ‘Uw dienaar’ moest spelen tegen menschen, die hij in zijn hart toch fel haatte, kon hij niet groot wezen toen de grenzen zich verwijdden, en zijn van nature zeer sensibele menschelijkheid verarmde tot die van een diplomatenziel of deed de opgelegde zelfbeheersching tot een bij wijlen doldriftige roekeloosheid uitbarsten, waarin hij scheen ‘hasarder tout l'Etat’. Eenkennig en moeilijk om te dienen, onminzaam in den omgang en soms zeer grof: ‘de kerel is geen spuw waters waard’, heeft hij velen van zich verwijderd, die hij met wat meer toegankelijkheid voor zich had kunnen winnen; daarentegen gaf hij, in een verdrongen, verkeerd geplaatste behoefte aan ‘genegenheid’, zijn vriendschap aan onwaardigen, wier onwaardigheid voor ieder evident was, alleen voor hemzelf niet. De groote vriendschap van zijn leven, voor Bentinck, eindigde als de zooveelste mislukking van het goed bedoelde en, tragisch genoeg,

ging ditmaal de miskenning van den vriend uit, dien, hoewel niet vrij van jaloezie, het toch niet geheel ten onrechte verdroot, dat zijn koning eigen waardigheid neerhaalde en zijn goeden naam ook in zedelijk opzicht schade deed door zich ‘meer dan ordinaris’ te bedrinken met den nieuwen gunsteling, den jongen ‘debaucheur’ Keppel. Slechts één mensch is er in zijn leven geweest, die zijn aanvankelijke onverschilligheid wist te overwinnen, ja, die zelfs de waarlijke liefde van ‘Mr. Caliban’ won: de vrouw, die hij toch uit louter dynastieke overwegingen en als middel tot doel voor zijn plannen had getrouwd, Prinses Mary Stuart; maar haar dood werd toen voor hem ook zulk een slag, dat hij daarna zelf nog slechts een stervende schijnt. Vereenzaamd door den dood van zijn gemalin, verlaten ook door den vriend Bentinck, voor wien Keppel toch geen remplaçant kon wezen, steeds meer zich opgesloten houdend in zijn melancholie, zien wij Willem III de laatste jaren van zijn leven arm en verarmd op een koningstroon, die hem zonder glans liet, vervreemd van Engeland, met een laat heimwee naar Holland, dat hij eveneens van zich vervreemd had, slechts met den dood in het lichaam en zooals hij had kunnen sterven als een onbekende in een of andere woning van een particulier.

Gelijk het drama van den Koning-Stadhouder begonnen is, eindigde het: als van een, ‘die geboren was in tegenspoeden’.

Toch, deze onuitgegroeide naar lichaam en ziel fascineert. Hij fascineert door zijn taaie wilskracht. Dit had de aanvankelijke hardheid van zijn omstandigheden tenminste uitgewerkt: dat hij zich niet aan de

omstandigheden wilde onderwerpen, en het heeft een geestelijke activiteit in hem ontwikkeld, een zelftucht, waarmee hij weliswaar veel menselijks in zich terugdrong, maar waarmede hij ook het zwakke gestel, dat hem was toebedeeld, in zijn macht hield tot het verbazingwekkende toe. Wat hij, om zijn vrijheid van handelen te behouden, met de kracht van zijn wil over het lichaam kon verrichten, grensde inderdaad aan het ongeloofelijke. Deze man met zijn zwakke borst, die fluim en bloed spooog, die, gekweld door zijn 'asthmatische oppressiën', stikte in de lucht van een kamer, zat in den slag 36 uren achtereen te paard, ontbering en kou deelend met den minsten soldaat, zich in de voorste linies wagens, en dat niet enkel om een voorbeeld te wezen, - en hield het vol. Hij, wien men vaak gebrek aan activiteit verweet en die inderdaad, met weinig belangstelling voor administratieve aangelegenheden, het werk liet oploopen, volgens zijn secretaris Huygens alleen het allernoodigste onder de hem voorgelegde papieren tekenend, ontwaakte in den slag - en ook op de jacht, zijn 'strijd' genoegens in vreedstijd; hij joeg op de overwinning als op een hert¹⁾ - tot een hartstocht en een uithoudingsver-

- 1) Hoe Willem III op een hert joeg, als gold het een te achtervolgen vijand, daarvan vinden wij een merkwaardige beschrijving in een brief aan Bentinck, waar deze jacht als de etappen van een 'strijd' wordt weergegeven: 'Na lang op de loer te hebben gestaan, joegen wij een hert van de Essop (bij Dieren) op, dat naar den Berenberg rende, toen naar Bruyl terugliep, vandaar tot vlak bij de Doorewerth kwam en vervolgens naar Langerhout en Asselt ging, waar wij het doodden. Wij kwamen pas om tien uur 's avonds in Dieren terug.' Op zulke jachten werden vaak de beste paarden doodgereden.

mogen als men van dezen lichamelijk zwakke ondoenlijk zou hebben geacht. Dan nam hij de stoutmoedigste, geniaalste besluiten; ongeacht hoofdpijn en andere lichamelijke indisposities, stortte hij zich in een snellen marsch dwars door de Zuidelijke Nederlanden op Charleroi, op de verbindingslinies van den vijand, om het Fransche leger voor de Waterlinie van zijn toevoer af te snijden en aldus tot terugtrekken te dwingen. Dan was hij welgemoed, geestdriftig, zonder behoefte aan slaap of eten, ‘den ganschen dag te paard of in de approches, en dat met dit heete weer!’; dan volstond hij over zijn nederlagen in zijn berichten met een enkel zinnetje, zooals na Neerwinden: ‘en zijn wij na een zeer opiniatre gevecht geslagen’, direct daaraan toevoegend, welke maatregelen tot herstel hij trof; kortom betoonde zich geheel en al den man, wiens uithoudingsvermogen tegen de grootste obstakels was opgewassen. En tot het laatst toe is hij, reeds stervende, voortgegaan zijn lichaam naar zijn wil te zetten: de laatste ziektedagen, die hem dwongen het bed te houden, schenen een momenteele, voorbijgaande zwaktetoestand, die toevallig, als een ongeluk, de dood werd -.

Het is deze taaie, zichzelf overtreffende, wilskracht geweest, die de achting van vriend en vijand voor hem afdwong. Volgens sommigen wordt hij graag gezien en verheerlijkt als de Strijder voor het Protestantisme, het Protestantsche geloof, als de man, die doelbewust en uit roeping aan de Katholieke overheersching van Europa, belichaamd in de eerezucht van Lodewijk XIV van Frankrijk, paal en perk stelde. Maar men verwacht dan politiek met levensdoel. Al verschijnt ons Willem III als de groote tegen-

speler van den Zonnekoning, was het toch eerder de wet van het evenwicht, die ook een wet schijnt in de politieke machtsverdeling der landen onderling, die hem zichzelf op de weegschaal deed stellen toen deze door den ander te zeer oversloeg, en slechts schijnbaar groepeerden de Protestantsche landen zich tegenover het Katholicisme, en namen in de politieke constellatie ook Katholieke vorsten aan den strijd tegen het Europeesche gevaar: Lodewijk XIV, deel. Al hield hij aan het Engelsche Parlement in zijn redevoeringen de zaak van het Protestantisme voor, hij wist zeer goed, dat hij hiermee een gevoelige snaar raakte in een land, dat juist hem had geroepen om, door de verdrijving van den Roomschen Jacobus II, den groeienden invloed van het Katholicisme te stuiten. Men kleineert er den Koning-Stadhouder Willem III niet mee met te erkennen, dat hij waarlijk niet enkel uit 'roeping' zich als de Paladijn van het Protestantisme opwierp en dat het in dit hooge spel met de weegschaal van Europa ook nog ging om een 'afrekening', toen hij zijn geweldige coalitie tegen den Franschen koning samenbracht: had deze niet in vollen vreedstijd zijn Prinsdom Oranje bezet en geplunderd, wederom een aangetast recht, bij welks vernemen zijn secretaris Huygens hem tot vier, vijf maal toe 'met een geexacerbeerd wezen' hoorde herhalen: dat men geduld moest hebben totdat men in staat zou zijn zich te wreken en dat hij hoopte niet te sterven voor men daartoe de middelen had gehad'?¹⁾ Zonder twijfel

1) Ook later zeide hij nog vaak, dat hij hoopte, 'dat de goede God mij daar lang genoeg voor laat leven' - al is het hem niet vergund geweest.

zou hij, een Protestant zonder geloofsdrijverij, die aan theologische zaken weinig aandacht schonk, niet nagelaten hebben de groepeerings anders te maken, wanneer de politiek, die hij voerde, zulks had vereischt. Liet hij b.v. niet de Elzassche Protestanten in den steek, toen hij daarmee een momenteel noodigen vrede met Frankrijk kon verkrijgen, en verzette hij er zich niet tegen, dat verdienstelijke Katholieken in Engeland uit hun ambt werden ontzet enkel om hun geloof? Maar onze bewondering gaat vooral uit naar de ijzeren wilskracht, waarmee Willem III, vastbesloten voor het bereiken van zijn doel, evenmin als door het lot zich door zijn indispositie te laten dupeeren, een reeds sinds zijn kinderjaren ziekelijk lichaam dwong hem als dat van een gezonde te gehoorzamen. Alsof hij zijn gansche leven den raad van een vroegeren leermeester is indachtig gebleven, die hem in een ‘Discours sur la nourriture de Son Altesse Monseigneur le Prince d'Orange’ voorschreef:

‘Qui est maître de soi-même, il est maître de tous les autres’.

Hoofdstuk I

Het jongetje in meisjeskleeren

Op het eind van October 1650 keerde de Stadhouder Prins Willem II van een jachtpartij te Dieren, een der nieuwe Oranjeverblijven, zooals er sinds den regeeringsaanvang van Frederik Hendrik verscheidene waren gebouwd, ongesteld in den Haag terug. Wat zich eerst nog als een gewone verkoudheid liet aanzien, openbaarde zich als de kinderpokken en nam een snel verloop: den 6den November was hij overleden.

Temidden van de verbijstering, die nog heerschte in het Stadhouderlijk Kwartier op het Haagsche Binnenhof om het zoo plotselinge einde van een leven, dat den toen 24-jarige reeds zoo veel toekomstige glorie scheen te voorspellen, werd opnieuw ontsteltenis gewekt door de vóór den tijd beginnende weeën van zijn 19-jarige weduwe, Prinses Mary Stuart, die, zwaar geschokt door den dood van haar man, ‘op haar bedde lag zeer weemoediglijk’. In allerijl haalde men de Prinses-Douairière, Amalia van Solms; ook andere familieleden waren aanwezig in het vertrek, waar ‘omtrent quartier uur voor negen’ in den avond

van den 14den November de Prinses-Royale beviel van een achtmaandsch kind, een zoon. Het kind was wel teer en tener, maar, zoo meende men, gezond.

Aldus werd de toekomstige Koning-Stadhouder Willem III in een sterfhuis geboren. Zooals alles in het paleis, om den rouw over den 8 dagen tevoren gestorven vader, wiens gebalsemd lichaam nog boven aarde stond, was zijn wieg met zwart behangen: een sombere entourage, waarin een leven begint.

Voor de grootmoeder, de moeder van den overleden Stadhouder, Prinses Amalia, gravin van Solms, was het een troost, dat het legitieme nageslacht, acht dagen lang in mannelijke linie uitgestorven bij den dood van haar zoon, den eenigen stamhouder, nu zou blijven voortbestaan (hoewel anderen, zooals de Fransche gezant in den Haag, zich niet ontveinsden, dat het kind was ‘assez délicat et fluet pour faire douter s'il vivrait’). De 6de November had de fataalste dag voor een dynastie der Oranjes geschenen. Op den jongen Stadhouder Willem II, die door zijn aard en zijn opvoeding aangewezen leek den met Frederik Hendrik begonnen opgang naar de soevereine macht over de Republiek der Vereenigde Provinciën te voltooien, had zich nu eenmaal alle hoop en verwachting van het Oranjehuis geconcentreerd. Thans scheen door zijn onverwacht sterven een beslissende wending in dezen opgang gekomen; het was alsof alle glans verbleekte en op een ‘bekroning’ van Oranje tot staatshoofd, met gelijke vorstelijke macht als van een koning, niet meer gehoopt mocht worden.

De eerzuchtige Amalia van Solms had de toekomst van haar zoon goed voorbereid. Zij had door de

huwelijken van haar kinderen luister bijgezet aan den naam Oranje. De jonge Prins Willem was reeds als 15-jarige door zijn huwelijk met een Engelsche prinses, Mary Stuart, toen 11 jaar oud, dochter van Koning Karel I en, door haar moeder, kleindochter van Hendrik IV van Frankrijk, met twee groote vorstenhuizen vermaagschapt; en voor den Prins van Wales, den lateren Karel II, werd Willem's zuster Louise Henriëtte bestemd, hoewel, door de verdrijving van het huis Stuart uit Engeland, in 1648, de voorgenomen verbinding, als ondoelmatig, afsprong en de jonge prinses, tegen haar zin - zij beminde een Fransch edelman - aan den Brandenburgschen Keurvorst werd uitgehuwelijkt. Als de levenslustige echtgenoot van den eersten Oranje, die een hof had en een hofstaat voerde, had ook zij het Stadhouders paleis van Frederik Hendrik, den Stedendwinger, den door Vondel als 'de Renaissance heros' bezongene, helpen maken tot een evenbeeld der groote Europeesche vorstenhoven, in het bijzonder dat van Frankrijk. De Oranjes waren geen kleine graven van Nassau meer. Reeds in zijn uiterlijk, als de 'fat' der Oranjes, contrasteerde Prins Frederik Hendrik, die als 40-jarige het toenmalige arme Duitsche gravinnetje van Solms, hofdame van de naar ons land uitgeweken Koningin van Bohemen - 'de Winterkoningin' genaamd, om haar rijk, dat één winter duurde - gehuwd had, opvallend met zijn eenvoudigen, hoewel niet onontwikkelden soldaten-broeder Prins Maurits, en in den hofstaat, dien hij thans voerde en die mede door zijn vrouw werd opgehouden, leefde hij reeds als een vorst, met duidelijke dynastieke aspiraties. Diplomaten

gingen in en uit, de schilders van vorsten, zoals Van Dijck, schilderden de portretten van de kinderen en de familieleden, er werden bals gegeven, waarbij men zich voor het eerst ‘de kleine pleistertjes’, de Fransche mouches, op het gezicht plakte: de levenslust vierde hoogtij, maar ook de pracht en de praal, ‘als men aan deze zijde van Perzië nog niet had gezien’. Kortom, uiterlijk wees alles den opgang der Oranjes naar een koningschap over de Republiek der Vereenigde Provinciën aan; het ging ten slotte nog om den naam, want ‘Stadhouder’ kon in wezen ‘Koning’ beteekenen en reeds heette de Prins niet meer ‘Zijne Excellentie’, maar ‘Zijne Hoogheid’.

In deze omgeving groeide de jonge Willem II op. Reeds als jongeling had hij, naar de Fransche mode, een leven geleid van jagen, dansen en galante avonturen. ‘Grand seigneur’, knap van uiterlijk, trots en eierzuchtig, gaf hij voor vrouwen, paarden en schilderijen (vooral Honthorst stond zeer bij hem in de gunst) met vorstelijke hand het geld uit, al ging hij daarmee al spoedig zijn particuliere inkomsten te boven en was ook zijn eenigszins libertijnsche levenswijs niet bevorderlijk voor zijn gezondheid. Maar hij toonde zich, zoodra hij zijn vader Frederik Hendrik na diens dood, in 1647, als Stadhouder was opgevolgd, ‘van zeer goede hersenen ende oordeel’. Echter, naast schrandere, bleek deze voorspoedige jongeman ook te vast besloten niet langer een secundaire rol te spelen in den Staat, dien zijn grootvader, Prins Willem I, had helpen bevestigen. Reeds tijdens de onderhandelingen te Munster, in 1648, had hij zich gedragen als een vorst, die op eigen gelegenheid vrede sloot; en

het gevangen zetten van een zestal weerspannige regenten op Loevenstein, evenals de ruzie over een paar honderd man méér afgedankte soldaten, waarom de Prins tegen Amsterdam opmarcheerde, bleek in wezen te gaan om de beslissing wiens woord in den Staat méér zou gelden, dat van den Prins of dat van de regenten.

Daarom, al jubelde ook het mindere volk bij de geboorte van een nieuwen Prins en beijverden de rijmpoëten zich den jonggeborene met hun lofdichten te huldigen, het luiden der geboorteklokken voor een nieuwen Oranje werd niet overal in den lande met ongemengde gevoelens aangehoord. Reeds bij den dood van Willem II had een rijmpje, bij een milde gift in het kerkezakje gevonden: ‘Nooit blijder maar in tachtig jaar’ bewezen, dat de Oranjes in het land niet meer onverdeeld bemind waren. De Staat, de Republiek der Vereenigde Provinciën, was in 1650 niet meer die, toen op een Julidag van het jaar 1584 de doodende kogel van Balthazar Gerards Prins Willem I, den Vader des Vaderlands, neervelde: een land in nood, dat zeker de aanbeveling van den stervende in Gods hand nog verdiende: ‘Mon Dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple’. De Staat was bij den vrede van Munster een land geworden, zich bewust van zijn kracht, overwinnaar in den vrijheidsstrijd van Spanje. De Staat, in tallooze bestuurslichamen verdeeld en feitelijk alleen een bondgenootschap van onderling zelfstandige Provinciën, naar den trant der vroegere graafschappen en hertogdommen, beschouwde Oranje niet meer als de redder, maar als de eerste dienaar. De vrijgeworden Provinciën gevoelden

allerminst lust zich te laten vereenigen tot een Staat, waarvan Oranje de kroon zou dragen, en de maar al te duidelijke eerezucht, die Prins Willem II gedurende de weinige jaren van zijn stadhouderschap bij zijn optreden had doen blijken, werd door velen als een aanslag op de verworven 'vrijheid' beschouwd en deed de Oranjes in de regeerende kringen snel in populariteit afnemen.

Daarbij kwam, dat de leden van het Oranjehuis de door de omstandigheden thans geëischte matiging weinig in het oog hielden en door hun onderlinge twisten van zich deden spreken.

Amalia van Solms wilde zich voortdurend als het hoofd van het Oranjehuis laten gelden en trachtte alles wat den posthuum geboren kleinzoon betrof aan zich te trekken. Zij stiet daarbij op het stugge en onwillige karakter van haar schoondochter. De Prinses-Royale, een bij de Gratie Gods Engelsche prinses, dochter van Koning Karel I, betwistte aan wie voor haar maar een gewoon Duitsch gravinnetje was het recht van inmenging in wat zij haar persoonlijke aangelegenheden en die van de testamentaire beschikking van haar man achtte: niet de grootmoeder, maar de moeder zou, bijgestaan door eenige nader aan te wijzen adviseurs, leden van de Statengeneraal, de opvoeding van den jongen Prins leiden.

Reeds om den naam van den pasgeborene was getwist. De Prinses-Royale wenschte, dat hij Charles, naar haar vader, zou heeten, maar de Prinses-Douairière Amalia wist door te zetten, dat hij werd genoemd naar zijn vader, Willem, en naar zijn grootvader van vaderszijde, Hendrik. Doch aangaande de voogdij deed

de Engelsche geen concessies meer. Zoo gespannen werd de verhouding tusschen schoondochter en schoonmoeder, dat de hofmeester van de eerste aan Prinses Amalia moest verzoeken zich te matigen en haar schoondochter harde woorden te besparen, daar deze nog zwak en overgevoelig was, 'zoo pas uit de kraam'.

Deze geruchtmakende twisten dienden de belangen der Oranjes niet.

Ongetwijfeld betoonden, in een 'querelle' vaak over futiliteiten, zaken van etiquette en voorrang, de beide vrouwen Prinses Amalia en de Prinses-Royale niet die waardigheid, die onder de omstandigheden wijs was geweest. Zeker kan men zeggen, dat bij de Prinses-Royale haar recalcitrante houding niet in de eerste plaats werd ingegeven door haar bezorgdheid voor haar kind. Om het kind zelf ging het minder: dit was veeleer een pand in haar hand, een wapen voor haar trots. Waarschijnlijk is zij niet geheel en al die koude natuur geweest, waarvoor velen haar, mede om haar weinig innemend uiterlijk¹⁾, hielden en die zij in hun meening versterkte door zich jegens hen, die bij haar hun opwachting kwamen maken, met geen enkel woord beminnelijk te toonen, maar eerder een mengsel van indolentie en hartstochtelijkheid - want hoogmoed vereischt een zekere mate van hartstochtelijkheid, geworteld in een gevoel van eigenwaarde en haar indolentie sproot voort uit een ongeïnteresseerdheid, nadat haar voornaamste verwachtingen als jonge echtgenoot van een jongen man

1) Zij was verre van schoon, met haar laag voorhoofd en groote neus, en zelfs haar groote, donkere oogen verloren, wat zij moois hadden, door den verongelijkten blik.

vol toekomst, door diens dood hun kans op vervulling verloren. Maar een blijk van liefde voor haar kind was het zeker niet, wanneer zij na het herstel der Stuarts, in 1660, naar Engeland terugkeert en haar kind achterlaat, blij weer in den schoot van haar Engelsche familie te worden opgenomen en een land te ontvluchten, waar te moeten blijven zij als ‘de grootste straf van de wereld’ beschouwde en waarin zij, de dochter van een heerscher bij de Gratie Gods, wiens goddelijk recht door oproerig plebs was aangetast, zich gelijkelijk ‘verbannen’ gevoelde als haar in ballingschap zwervende broeders. Dit zich lijdensgenootte wanen verklaart ook haar sterk verband met de Stuarts, die zij nog als weduwe voortging met geld te ondersteunen. En ook het feit, dat zij in haar testament de Stuarts erfgenaam maakte, aan haar zoon slechts de juweelen latend, die van zijns vaders kant waren gekomen¹⁾, pleit er zeker niet voor, dat zij voor haar kind, welks benarde finantiëele omstandigheden zij toch kende, werkelijke moederliefde heeft gevoeld; veeleer leidde haar bij de twisten over diens voogdij, ondanks den schijn van een verdediging van haar moederrechten, de wil om ‘dwars’ te wezen: een wat benepen wraak op den ongunst van haar levenslot. Maar ook het optreden van Prinses Amalia, hoewel deze daarbij buiten twijfel wel van een werkelijke liefde voor haar kleinkind uitging, kan niet in alle opzichten tactvol worden genoemd. Deze kordate, maar eenigszins despotische en niet steeds voornaam

1) Waarvan het grootste gedeelte eenige jaren later, wegens het geldtekort van den Prins, voor f 120.000 aan haar broeder Koning Karel II werd verkocht.

blijvende vrouw stelde zich vaak aan als een woedende kloek over haar kuikens, en het verzoek van Mary's hofmeester om matiging, al haalde hij zich daarmee haar antipathie op den hals, zal zeer zeker niet zonder grond gedaan zijn. Zoo liet de verhouding van deze beide vrouwen, die elkaar nooit nader zijn gekomen dan de enkele malen in een gezamenlijke actie tegen den Staat, tezeer verschillend van karakter en oogmerken, rondom den jongen Prins een sfeer van oneenigheid bestaan, die de definitieve regeling van de voogdij, door de twistenden voor het Hof van Holland gebracht, maar weinig deed minderen. Naar de uitspraak van 2 Juli 1651 werden de Prinses-Royale tot voogdes, Prinses Amalia, de Keurvorst van Brandenburg en nog een verwant van vaderszijde, de Hertog van Lansbergen (doch die zich later terugtrok) tot medevoogden benoemd.

Er waren echter nog meer dingen, die zorg en aandacht vereischten: de schulden, waarin het Oranjehuis was geraakt door den gevoerden te grooten hofstaat en de aanzienlijke bedragen, waarmee Willem II zijn verarmde, in den vreemde zwervende, Engelsche schoonfamilie was blijven ondersteunen, doch die hem genoopt hadden een leening van twee millioen met den Staat te sluiten. Men moest thans zuinig wezen. Maar zulke bezuinigingen als de verkoop van het 'dierenpark' van Huis Honselaarsdijk hielpen maar weinig. Wel liet het College van de Statengeneraal bij den doop van den Prins, op 15 Januari 1651, een jaarlijksch pensioen van *f*3000 aanbieden en schonken de Staten van Holland en verschillende steden giften tot een gezamenlijk bedrag van *f*9600, maar daarmee waren

de geldelijke moeilijkheden geenszins opgelost. Bovendien verspeelde de Prinses-Royale door haar hooghartige houding, alsof zij de giften te gering en bijna als een belediging beschouwde, de algemeene sympathie, die reeds sterk aan het afnemen was, door het toen nog in vollen gang zijnde gekrakeel over de voogdij. Ook ergerde het velen, dat aan den doop zelf, niettegenstaande dat, twistend over den voorrang, verscheidene der naaste familieleden, waarbij 's Prinsen oom, de Hertog van York, achtereenvolgens het opdragen van den doopeling hadden geweigerd, niet een bescheidener allure gegeven was dan nu door het gebruiken van den vorstelijken hermelijnen mantel.-

Reeds onmiddellijk na den dood van Willem II waren 'de gevangenen van Loevestein' weer in hun ambten hersteld. Onder hen was Jacob de Witt, een der voornaamste regeeringspersonages van de stad Dordrecht. Zooals wel verwacht kon worden, droeg de ondervonden bejegening er niet toe bij deze heeren geporteerd voor Oranje te maken en van de Loevesteinsche factie, zooals hun groep werd genoemd, ging het eerste actieve verzet tegen een toekomstig stadhouderschap van den jongen Prins uit. Vooral een der zonen van Jacob de Witt, Johan, bleek 'den hoon, zijn vader aangedaan' indachtig te zullen blijven. Door zijn uitmuntende gaven snel tot aanzien gekomen en als pensionaris van Dordrecht zitting hebbend in het College van de Staten van Holland, verkreeg hij al spoedig een beslissende stem in de zaken van zijn provincie en deed hij zijn invloed

gelden op de Groote Vergadering van 1651, waar hij liet vaststellen, dat ‘het aantasten der zes heeren en de aanslag op Amsterdam waren een toeleg op de vrijheid, hoogheid en souvereiniteit der provincie, regelrecht strijdend met al haar wetten, rechten en privilegiën’. In Juli 1653 werd Johan de Witt raadpensionaris van Holland, in werkelijkheid de machtigste persoon in den Staat, daar deze provincie de voornaamste was en meer dan de helft der door het land op te brengen belastingen betaalde. De andere provinciën, vooral Zeeland, verdroegen deze almacht van de Staten van Holland echter slecht en reeds vond, wat door Holland besloten en gedaan werd, in de Staten-Generaal veel tegenkanting en zelfs in de eigen provincie waren niet alle regenten het er mee eens. De positie van Johan de Witt kan allerminst met die van een Staatshoofd gelijk gesteld worden, al noemden de Engelschen hem ‘King John’; een man, die zijn gezag niet aan ‘vorstelijke geboorte’ ontleent, moet in de eerste plaats een persoonlijkheid wezen om zich te kunnen handhaven en door te zetten wat hij wil. Daarbij kwam, dat de Staatsgezinde partij, die zich zelf als ‘de ware liefhebbers van de vrijheid’ betitelde, nog allerminst op een meerderheid steunde en dat vooral het gewone volk nog niet vergeten was wat de Oranjes voor het verkrijgen van deze ‘vrijheid’ gedaan hadden. Wrijvingen tusschen volk en regeering waren al vanaf de eerste jaren aan de orde. Reeds het vlagprobleem, het afschaffen van het oranje in de kleuren, bleef onopgelost; de nieuwe Statenvlag, het rood-wit-blauw, vermocht zich geenszins door te zetten tegen het oranje-blanje-bleu, waaraan het volk

als vlag gehecht bleef en vooral op de vloot, met zijn volksbemanning, treffen wij beide vlaggen naast elkaar aan. Het wegnemen van het Prinsenwapen uit de vlaggen van de schuttersvendels verwekte heele volksbewegingen, en de zonderlinge situatie deed zich voor, dat zelfs bij officiële feestgelegenheden de trompetters lustig het Wilhelmus bleven blazen! De Staatsgezinde Hollanders en de Oranjegezinde Zeeuwen stonden als vijanden tegenover elkaar, hun officieren trokken, elkaar uitscheldende, zelfs de sabel. Dit alles gaf de regeering handen vol werk en noopte haar nu eens in te binden, dan weer tot drastische maatregelen over te gaan.

In 1653 werd de toestand voor de Staatsgezinden zelfs zeer critiek. De met de nederlagen op zee in den 1sten Engelschen Oorlog samenhangende oproeren in de steden, 'gedaan van het rapaille met insolentie op de straten en uitwerpen van glazen in de logementen van de Heeren van Dordt, Amsterdam en andere plaatsen', het molest, dat De Witt zelf, toen nog als gecommiteerde van Holland naar Middelburg in het Oranjegezinde Zeeland gezonden, daar bijna door het volk had moeten ondergaan, bewezen, dat er nog steeds zeer sterke bewegingen voor Oranje gaande waren en dat de regeering de teugels zoo strak mogelijk had te houden, 'wel wetend, door wie en om wie dit alles gedaan en belegd was'. Toen onder deze omstandigheden Cromwell, de Engelsche Protector, eischte, dat geen vrede gesloten kon worden als niet onder de voorwaarden, in een separaat artikel, de uitsluiting van het huis van Oranje van een stadhouderschap over het land was aangenomen, - een eisch,

waaraan de Beschermer van het Engelsche Gemeenebest vasthield, omdat in zijn oogen een regeerend Oranjehuis, zoo na verwant aan de uit Engeland verdreven Stuarts en dat reeds aan de zijde van den koning had gestaan tijdens diens conflict met het Parlement, de vrijheid van zijn eigen land bleef bedreigen - moest dit de regeering in niet geringe verlegenheid brengen: nog durfde men niet openlijk het Stadhouderschap af te schaffen. Aan den eenen kant kon zulk een 'afgedwongen' uitsluiting den Staatsgezinden niet onwelkom wezen, aan den anderen kant begrepen zij, dat het moeilijk paste in de opvatting van onze 'vrijheid', wanneer men zich door een ander land liet voorschrijven welke regeering wij hier mochten hebben. De Witt besloot nu voor zijn provincie die toezegging te doen en Cromwell bleek bereid met de uitsluiting der Oranjes in Holland genoegen te nemen, wel wetend, dat deze provincie verreweg de machtigste in den Staat was en de overige provinciën aan haar ondergeschikt. Dat de Acte van Seclusie aanvankelijk in het geheim werd aanvaard en eerst, nadat zij reeds verzegeld aan onze onderhandelaars in Engeland was doorgezonden, als 'fait accompli' aan de vergadering van de Statengeneraal werd voorgelegd, bewijst wel, dat De Witt het niet aandurfde dit besluit voordien tot onderwerp van discussie bij de overige provinciën te maken. Dat de uitsluiting feitelijk niet meer was dan een 'papier', zoolang aan het huis van Oranje niet het verblijf in het land werd ontzegd, zal ook aan De Witt wel duidelijk zijn geweest; hoofdzaak was voor hem echter, koste wat het koste, een einde te maken aan den voor ons zoo rampspoedigen

zeeoorlog met Engeland en den Staat daarmede ook binnenslands gelegenheid te geven zich op zijn krachtigst te herstellen. Niettemin barstte, bij het bekend worden van zijn handelwijze, de storm los en dreigde de geheele opzet nog op het allerlaatst schipbreuk te lijden, ook door den tegenstand van sommige Hollandsche steden; terwijl vooral de Prinses-Douairière, in een schrijven aan de Staten van Holland, wijzend op de trouwe diensten der Oranjevorsten aan het land, heftig protesteerde tegen de wijze, waarop nu de rechten van haar kleinzoon 'in zijn teedere en onnoozele jaren' aangetast werden. De Heeren besloten echter 'een hartig woord' te spreken: Johan de Witt maakte zelf deel uit van een deputatie, die de weduwe van Frederik Hendrik in haar eigen huis opzocht. Dat het daarbij niet malsch toeging, bewijst het feit, dat de Prinses-Douairière, die 'met bitteren spot en schampere redenen' had teruggesproken, zich daarna verscheidene dagen 'niet meer liet zien' en 'een klein koortsje kreeg'. Tegen de Prinses-Royale, die het protest mede had onderteekend, werd een 'wat zachtere rede' gevoerd; deze antwoordde weinig, zeggend, dat zij zich moest schikken 'zoolang ik in deze landen zal zijn', met de niet uitgesproken blijkbare toevoeging, dat zij hoopte, dat het niet lang meer zou wezen.

Ten slotte heeft De Witt in een schriftelijke 'Deductie' de handelwijze van de Staten van Holland, 'verdacht van slinkschen handel met den Protector', juister zijn eigen handelwijze, nog nader toegelicht. Dit stuk is merkwaardig om het inzicht van de 'liefhebbers van de ware vrijheid', dat het weergeeft,

gebaseerd op de onafhankelijkheid van iedere provincie afzonderlijk in zaken, die niet alle gezamenlijk raakten en waarbij niemand om zijn geboorte het recht op hoge ambten had, en dat teveel macht in één hand, b.v. van een Stadhouder over alle provinciën, van de republiek een monarchie zou maken, overgeleverd aan de willekeur van één persoon (Willem II!), terwijl de ware regenten slechts het oog gericht hielden op het algemeen belang en alleen hun geweten raadpleegden.

De jonge Prins van Oranje was drie jaar oud, toen hij werd uitgesloten van de rechten zijner vadersen¹⁾.

Hoe groeide het kind onder dit alles op?

Het jaar 1653 had hem weer in de algemeene aandacht geplaatst, maar het bracht in zijn leven weinig verandering, al vond hij veel bekijks en was dit misschien aanleiding voor zijn moeder, om hem thans een eigen ‘hofhouding’ te geven, van ruim 20 personen, met een hofmeester - waarvoor *f*36.000 aan ‘kleedgeld’ werd uitgetrokken. Zijn opvoeding was geheel in handen van vrouwen, een gouvernante had de leiding; de Prinses-Royale bepaalde zich, ondanks haar overwinning als voogdes, tot het geven van voorschriften aangaande de statie, die in acht moest worden genomen, als de Prins uit wandelen ging: de lakeien in de deur en in de galerij, en, wanneer zijzelf afwezig was, de hellebaardiers ter plaatse,

1) Merkwaardige verhoudingen der familieleden onderling: zijn oudoom Wolfert van Brederode, gehuwd met de zuster van Amalia van Solms, was een der eersten, die, als lid van de Ridderschap van Holland, vóór de Acte van Seclusie stemde!

waar die van de Prinses-Royale plachten te staan. Soms was er ‘veel dispuut der vrouwen onderling’, maar veel werd er niet voor de opvoeding gedaan, zoodat later in de Statengeneraal geconstateerd moest worden, dat ‘de opvoeding zeer was genegligeerd’. Ook de Fransche gezant vertelde, ‘dat de vrouwen den Prins teveel van zijn studies afhielden’.

Symbolisch voor zijn eerste opvoeding door vrouwen, aan het hof van zijn moeder, die zich alleen door Engelschen liet omringen, is een schilderij van Janssen van Ceulen, dat den toen reeds 8-jarige nog voorstelt in meisjeskleeren, in een lange, over den grond hangende sleepjurk. Uit het weinige, dat wij van die jaren weten, blijkt hij een eenzelvig, in afzondering gehouden kind, ‘altklug’; volgens het oordeel van een enkel speelmakkertje, dat niet met hem spelen wilde, ‘een vervelend jongetje’, vrij eigenwijs en dat nooit iets grappigs zei. De gouvernante, Mrs. Howard, probeerde eens koppelaarster te wezen, doch de kleine vroolijke Liselotte van de Palts, zijn achternichtje, liet zich niet vangen: zij vreesde, afkeerig van zoo weinig aantrekkelijks als de toen 9-jarige had, dat het haar eens zou vergaan als ‘zeker poedeltje, dat men veel moois had beloofd om het later opgesloten te houden’.

De jonge Prins toonde zich weinig leergierig; niemand achtte het ook van belang, dat hij veel meer dan les in lezen en schrijven en godsdienstonderwijs kreeg. Misschien ook ontzag men hem wat, ‘daar hij niet van de sterksten was.’ Zoo liet men hem niet den wapenhandel beoefenen, waarmee toenmaals bij jonge prinszen al vroegtijdig begonnen werd, hen bedreven makend ‘in de handgrepen met een kleinen

degen, musket of vaandel en in het draven op een klein paard'. Eerst veel later schonken enkele familieleden hem een 'peerdje', daarna een 'peerd' en een leerboek over de rijkunst (hoewel de 15-jarige het paardrijden nog zoo slecht verstond, dat hij, vóór hij aan een jachtrit kon deelnemen, eerst nog in een manege moest oefenen). Afwisselend verkeerde de jonge Prins met zijn moeder in den Haag, op Huis Honselaarsdijk (in het Westland) of op zijn bezittingen bij Breda. Het moet voor het kind op het Binnenhof wel vrij saai geweest zijn. De vrouwen omringden hem met veel zoetelijks: als 6-jarige werd hij nog op den arm gedragen, waarbij hij de draagster 'met de voeten omvat hield'; een enkele maal ook vertoonden zij hem voor het raam, maar dat veroorzaakte zulk een oploop en wond de Oranjegezinde menigte zóó op, dat Oom Brederode er met de ruitery aan te pas moest komen om de demonstranten uiteen te jagen -. De Prinses-Royale was ook veel op reis; meestal om haar broers Stuart te ontmoeten, doch, volgens geruchten, had zij ook plannen om haar weduwe-staat te beëindigen en dacht over een nieuw huwelijk. Als een van de pretendentes werd zelfs haar neef, de koning van Frankrijk Lodewijk XIV, genoemd. In haar afwezigheid werd alles aan Mrs. Howard overgelaten, 'dans laquelle je me fie'. Wanneer eindelijk 's Prinses opvoeding ernstiger ter hand wordt genomen, ditmaal door mannen, o.a. door Ds Cornelis Trigland, een Haagsch orthodox predikant, aangewezen om hem 'op te trekken en te instrueeren in de vreeze Gods en de ware Christelijk Gereformeerde religie', tot 'een evenbeeld van David', blijkt, dat de jongen Engelsch een beetje kon

spreken (maar dan toch slecht: de latere Koning van Engeland kon zelfs geen redevoering in het Engelsch houden!), van Fransch en Hollandsch wist hij vrijwel niets. Wel koos de Prins, onder de boeken, die hem in handen kwamen, Jacques de Gheyn's 'Maniement des Armes', maar denkelijk wel hoofdzakelijk om de plaatjes. Overigens blijkt uit een dergelijke keuze, dat de jongen niet zoo meisjesachtig was als hij gehouden werd.

In 1659 ging hij naar Leiden, om zich verder te laten 'valediceren', en waar hij op het Prinsenhof woonde. Tot zijn gouverneur werd toen benoemd een oom, uit een bastaardlinie van Frederik Hendrik, de Heer van Nassau-Zuylesteyn; overigens een vreemde keuze, wanneer wij dezen beschreven vinden als een man, 'berucht om zijn onhebbelijke grappen en los leven', maar de jonge Prins schijnt hem zeer te hebben mogen lijden en heeft hem ook later nog een aanzienlijken post in zijn leger gegeven. Als professor in de Latijnsche taal 'en andere wetenschappen' fungeerde Bornius, ook voor het Fransch had hij een specialen leermeester (wat niet verhinderde, dat Willem III zijn gansche leven een erbarmelijk, vooral slecht gespeld, Fransch is blijven schrijven, hoewel hij zich in zijn correspondentie, ook met Hollanders, het meest van deze taal bediende). Zijn godsdienstleeraar bleef Ds. Trigland. Wellicht heeft ook weer zijn zwakke gezondheid - reeds als jonger kind had hij ernstige ziekten te doorstaan gehad; vooral zijn smalle borst bleek een zetel van een chronisch wordende borstkwaal - er toe bijgedragen, dat de

Leidsche jaren van Willem III niet bepaald een ‘geleerde’ maakten¹⁾.

In 1660 was Karel Stuart, zijn oom, als Karel II naar Engeland teruggekeerd. Bij het uitgeleide, dat de Staten hem te Scheveningen deden, na een feestmaal in het Haagsche Mauritshuis, waarbij ook de 10-jarige Prins aanzat, had hij reeds zijn jongen neef in hun aandacht aanbevolen. Tegelijk met een uitnodiging aan de Prinses-Royale om naar Engeland over te komen, herhaalde hij zijn verzoek in den eenigszins dreigenden vorm van een wensch: dat de Acte van Seclusie zou worden ingetrokken. De Staten, die er belang bij hadden den nieuwen heerscher over Engeland te vriend te houden, beloofden zulks. Ook de Prinses-Royale kreeg bij haar vertrek een toefelrijk antwoord op haar verzoek betreffende de belangen van haar zoon. Op de vergadering werd besloten ‘de educatie van den Heere Prince van Orangie te behartigen’ en er zorg voor te dragen, dat hij ‘naar behooren mocht worden opgetrokken in de ware christelijke gereformeerde religie, in alle Princelijke deugden

- 1) Een ‘man van wetenschap’ is hij ook in later jaren niet geworden. Afkeerig van bespiegelingen en theorie, begiftigd met een grooten realiteitszin, interesseerde hij zich slechts voor het onmiddellijk noodige. Dienovereenkomstig toonde hij ook geen belangstelling voor de kunsten. De Engelsche dichters zouden later nog genoeg over de ‘barbaarschheid’ van hun Koning klagen, wien alle gevoel voor de letteren ontbrak. Noch tooneel noch muziek hadden zijn belangstelling. Als Koning vertoonde hij zich nooit in den schouwburg: de wandelgangen waren hoogstens dienstig om er over ‘zaken’ te praten. Alleen voor de bouwkunst en voor schilderijen had hij wat over. Dit waren ook ‘onmiddellijke’ dingen.

en in de kennis van de humeuren, rechten en coutumen van deze landen, om alzo bekwaam te worden tot bediening van de hooge charges en employen bij zijn voorvaderen en bloedverwanten bekleed'. Dit zag er echter mooier uit dan het geval was: het leek inderdaad een intrekking van de Acte van Seclusie, ten doel hebbend 'alle resteerende ombragie' weg te nemen. De Staten toonden echter al spoedig, niet verder aan de uitvoering van het besluit mede te werken, dan dat de opvoeding van den Prins nu in handen van den Staat zou komen en de opvoeders van regeeringswege werden benoemd.

De omstandigheden maakten deze 'koerswijziging' noodig. Niet alleen, omdat in 1661 de aangestelde voogdes, de Prinses-Royale, in Engeland aan 'kinderpokjes en bedorven longen' overleed en de Prins thans wees was geworden. Ook, omdat de druk van de kant van het Oranjegezinde deel der bevolking op de regeering steeds grooter werd naarmate de Prins, in jaren toenemend, meer en meer in den leeftijd begon te komen, die hem geschikt maakte om een 'rol' te spelen. Gelderland had reeds besloten den jongen Oranje voor het kapitein-generaalschap der Unie aan te wijzen.

In de eerste Commissie van Educatie, feitelijk nog alleen een commissie van toezicht, werden natuurlijk enkel staatsgezinden door Holland benoemd, maar men handhaafde nog de leermeesters en ook Zuylesteyn bleef, ondanks de pogingen van de Prinses-Douairière hem te verwijderen, in zijn functie als gouverneur. De Prins zelf kwam onder de hoede van zijn grootmoeder Amalia van Solms, aan wie de Keur-

vorst van Brandenburg reeds zijn deel van de voogdij had overgedragen, terwijl Karel II, medevoogd geworden vanwege zijn overleden zuster, hetzelfde deed. Maar van zijn grootmoeder hield hij niet, waarschijnlijk om haar te despotische zorgen: zij keek hem bij alles op de vingers en hield zelfs zijn 'zakgeld' in, toen hij teveel uitgaf voor schilderijen. Hij verbleef korten tijd met zijn leermeesters in Kleef, waar hij, zoo jong als hij was, voor het eerst met zijn oom, den Keurvorst van Brandenburg, op jacht ging. Daarna reisde hij naar Leiden terug. In Utrecht wachtte hem op zijn doortocht reeds een min of meer officiële ontvangst en, merkwaardig genoeg, in de oranje-kleuren; van tamboers, trompetters, voetvolk en curassiers te paard vergezeld, reed de jonge Prins in het zwart, want nog in de rouw, met zijn koets de stad binnen, besteeg daarna een zwart paard om zijn intocht met kennelijk plezier, 'lodderlijk en de oogen vol vreugde en blijdschap', te vervolgen. Ook in andere plaatsen werd hij met eerbewijzen ontvangen. Reeds merkte een der toeschouwers op, dat 'de jonge Prins ééns iets groots beloofde te worden'.

Maar zijn gezondheid baarde nog steeds zorgen; om zijn hoogen rug droeg hij eenigen tijd een corset.

Ook in 1662 werd hij weer ernstig ziek, 'hard aangetast door een koorts, die vier dagen en nachten duurde en het geheele land alarmeerde'. Doch hij was, ondanks zijn zwak gestel, taai; een zwak gestel beteekent niet altijd: een zwakke levenskracht.

In 1663 keerde hij voorgoed uit Leiden terug en vestigde zich in den Haag.

Hoofdstuk II

Het klaarmaken van de wapenrusting

Als ‘fort beau’, beschrijft een vreemdeling den toen 13-jarigen Prins. Zijn smalle, wat meisjesachtige verschijning, zijn bleeke teint, het langwerpige fijne gezicht met de donkere schitterende oogen, omlijst door lang, zwartbruin, tot op de schouders afhangend haar, kon dien indruk maken. Maar van dichterbij gezien, overheerscht in dit gezicht reeds de krachtige Stuart-neus, die duidelijk den vorm van ‘de bek van een adelaar’ begint te krijgen, en ook de mond drukt koninklijke eigenzinnigheid uit en herinnert aan dien der Bourbons, met wie de Prins door zijn grootmoeder van moederszijde, Koningin Henriëtte van Engeland, verwant was. Van moederszijde ook heeft de jongen de starre hoogmoedigheid, die hij reeds begint te toonen: de 14-jarige weigert, in den Haag, met zijn koets uit te wijken voor dien van den Franschen gezant, meenend, dat zijn positie als Prins van Oranje hem den voorrang geeft bij het passeeren; beiden blijven koppig urenlang tegenover elkaar staan, zelfs Johan de Witt komt er in persoon aan te pas, maar eerst de grootmoeder, Amalia

van Solms, gelukt het, door een listige wending, waarbij den Prins, uitstappend en te voet verder gaand, aan zijn eer niet tekort gedaan behoefde te worden, dit ongewone ‘verkeersprobleem’ op te lossen. Het kleine voorval is typeerend en bewijst, dat de jonge Willem reeds vastbesloten is, ondanks zijn achterstelling in den Staat, zijn persoonlijke waardigheid met hand en tand te verdedigen.

Tegenover zijn pages treedt hij eveneens op als de heer en meester en kapittelt dezen, meest ouderen, over hun levenswandel, hoewel zijn ‘vroegwijsheid’ nog erg als de echo van zijn godsdienstleraar Trigland klinkt. Zoo geeft hij aan een 23-jarigen page, die zijn dienst heeft verlaten, deze vermaning mee: ‘Ik hoop, dat gij niet aan den drank zijt geraakt. Wat de vrouwen betreft, vrees ik heel erg, dat gij er steeds meer aan verslaafd zijt, want gij waart het reeds al te zeer, toen gij u nog in mijn dienst bevondt. Maar ik voorspel u, dat er een dag komt, waarop het u zal berouwen en ik smeeke u dus, u van deze ondeugden te onthouden en altijd goeden omgang te zoeken, want, als gij in slecht gezelschap zijt zal het geheel en al verkeerd met u afloopen.’ Ook zijn jonger neefje, Hendrik Casimir, van den Frieschen tak, beleert hij, omdat deze ‘niet genoeg werkt’.

Aan den anderen kant is hij zeer voorzichtig. Hij houdt zich alsnog buiten alle intrigues, die de Oranjegezinden ten behoeve van zijn persoon willen ondernemen. Met zich onnoodig populair te maken, kan hij slechts de achterdocht wekken van hen, die momenteel de macht in handen hebben en hij beseft, dat het van belang is, niet voortijdig te willen

verkrijgen, wat hem later wellicht vanzelf zal deelachtig worden. Want hij weet reeds, dat de Staatsgezinde partij, ondanks den momenteelen schijn, niet op een al te krachtigen grond rust en dat het volk op de hand van Oranje blijft. Reeds is hij een persoonlijkheid, waarmee rekening moet worden gehouden; ook de anderen hebben dat gevoeld, vandaar het streven om, door hem tot 'Kind van Staat' te maken, hem zooveel mogelijk onder republikeinschen invloed te brengen.

Voorloopig toont hij nog enkel belangstelling voor de krijgskunst. 'De oorlog is zijn fort' zeide een van zijn leermeesters van hem, 'zijn sterke hartstocht', zei een ander. Reeds in 1665, bij het uitbreken van den Tweeden Engelschen oorlog, hoopt hij op een of andere militaire aanstelling, maar de Staten veroorloven hem alleen, met eenige plechtigheid, een bezoek aan de vloot en bieden hem het schouwspel van een matroos, die op zijn hoofd staat boven in de mast. Maar hij heeft goed gehoord, dat de bemanningen der bevlagde schepen hem met een donderend 'Lang leev' de Prins' hebben begroet.

Ook de anderen hebben het gehoord. Het is noodig, dat er iets gedaan wordt. Na de nederlaag ter zee bij Lowestoft, zijn in de steden de Oranje-oproeren weer begonnen. Alleen een zeer beslist optreden van de Staten, vooral door Johan de Witt, die persoonlijk - en niet zonder ijdelheid! - de leiding van de vloot op zich nam zoolang de admiraal De Ruyter nog niet uit de West was teruggekeerd, kon de toestand meester blijven. Feitelijk noodgedwongen gaat men er thans toe over, den Prins tot 'publiek persoon' te

maken, tot ‘Kind van Staat’, welks verdere ontwikkeling nu wordt geleid door een tweede, maar actievere Commissie van Educatie, waarin wederom enkel Staatsgezinden zitting hebben en men waakt ervoor, dat ditmaal de laatste Orangistische invloeden, door opheffing van 's Prinsen hofhouding, uit zijn omgeving worden geweerd¹⁾. Hoewel het besluit in overeenstemming met de Prinses-Douairière is genomen, verdriet het verlies van zijn hofhouding den jongen Willem zeer. Vooral dat men hem Zuylesteyn ontnemt, trekt hij zich erg aan en ‘verlaat noch zijn kamer noch zijn bed’. Tegen zijn opvoeding door den Staat verzet hij zich echter niet: tot zijn leermeesters zal de raadpensionaris De Witt in persoon behooren en hij is er zich van bewust, dat voor de politiek van dezen wat valt te leeren!

De motieven, die Johan de Witt er toe hebben doen besluiten, ondanks zijn zoo drukke ambtsbezigheden, ook nog enkele uren per week aan het onderrichten van den jongen Oranje te wijden, zijn duidelijk. Al heeft hij de ‘verheffing’ van den Prins tot Kind van Staat ongetwijfeld niet gaarne gezien, onder de bestaande omstandigheden was zijn besluit, er persoonlijk aan deel te nemen, zeker het verstandigste wat hij doen kon. Niet alleen diende hij daarmee voor het oog een geëischt ‘landsbelang’, ook voor hemzelf was het wat waard in zoo nauw mogelijk contact te komen met den pretendent der Oranje-partij, die thans geen kind meer was, maar bijna een man. Het is echter een

1) Een lid van 's Prinsen hofhouding, de ritmeester Buat, was op verstandhouding met Engeland ten gunste van Oranje betrap en ter dood gebracht.

geheel verkeerde voorstelling, die in den thans geschapen toestand den Prins als een soort 'gevangene' van De Witt wil zien. Niets is minder waar. Hoewel weinig over het onderwijs door De Witt, dat hoofdzakelijk de politiek zal hebben gegolden, in de mededeelingen van tijdgenooten wordt vermeld, heeft deze wel degelijk rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de jonge Oranje eens tot belangrijke posten zou worden geroepen; hij heeft zich daar ook niet blind voor getoond, zeggend: 'Er kan iets met mijn partij gebeuren en dan moet de jonge man den Staat kunnen besturen.' Zeker is er geen sprake van geweest, dat de Raadpensionaris, enghartig, hem enkel in ontzag voor de Staatsgezinden heeft willen opvoeden. Het eenige wat men kan opmerken is, dat voor de militaire onderrichting van den Prins niets werd gedaan, wat er op wijst, dat men dezen kant van de opvoeding maar liever onaangeroerd liet. Willem III heeft later erkend van De Witt als politicus veel te hebben geleerd, al klinkt het gezegde van den jongeling, 'dat hij De Witt als een vader vereerde', in het licht van zijn latere houding jegens dezen wel wat erg hypocriet. Zoo zeide hij o.a. dat De Witt hem had vermaand, 'dat Republieken altijd hun woord moesten houden op straffe van ondergang, koningen mochten wat leuteren (er om heen draaien)'.

Het is jammer, dat er zoo weinig over bekend is, want het moet piquant geweest zijn deze beiden, die door de omstandigheden als elkaars felste tegenstanders waren te beschouwen, tegenover elkaar te zien. Alleen een ooggetuige, een Franschman, De Gourville, die een ontmoeting tusschen De Witt en den Prins

meemaakte, constateert, dat de laatste ‘begon met zijn groote vriendschap aan Mijnheer De Witt te betuigen’; doch als de Gourville hem daarop nadrukkelijk aanziet, verklaart Willem later ‘wel te hebben gemerkt wat hij hem te verstaan wilde geven, maar dat hij aldus moest doen totdat er een tijd kwam, die hem gelegenheid zou geven het anders te doen’. Waarop de Franschman lachend antwoordt, ‘dat de Prins wel weet wat hij wil’. Ook in het openbaar heerscht tusschen beide tegenstanders een verhouding van vriendelijkheid en ‘betoonden zij een buitengewone genegenheid’: zij speelden soms samen een partij tennis. Reeds is de Prins een goed diplomaat, bedreven in de kunst zijn gevoelens te verbergen. ‘Ik verzeker u, dat deze prins verstand heeft, maar dat hij zeer geveinsd is’ zal er van hem gezegd worden.

Als hij zijn 18de jaar heeft bereikt, dus meerderjarig wordt, houdt de opvoeding door den Staat op.

In 1666, tijdens den Tweeden Engelschen Oorlog, is reeds gebleken hoe noodig het was, dat ook aan de landzijde de verdediging van de Republiek sterker werd gemaakt en de legermacht uitgebreid. Een inval van de Munsterschen, Engeland's bondgenooten, had men slechts met behulp van Fransche troepen, ons krachtens het alliantieverdrag van 1662 gezonden, kunnen stuiten. De tijd is thans aangebroken om voor een legeruitbreiding te ijveren. Doch om de daardoor vergroote ‘bedreiging’ door Oranje schaakmat te zetten - immers de Prins werd door de andere Provinciën aangewezen voor het kapitein-generaalschap over de troepen - stelden de Staatsgezinden in 1667 het be-

ruchte Eeuwig Edict op, dat met een toelaten van den Prins tot het kapitein-generaalschap, tevens deze functie onvereenigbaar verklaarde met een stadhouderschap.

Vele dingen, die op naam van Johan de Witt staan, zijn zijn werk niet geweest. Ook het Eeuwig Edict kwam niet af in den vorm, dien De Witt wenschte. Om de bereidwilligheid in het land tot het brengen van geldelijke offers voor de legeruitbreiding grooter te maken, was hij genegen geweest hieraan een post van den jongen Prins van Oranje als bevelhebber te verbinden: zooals het Eeuwig Edict nu werd opgesteld was het weinig bevorderlijk voor de beoogde 'harmonie' tusschen de beide partijen. De Witt heeft reeds in 1667, ondanks het gunstige einde van den Tweeden Engelschen Oorlog, duidelijk gevoeld, dat de Staatsgezinde partij terrein begon te verliezen: het was een succes 'sans lendemain', en hij bemerkte 'God betert in ons eigen lichaam zoodanige zwakheid zelfs in deze voorspoedige tijden daar men zulks het minst heeft te vermoeden'. Zoo was het ook. De Witt had de gebeurtenissen niet meer in de hand, hij liep enkel, tegenstribbelend, met ze mee. Ook de in 1668 gesloten Triple Alliantie tusschen de Republiek, Engeland en Zweden, die, duidelijk tegen Frankrijk gericht, deze tevens tot verklaard vijand van de Republiek moest maken, had hij zóó niet gewild. De Witt wenschte Frankrijk te vriend te houden. Hij zag het bedenkelijke van den binnen- en buitenlandschen toestand wel in, maar het gezag van zijn stem begon reeds merkbaar af te nemen en hij werd op zijn beurt tegengewerkt door hem vijandig gezinde regenten, o.a. van Amsterdam, die naar de Oranje-partij overliepen. In

zijn niet meer benijdenswaardige positie hield hij zich soms ook blind, als suste hij er zichzelf mee. Tegenover Frankrijk deed hij dat zeker: nog altijd hoopte hij op het onwaarschijnlijke: Frankrijk als vriend en zelfs als bondgenoot te behouden. De gezanten moesten hun toon tot 'zeer humble en sousmis' matigen; maar Lodewijk XIV, gewend naar de oogen gezien te worden en niet voor niets 'le Roi-Soleil' bijgenaamd, bleef de Republiek, die hem bij de snelheid van zijn veroveringen in de Spaansche Nederlanden had gedwarsboomd, 'insupportable' vinden. Nog gold het 'Wie Hollander zegt, zegt glorie' (de Engelschen formuleerden het wat krachtiger: 'Who says Dutch says devil'), en hoe meer hij deze 'hoogmoedigen' naar zijn gunst zag dingen hoe meer hem dit verleidde tot een kat en muis-spel. Want de muis had hij feitelijk al in den val: in 1670, dus twee jaar later, lag de Triple Alliantie, hoewel als 'verdrag' nog overeind, reeds in het geheim uit elkaar; Karel II had zich met subsidiën voor zijn ontrouw laten koopen; ook het finantiëel noodlijdende Zweden deed of linker- en rechterhand niet van elkaar afwisten. Dat er noodweer op komst was, bemerkte men in ons land al in 1670; maar nog rekende men op de bondgenooten, met wie men zich tegenover Frankrijk sterk waande, - niet wetend, dat wij reeds alleen stonden. Maar ook niet ieder bij ons was daar geheel gerust op en de stemming werd steeds zenuwachtiger. Niet zonder reden dringt zelfs de jonge Prins van Oranje in een brief aan Ossory, een Engelsch familielid van Odijck, er op aan: 'Ik hoop, dat de Koning ons niet in den steek zal laten (nu men van niets hoort dan van de groote toebereidselen, die de

koning van Frankrijk neemt om ons aan te vallen) en zich aan de verdragen, die hij met de Heeren Staten gesloten heeft, zal houden. Het is ook in zijn eigen belang ons niet te verliezen.' Wat zeer juist was ingezien en beter dan Karel II het zelf zag.-

De Witt hoopt nog altijd den storm te bezweren. Hij wenscht het graag en moet het ook wel wenschen: tegen een aanval van de landzijde waren wij nog altijd niet gewapend.

Want hoe stond het met de legeruitbreiding?

De Witt heeft eens zelf geschreven, dat 'de aard van de Hollanders zoodanig is, dat, als hen de nood en periculen niet zeer klein voor oogen komen, zij geenszins gedisponeerd kunnen worden om naar behooren te vigileeren voor hun eigen securiteit'. Zoo was het ook nu. Legeruitbreiding beteekende: meer troepen, en meer troepen beteekende: meer geld. Ook de vestingen behoorden onder handen te worden genomen; zij verkeerden in een meer dan schandaligen staat van verwaarloozing en verval.

Er is ook later, evenals zijn tijdgenooten deden, aan Johan de Witt verweten, dat hij aan de verdediging van de Republiek, van de landzijde, onvoldoende aandacht heeft geschonken. Het is een legende zooals zoovele legenden: hij heeft er eenvoudig de macht niet toe gehad. In een eerste vlaag van bezorgdheid, toen Lodewijk XIV, bij den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje, de niet betaalde bruidschat van zijn vrouw, een Spaansche prinses, zelf in de Spaansche Nederlanden ging halen en steeds verder Vlaanderen inrukke, hadden de Staten-Generaal toegegeven om het leger uit te breiden; doch niet zoodra was, door den

te Aken tusschen de beide landen gesloten vrede, het directe gevaar weer voorbij - hoewel de Fransche koning vele plaats en in de Spaansche Nederlanden, o.a. Charleroi (dat later een uitvalspoort tegen de Republiek zou worden!) had behouden - of de te kostbare troepen werden afgedankt en wilde men van geen verdere voorzorgsmaatregelen meer weten. Bij de tegenwerking, die De Witt van de twistende partijen ondervond - alleen als 'de nood perste' schikte men zich naar een éénhoofdige leiding - kon hij enkel nog probeeren den toestand door zetten op het politieke schaakbord te redden. Maar hij zette helaas verkeerd. Volgens zijn inzicht in de politiek was Engeland de meest te duchten vijand - dat had de Republiek aan den lijve ondervonden - die echter door een krachtige vloot in toom kon worden gehouden. Het aangaan van bondgenootschappen, - behalve de Triple Alliantie, bestond er nog het Viervoudig Verbond van 1666 met Brandenburg, Denemarken en Brunswijk voor den duur van 6 jaar - die een coalitieblok vormden, leek een genoegzame bescherming aan de landzijde, waardoor Lodewijk XIV wel tot nadenken zou worden gebracht aler hij gewapenderhand iets tegen de Republiek ging ondernemen. Ook dit was niet zoo verkeerd ingezien - als deze coalitie maar stand had gehouden. Wat men De Witt wel kan verwijten, was, dat hij bij de benoemingen van militairen teveel op staatsgezindheid lette en niet genoeg op bekwaamheid. De Markies de Montbas b.v., die in het begin van den veldtocht van 1672 'het zoo slecht zou laten liggen', was een man, vooral om zijn staatsgezindheid door De Witt uitgekozen. De belangrijke

Schenkenschans was overgelaten aan een 22-jarigen Nijmeegschen burgemeesterszoon zonder militaire ervaring; over Den Bosch commandeerde een oude afgeleefde generaal, maar van zijn partij. Als opperbevelhebber was, met achterstelling van zijn gelijke in rang, Prins Johan Maurits van Nassau, de oude Maarschalk Paulus Wirtz, een Holsteiner, benoemd, ook geen eerste kracht. Zelfs in het critieke moment deed De Witt geen gelukkige keuze met een zeer middelmatigen gezant, Pieter de Groot, een zwager van De Montbas, aan het hof van Lodewijk XIV te plaatsen. En zoo was er meer, waarin de raadpensionaris geen gelukkige hand bleek te hebben en waardoor hij den schijn op zich moest laden alsof hij de belangen van het land verwaarloosde, en hij zelfs later voor een ‘verrader’ kon worden gehouden.

Partijzucht en een daarmee overeenkomstige bevoordeeling van vrienden¹⁾, men kan het De Witt zeker in zijn fouten verwijten, en het is hem noodlottig geworden, dat hij de verdediging van ‘de ware Vrijheid’ anders inzag dan de omstandigheden thans geboden.

Bij den Prins neemt men, sinds zijn meerderjarigheid en zijn daardoor verkregen zelfstandigheid, een actievare houding ten opzichte van zijn belangen waar. Als er, bij de bedreiging van begin 1668, twee legercorpsen worden georganiseerd, waarvan er een te Bergen op Zoom is gelegerd, solliciteert hij openlijk bij de Statengeneraal voor een post als generaal van

1) Verkeerde bevoordeeling; want wat deed de latere Stadhouders en Koning Willem III zelf anders? Alleen bleken zijn menschen over het algemeen bekwaamere lieden.

de cavalerie, waartoe Zeeland hem reeds had aangewezen; zijn verzoek wordt echter onder dankbetuiging geweigerd. Wel staat men hem toe een kijkje bij de troepen te nemen, maar de gedeputeerden te velde, waaronder Cornelis de Witt, schijnen hem toen niet al te vriendelijk te hebben ontvangen.

Waarschijnlijk hield deze onvriendelijkheid ook verband met een vrij gewaagde ‘toespeling op de toekomst’, die de Prins zich veroorloofd had in samenwerking met zijn vrienden. Ter eere van den, laat gevierden, vrede van Breda, die een einde maakte aan den Tweeden Engelschen oorlog, was tijdens een opvoering van een ‘Ballet de la Paix’ in den Haag de Prins, om beurten ‘naar de antieke smaak’ verkleed als herder, als Mercurius en als boerin, zelf opgetreden en had door eenige, in zijn mond wel dubbelzinnig klinkende woorden, die hij daarbij, volgens den klaargemaakten tekst, uitsprak, zooals het verdachte vers:

‘Si la fortune alors en me r’ouvrant la lice
 Peut me faire justice
 Et me montrer quelques bontés;
 On verra ma valeur dans ce digne exercice
 Suivre partout celle de mes Ayeux,
 Et faire encore pour ces Lieux
 Par quelque illustre et grand service,
 S’il pouvait, quelque chose de mieux’,

bij de toen aanwezige Statenleden lichtelijk schandaal verwekt, als betrof het een ‘samenzwering’.

Feitelijk beteekent het volwassen worden van den Prins het einde van het stadhouderlooze tijdperk. Al

heeft hij den naam nog niet, de weg is voor hem, mede door de hulp van zijn vrienden, vooral van de bastaarden van Nassau, Odijck en Zuylesteyn, op wier raad hij zich vooral in de Oranjegezinde provinciën, in het bijzonder Zeeland, vertoont, gebaand. Hij wordt in verscheidene ambten van den Staat benoemd, het eerst als lid van den vrij onbelangrijken Raad van State - waarin zijn vader reeds als 4-jarige zitting had! - al maken de Staten van Holland chicanes: 'dat moest worden bewaard het respect van de Staat' en laten zij de stoel, die eertijds voor den stadhouder bestemd is geweest, weghalen (met dergelijke kleinigheden bewijzen zij overigens hun machteloosheid zich tegen den niet meer te stuiten gang van zaken te verzetten); doch met zijn in 1670 gevolgde benoeming als Eerste Edele van Zeeland, is hij reeds zoo goed als tot stadhouder over dit gewest gemaakt.

In 1671 brengt hij ook, op verzoek van zijn oom Karel II, een bezoek aan Engeland. Dit bezoek moet vooral den Staatsgezinden, die er steeds op uit waren geweest de Engelschen uit zijn omgeving te weren, zeer onwelkom zijn, al kan het verblijf van den Prins bij een bevriende mogendheid natuurlijk niet verhinderd worden, en uiten zij hun machteloze kwaadheid door kribbigheid over het feit, dat de Prins bij de kennisgeving van zijn reis aan de Staten had geschreven: 'De Heer Koning (van Engeland), onze oom', welk 'onze' slechts aan een regeerend vorst paste. Eveneens mocht er over hemzelf niet als 'M. le Prince' gesproken worden, maar als 'M. le Prince d'Orange'.

Het is, in het licht van de latere gebeurtenissen gezien, overigens duidelijk, waarom Karel II den Prins

na 1670 naar Engeland noodt. De Triple Alliantie lag juist uit elkaar, de koning had zich in het geheim met Frankrijk verbonden, het leek hem van belang nu ook den Prins, die immers van zijn familie was, te winnen voor samenwerking tegen een Republiek, die bestuurd werd door een partij, die deze met reden niet welgezind kon wezen. Toch is het, naar alle waarschijnlijkheid, tot dergelijke besprekingen niet gekomen: Lodewijk XIV vond het te gewaagd, dat de zaak nu al uit zou lekken, daar hij van de gezindheid van den jongen Oranje, 'zoo Hollandsch en Protestantsch', om mee te werken tegen zijn land, niet teveel verwachtte. Het bleef nu bij de gelegenheid, die de Prins kreeg, eens onder zijn Engelsche familie te verkeeren en een groot hofleven mee te maken. Daarbij sprak men ook nog over geldelijke aangelegenheden en welke pogingen men kon doen om de eertijds door de Oranjes aan de Stuarts voorgeschoten sommen te restitueeren. De Prins kwam terug zonder ook in dit opzicht veel van belang te hebben bereikt, maar iets meer hoveling geworden, constateert men in ons land. Meer nog: zich nog sterker dan vroeger bewust, hoezeer hij in zijn eigen vaderland verongelijkt was geworden. Hij toont dit, in tegenstelling met zijn in Engeland zoo geprezen 'genereusheid en beleefdheid', duidelijk aan eenige Statenleden, die hem bij zijn terugkomst in den Haag komen begroeten, door hen zeer 'froidelijk' te ontvangen, hen daarna te laten staan en een gesprek te beginnen met 'iemand van zijn domestiquen'. Met Karel II blijft de Prins nog in correspondentie. Al zou hij zich tot een samenzwering tegen de Republiek zeker niet heb-

ben geleend, toch is het zeker, dat hij zijn verbindingen met Engeland graag aanhield en hij voor zijn eigen belangen op den steun van zijn oom rekende. Op de vaderlijk gestelde brieven van den koning antwoordde hij met een sierlijke onderdanigheid, Zijne Majesteit smeekend 'mij eenigszins in zijn gunsten te laten deelen, aangezien mijn eenige hoop op een fortuinlijk lot van zijn goedheid afhankelijk is'. Het schriftelijk contact is zelfs nog blijven bestaan toen Holland reeds in oorlog met Engeland was en de Prins heeft er van geprofitteerd om op de hoogte te komen hoe Karel II zich bij een nederlaag van de Republiek zoowel tegenover hem als tegenover den Staat zou gedragen.

In zijn eigen land gaan er ondertusschen steeds meer stemmen op om aan den Prins een algemeene aanstelling als kapitein-generaal te geven. Gelderland was daarin voorgegaan, de overige provinciën ondersteunen dit thans ook krachtig en zelfs in Holland blijken velen er toe geneigd. De omstandigheden maken het spoedig nemen van een dergelijk besluit ook meer dan noodzakelijk.

Frankrijk voelde, nu zijn voornemens voor een welslagen zoo goed gefundeerd waren, het moment gekomen deze openlijk te toonen. Op de audiëntie van 4 Januari 1672, durft Lodewijk XIV het te wagen, om den Hollandschen gezant aan zijn Hof, Pieter de Groot, als deze zegt: 'Beveel, Sire, dat wij ons ontwapenen en wij zullen gehoorzamen', te affronteeren, aan de Republiek haar trouweloosheid verwijtend, en hij verlustigt zich in de 'humbele positie', waartoe de Staten-regeering zich voor hem vernedert. De

Witt, die nu alle hoop verliest den oorlog nog af te wenden, hoewel hij voorgeeft, dat het samentrekken van Fransche troepen in de garnizoensplaatsen van de Spaansche Nederlanden, nog niet iets ergs behoeft te beteekenen, begrijpt, dat alleen met den prijs van een aanstelling van den jongen Oranje als kapitein-generaal van de Unie, een krachtig samengaan der partijen voor de legerversterking, mede door het aanwerven van vreemde troepen, is te koop, en in Februari kan de Prins in de vergadering van de Staten-Generaal plechtig den eed afleggen als kapitein-generaal voor één veldtocht. Maar - hij moet tevens zweren op het Eeuwig Edict, dat immers het Kapitein-generaalschap onvereinigbaar met het Stadhouderschap verklaarde! Heeft hij daar veel waarde aan gehecht? Denkelijk niet. Hij wist waarschijnlijk evengoed als de anderen, dat er nooit voozer besluit op de eeuwigheid was genomen en dat na het een het andere wel zou komen.

Al bewaart hij naar buiten zijn koelheid, innerlijk moet zijn aanstelling voor hem een groote triomf zijn geweest en in intiemen kring toont hij aan den ouden secretaris van zijn grootmoeder Prinses Amalia, Constantijn Huygens, 'een lachend gezicht', hem tevens belovend, dat hij nu diens zoon, den jongen Constantijn Huygens, als secretaris in zijn dienst zal nemen.

De aanstelling wordt in den lande alom 'met groote vreugd' begroet. 'Men zong, men tromde, men blies de trompet met zulk een gejuich, dat het niet om te zeggen is'.

Maar daarna staat men dan ook onmiddellijk voor

het feit: de ernst van den toestand. In Maart doet de Engelsche admiraal Holmes in het Kanaal een aanval op onze Smyrnavloot, aldus op de bij de Engelschen gebruikelijke manier de vijandelijkheden beginnend. Weldra komt nu ook de geheele, door Lodewijk XIV gevormde coalitie, waarmee ons land door een ring van vijanden is omsloten, in het geweer: achtereenvolgens verklaren Engeland, Frankrijk en de bisschoppen van Munster en Keulen aan de Republiek den oorlog.

Hoofdstuk III

De wrok om aangetaste rechten: de De Witten-moord

Zoo begint in April 1672 een oorlog, die niemand bij ons gewild heeft en die door ieder als een ramp wordt beschouwd.

Het veldtochtplan der Franschen is met zorg voorbereid. Terecht dringen zij niet van het zuiden uit de Republiek binnen, wat slechts schijnbaar den weg naar het hart van het land, de provincie Holland, verkortte, daar vooral in het zuiden veel sterke vestingen, die, naar de toenmalige militaire opvattingen, eerst vermeesterd behoorden te worden, den opmarsch tegenhielden. Liever kiest men, van Charleroi uit, den langeren weg eerst langs de Maas, dan, door het Kleefsche, langs den Rijn om vervolgens op den rechteroever over te gaan, vanwaar men, vereenigd met de Munsterschen, in twee richtingen de Republiek kon binnen dringen, in noordelijke en in westelijke richting: de Munsterschen naar de noordelijke provinciën, de Franschen westwaarts, door Gelderland en Utrecht naar Holland, terwijl deze zijdelingsche marsch tevens het voordeel had, Brabant van de overige gewesten af te snijden. Aldus hopen

de Franschen, in ijlmarschen marcheerd en profiteerd van de betrekkelijke weerloosheid van het land aan de oostzijde, de Republiek in korten tijd meester te worden. Dat zij, met de gekozen marschroute, niet alleen door gebied van Spanje, maar ook door het, bovendien door Keizer Leopold I van Oostenrijk gewaarborgde, gebied van den Keurvorst van Brandenburg moesten trekken, schijnt niet te hebben opgewogen tegen het voordeel, dat zij er van verwachten. Hun minachting voor de daarbij betrokken vorsten - Spanje werd gesust met de verzekering, 'dat een goede discipline zou worden gehandhaafd' - is anders later geen geringe vergissing gebleken en is hun nog duur te staan gekomen!

Met een leger, door sommigen op 100.000 man geschat en aangevoerd door de beroemde veldheeren 'le grand' Condé en Turenne - Luxembourg zou de Munsterschen 'adviseeren' - gaat Lodewijk XIV, in persoon aanwezig, op weg. Bij het naderen van zulk een machtige en grootsche armee slaat hier te lande ieder den schrik om het hart: wat kunnen wij hier tegenover stellen? Het veldleger bestaat uit een handjevol troepen, 22.000 man in totaal. Men heeft eerst geopperd daarmee een 'coup de main' tegen Keulen te wagen, wat echter de geheele legermacht aan vernietiging had bloot gesteld. Wel rukte Johan Maurits van Nassau met 2400 man nog in het Kleefsche op, maar moest, wegens de onwilligheid van zijn troepen, omkeeren. Thans vleit men zich met de hoop, dat de Rijnvestingen, vooruitgeschoven sterkten, gelegen in het Kleefsche gebied van Brandenburg, pandsteden in onze hand, voor de nog onbetaalde schulden van

den Grooten Keurvorst aan onzen Staat, den vijand een tijdlang buiten de grenzen zullen houden en ons althans wat tijd doen winnen. Maar al spoedig blijkt deze hoop ijdel. Een ramp dreigt, die de Republiek haar onafhankelijkheid kan kosten: haar verovering door de Franschen. Want snel vallen achtereenvolgens alle Hollandsche sterkten langs den Rijn, tegenstand bieden de zwakke bezettingen, 'door geweld van buiten en verhindering van binnen' bedreigd, niet; de groote vesting Orsoy geeft zich binnen 24 uur over, vervolgens Rijnberk, Burik, Wesel en Emmerik; de Schenkenschans, om zijn onneembaarheid van Europeesche vermaardheid en die Frederik Hendrik indertijd eerst na een beleg van 9 maanden was meester geworden, capituleert nu in 4 dagen. Den 13den Juni staat de Fransche armee bij Lobith aan den Rijn als voor een parade opgesteld onder het oog van zijn koning om glorieus den overtocht - door 4 voet water; wegens 'het afgrijselijk vallen' van den waterstand liepen bij Schenkenschans de koeien door den Rijn - en daarmee zijn entree in de Republiek te beginnen.

De vermaarde en toen zeer verheerlijkte 'bataille de Tholus' (Tolhuis) - 'forteresse inprenable' volgens Voltaire! - waarbij de cavalerie 'zwemmend' de rivier over gaat, is voor de vorstelijke ijdelheid van Lodewijk XIV inderdaad een treffend schouwspel; de eenige dissonant wordt veroorzaakt door den dwazen overmoed van een Fransch ruiteraanvoerder, die zonder reden 'geen kwartier!' roepend, op de Friesche troepen van het regiment Aylva die reeds de geweren hadden neergelegd, inrent, waarop deze,

uit verweer de wapenen weer opnemend, een schietpartij beginnen, die den dood van verscheidene jonge adellijken en ook een verwonding van Condé, aan den pols, ten gevolge heeft. Maar van een werkelijk gevecht is door de vlucht van de cavalerie van Wirtz en het aftrekken van de Staatsche troepen onder de Montbas naar Nijmegen geen sprake geweest.

Ondertusschen zijn de Munsterschen naar het noorden opgerukt en dringen reeds Overijssel binnen, nadat Zutphen, Borculo, Grol, Deventer en Zwolle, onder de algemeene depressie zich haast zonder verzet hebben overgegeven; als Coevorden is veroverd, slaan zij den 19den Juli het beleg voor Groningen.

Alleen Maastricht, aan de Maas, houdt nog stand. Het is de eenige werkelijk sterk bezette vesting der Hollanders; maar de Franschen hebben geen tijd met haar verovering willen verliezen en lieten haar alleen door een kleine, in de plaatsen rondom, gelegerde troepenmacht 'in observatie' houden, ervan overtuigd, dat deze sterkte, eenmaal afgesneden van de verbindingen met Holland, toch gedoemd zal zijn binnen korter of langer tijd te vallen.

Onder deze omstandigheden is het niet verwonderlijk, dat hier te lande onder de verbijstering over zooveel rampen tegelijk, 'alles in een groote confusie en disorde' geraakt en dat men alom verraad roept: het is Johan de Witt, die het land aan Frankrijk heeft verkocht! De 'radeloosheid', tot 'redeloosheid' geworden, verlangt, zooals het onder dergelijke omstandigheden steeds gaat, een offer, en het is de raadpensionaris, de laatste jaren sterk in populariteit af-

genomen, die als zondebok fungeert. Tevergeefs bewijst de vloot, die den 7den Juni onder De Ruyter, in de Solebay, de voor anker liggende Engelsch-Fransche vloot heeft aangevallen en ondanks het onbeslissende van den slag in het voordeel is gebleven, hoe sterk onder zijn zorgen dit gevechtsapparaat is gemaakt. Het brengt maar een geringe ontspanning, dat er ‘eenig licht uit Engeland komt’: men voelt den vijand in het land zelf aan den lijve. De koning van Frankrijk is met zijn troepen de stad Utrecht binnen gemarcheerd, reeds ‘is er buiten Amsterdam alleszins een groot vluchten en binnen deze stad groote consternatie en trachten vele kooplieden zooveel doenlijk hun middelen op Hamburg en zelfs op Parijs, Nantes, Rochelle, Bordeaux (vrije steden van de Fransche Hugenoten) en naar Venetië te transporteeren per wissel’. In de andere steden van Holland verwekt de bezorgdheid der regenten, die eveneens hun goederen beginnen weg te brengen, oproeren onder het mindere volk, burgemeesters worden afgezet, zijzelf en hun huizen gemolesteerd. In Amsterdam neemt gewapende burgerij de macht in handen en handhaaft de orde. Maar de verbittering tegen de Statenregeering, aan wie men al het onheil, dat nu over het land komt, wijt: ‘De Duivel hale de Staten!’, is tot het uiterste gestegen: den 21sten Juni treft een dolkstoot van Jacob van der Graef, op de Plaats te Den Haag, Johan de Witt en de raadpensionaris valt zwaargewond neer -.

Wat doet ondertusschen de Prins?

Nog, als de oorlog reeds uitgebroken is, tracht hij met brieven aan den Engelschen koning dezen er voor

te winnen, dat Engeland niet al te krachtig aan den strijd zal deelnemen: ‘Als Uwe Majesteit mij zijn wenschen wil doen weten maak ik mij sterk ze te kunnen bevredigen als het niet direct tegen de grondslagen van den Staat gaat.’ Ja, zelfs ‘en dépit de M. le Pensionnaire De Witt et sa cabale’. Doch in geen enkele voor de Republiek vernederende voorwaarde geeft hij toe, zoodat, ontstemd over de koppigheid van zijn neef, Karel II meent, ‘dat dan de wapenen moeten beslissen’.

De jonge, nog geen 22-jarige kapitein-generaal van de Unie heeft sinds het begin van den veldtocht te handelen met eenige gedeputeerden te velde achter zich aan, overblijfsel van de door De Witt gehandhaafde bemoeiingen van den Staat met de oorlogszaken: bij de Staten-Generaal berustte de hoogste militaire autoriteit en zonder de goedkeuring der bij hem geplaatste gedeputeerden als hun gevolmachtigden kon de Prins geen enkel besluit nemen. Men vreesde ook, ‘dat zijn couragement hem zal brengen tot eenige extremiteit’. Het was aanvankelijk de wensch der gedeputeerden, dat het leger in de IJsel-linie zou stand houden, ‘ten spoedigste daar alle macht, die men bijeen kon schrapen, vereenigend’; de Franschen trokken echter deze linie om, door naar de Betuwe te marcheeren, terwijl de Munsterschen naar het noorden gingen: de stelling kwam nu volkomen in de lucht te hangen. In de paniek verlangden de meest bedreigde provinciën hun zelf bezoldigde regimenten terug. Van de 14400 man voetvolk en 7600 ruiters tellende legermacht scheidde zich twaalf infanterie-regimenten en eenige regimenten cavalerie af, die zich naar Nijmegen,

Zwolle, Deventer, Zutphen en verder noordwaarts, naar Friesland en Groningen begaven. De Prins, 'zeer verslagen over den toestand' wenscht met het restant zijner troepen, 8000 man, te retireeren tot aan het eenige punt, dat onder de omstandigheden met eenigen kans op succes te verdedigen zou zijn: de Hollandsche Waterlinie, waar de natuurelementen de zwakke legermacht bij de verdediging konden steunen. Liet men de daarvoor geschikte gebieden onderloopen, dan kon Holland door een watergordel, vanaf de Zuiderzee tot aan Heusden en het Hollandsch diep, van den vijand worden afgescheiden. In een snellen marsch trekt de Prins terug over Utrecht. Hij heeft er nog een oogenblik over gedacht de stad Utrecht, 'temidden van de ontstelde en ontroerde gemoederen der gemeente', in tegenweer te brengen, wat ondoenlijk blijkt. Als hij vertrokken is gaat de magistraat den 16den Juli de naderende Franschen tegemoet en biedt aan Lodewijk XIV haar onderwerping aan.

Echter, het onder water zetten verliep niet overal zoo vlot als gewenscht was. Hoewel reeds in 1648 tot het inrichten van deze stelling was besloten, waren tal van daartoe benoodigde voorbereidselen nog niet gereed, ook was de Waterlinie op eenige plaatsen zeer smal, vooral bij Bodegraven. En als voor het versnellen der werkzaamheden geld noodig is, toont o.a. het rijke Amsterdam zich opeens 'schaarsch van penningen'. Het mag een groot geluk genoemd worden, dat de Franschen een veel te geduchte voorstelling van de Hollandsche Waterlinie hadden, om zich verder te wagen, want op vele plaatsen bleef de grond nog geheel droog, - er verdwaalde zelfs een Fransche

cavalerie-afdeeling tot in Muiden - zoodat zij met een gedurfd marsch, gezien de nog uiterst gebrekkige tegenweer, waartoe het land in staat was, reeds in Den Haag hadden kunnen zijn zonder noemenswaardige belemmering te ondervinden. Maar dezen durf, een Napoleon waardig, bezaten de Fransche aanvoerders blijkbaar niet, en zij lieten, bij Utrecht halt houdend en hoogstens tot Naarden, Woerden en Oudewater, plaatsen die nog net buiten de Waterlinie lagen, voortdringend, het gunstigste oogenblik voorbijgaan.

Dat de vijand zich thans laat stuiten, beteekent voor den Prins een groot moreel succes, dat zijn prestige in het land zeer verhoogde. Het is onder deze omstandigheden ook duidelijk, dat zijn verheffing tot stadhouder niet lang meer kan uitblijven.

Voorloopig pogen de Staten door onderhandelingen met Engeland en met Lodewijk XIV aan het ergste te ontkomen. De eischen van den vijand zijn echter zeer zwaar, en staan gelijk met een vernietiging van de Republiek. Engeland is iets minder veeleischend dan Frankrijk, Munster en Keulen; blijkbaar wilde men daar rekening houden met de belangen van den Prins van Oranje, 's Konings neef, ja men is zelfs bereid een beweging voor het herstel der Oranjes, met aanneming van de soevereiniteit over de resteerende gebieden, te steunen: een eisch, door den Prins gesteld tegenover eenige aan Engeland toegestane concessies, genaamd 'Offres de paix à l'Angleterre par M. le Prince (d'Orange)', vóór zijn verheffing tot Stadhouder, dus toen hij nog 'particulier' was (overigens merkwaardig blijk hoe diep de dynastieke gevoelens

bij hem reeds geworteld zaten, al heeft hij deze later tegenover de Republiek weten te beheerschen!) Als onderhandelaar met de Franschen treedt de gewezen gezant te Parijs, Pieter de Groot op; met de Engelschen onderhandelt Sylvius. De voorwaarden worden druk besproken in de Staten-Generaal: 'De Staat is zoo goed als verloren'. Men zendt Pieter de Groot met een nieuw aanbod, dat in wezen reeds een volledige capitulatie beteekent. Men biedt Frankrijk den afstand van de Generaliteitslanden (Brabant) aan, en van Maastricht, Venlo, Hulst en Sluys. Dit aanbod wordt gedaan zonder medeweten van den Prins; want de afstand der Generaliteitslanden beteekende tevens de afstand van de baronie van Breda, die een particuliere bezitting van de Oranjes was. De Prins, als hij er van hoort, is hoogst verbolgen op De Groot, die tot het aanbieden van deze voorwaarden het initiatief heet te hebben genomen, en ziet er een 'streek' van de Staatsgezinde partij in, die op zijn kosten een vrede tracht te verkrijgen. De onderhandelingen vloten echter niet: Frankrijk wenscht veel meer; ook nog de afstand van de Betuwe, van Nijmegen, Loevestein, Delfzijl, Grave en Meurs (deze beide laatste plaatsen eveneens bezittingen van den Prins); verder vrije uitoefening van den Roomschen godsdienst, garnizoenen in de plaatsen van Kleef en 20 millioen als oorlogsvergoeding. Eenige steden in Overijssel, o.a. Borculo en Grol moesten aan de Munsterschen worden afgegeven. Delfzijl kon, desgewenscht, Engeland krijgen in ruil voor Sluys en Cadzand. Wederom beraadslagen de Staten; maar vooral het krachtig verzet van Amsterdam tegen de 'onmogelijke voorwaarden', dat voet bij

stuk houdt, ondanks de wanhoop der overige steden, wier vertegenwoordigers zeiden ‘geen man te hebben om hun stad te verdedigen noch kruit om een schot te lossen’, maakt, dat men niet tot een besluit komt, totdat Van Beuningen, de afgezant van Amsterdam, het voorstel doet de aangelegenheid uit de handen van de Staten in die van den Prins te leggen. De zwaar wegende beteekenis van deze daad is ieder der aanwezigen duidelijk: de verheffing van den Prins tot het Stadhouderschap.

Het voorstel kwam niet onverwachts en de gedachte ging zeer zeker niet voor het eerst van Van Beuningen uit. Feitelijk was de toestand zoo geworden, dat de Statenregeering zich al bij de noodzakelijkheid van dezen maatregel had neergelegd. Reeds had men onder dwang van het volk er toe moeten overgaan het Eeuwig Edict op te heffen. Bijna met het mes op de keel - vooral Cornelis de Witt gaf niet dan ‘vi coactus’ toe - moesten de ondertekenaars elkaar en ook den Prins van den eed erop ontheffen, het document werd plechtig verbrand; toen de smeulende stukken in het rond vlogen, maakte een der aanwezigen de opmerking: ‘Het Eeuwig Edict stinkt’. Merkwaardig genoeg was het juist in Dordrecht, de stad der De Witten, waar, voor Holland, tot vernietiging van het Eeuwig Edict het initiatief werd genomen, nadat Veere, voor Zeeland, was voorgegaan; en ook Dordrecht behoorde tot de eerste steden, die zich openlijk voor een verheffing van den Prins tot Stadhouder verklaarden.

De verdere gebeurtenissen hebben nu een snel verloop. De stad Amsterdam zendt naar den Prins een

afgevaardigde, hem steun belovend ‘zoo Zijne Hoogheid speculatie had tot hooger autoriteit’, maar deze houdt zich nog alsof hij de bedoeling niet begrijpt, verzekerd ‘de belangen van de stad voortdurend ter harte te zullen nemen’: hij wil niet den indruk wekken zijn benoeming te danken aan een samenzwering met een enkele stad; de waardigheid moet hem officieel en namens de Staten-regeering zelf worden aangeboden.

Eerst volgt nu 's Prinsen aanstelling tot Kapitein-generaal-admiraal, d.w.z. tot algeheel opperbevelhebber over de troepen te land en te water voor het leven. Maar de groote dag wordt de 9de Juli. Nadat het algemeen besluit ter Staten-Generaal is genomen Oranje in de Stadhoudelijke waardigheden van zijn voorvaderen te herstellen, heeft in Den Haag op dien dag zijn inhuldiging in de Statenvergadering plaats. De Prins is daartoe door de Staten van Holland verzocht uit het legerkamp te Bodegraven over te komen. De Oranjevlag wappert van alle torens. In het Hof laat men hem plaats nemen in ‘de opperste stoel der justitie’. Vivien, als waarnemend raadpensionaris voor De Witt, die nog steeds aan zijn verwonding ziek ligt, spreekt den nieuwen Stadhouders toe. Ook de Raadsleden houden redevoeringen en de Prins bedankt de Heeren tot tweemaal toe ‘ten hoogste’. Daarop begeeft hij zich naar zijn grootmoeder, de Prinses-Douairière Amalia, - die het verheugd zal hebben, dat zij dezen dag nog mocht beleven¹⁾ en dat haar kleinzoon, die zich opvallend weinig aan haar gelegen had laten liggen, nu toch zijn opwachting

1) ‘De oude Prinses van Oranje’ stierf eerst in 1675.

bij haar kwam maken. Spoedig vertrekt hij echter weer naar het leger, waar hij niet gemist kan worden.

Het eerste wat de jonge Stadhouders doet, is de onderhandelingen met den vijand afbreken: van inwilliging der gestelde voorwaarden kon geen sprake wezen, 'liever moest men zich in stukken laten hakken'. Het is een daad van autoriteit, die al dadelijk indruk maakt bij de angstigen in den lande.

Maar met de verdediging is het nog steeds zeer ernstig gesteld. Al heeft men wat 'lucht' gekregen door het tot staan komen van den Franschen opmarsch, de Prins beschikt nog slechts over een bedroevend klein legertje, waarmee hij een linie vanaf de Zuiderzee tot het land van Altena, ten zuiden van Maas en Waal moet bezet houden, een handjevol soldaten hier, een handjevol daar. Zijn onderbevelhebbers zijn de oude veldmaarschalk Johan Maurits van Nassau (de Braziliaan) en Paulus Wirtz. De Montbas is, na zijn eigenmachtigen terugtocht - volgens hemzelf op bevel van een der gedeputeerden te velde - van den Rijn naar Nijmegen, daarmee den weg voor den vijand vrij latend, in arrest gesteld en tegen hem is een proces gaande. Aan een uitbreiding van het leger besteedt de Prins nu alle aandacht. Spaansche troepen, vooral ruitery, worden, hoewel Spanje officieel niet met Frankrijk in oorlog, is bij het leger aan de Waterlinie ingedeeld, ook gelukt het hem een familielid, den Graaf George Friedrich van Waldeck, 'den machtigsten generaal van Duitschland', in dienst van de Staten te doen overgaan. Tevens is hij werkzaam om bondgenooten te winnen

en heeft hiermee thans weer kans van slagen nu men ziet, dat de Republiek tot krachtiger verzet in staat blijkt: Brandenburg is wel genegen tegen belangrijke subsidies te helpen. De Keurvorst heeft samen met Oostenrijk reeds tegen de gebiedsschending door den Franschen koning tijdens diens opmarsch naar de Republiek geprotesteerd: de protesten zijn terzijde gelegd. Als de beide anderen een krachtiger taal gaan voeren, zelfs eischend, dat de aanval op Holland gestaakt zal worden, antwoordt Lodewijk XIV, dat hierover eerst te spreken valt, 'nadat door den vijand verscheidene batailles waren gewonnen'.

Doch het zal tot het najaar duren eer de troepen der bondgenooten in beweging komen.

Ook voor de verbetering van de binnenlandsche toestanden is de Prins werkzaam. Reeds den 8sten Juli had hij aan de steden met een rondschrijven verzocht zich van wanordelijkheden te onthouden. Niet de regenten, zei hij, zijn schuldig aan de Fransche successen, maar 'de ontrouw en lafhartigheid der gouverneurs, officieren en garnizoenen der grensplaatsen'. Wanneer de Staten er nu bij hem op aandringen ook een plakkaat uit te vaardigen tegen de personen, die zich aan de wanordelijkheden hebben schuldig gemaakt, meent hij echter daaraan niet te moeten voldoen: hij kan geen straffen gaan uitdeelen aan personen, die feitelijk voor hem gewerkt hebben, al zegt hij dat niet in zooveel woorden, doch 'dat de onlusten hun oorsprong hebben onder de burgers en hun officieren, die niet gebreideld kunnen worden met plakkatens alleen'. Wel stemt hij er in toe, dat een commissie van afgevaardigden der Staten hier en daar

orde op de zaken gaat stellen, met de aanmaning tot allen, zich als ‘goede vaderlanders’ te gedragen.

Intusschen blijft de actie tegen de partij van De Witt onvermoeid voortgaan. ‘Het regende pamfletten tegen hem en zijn bestuur’, schrijft een tijdgenoot. Thans gaat er ook een gerucht, dat van den kant der De Witten een moordaanslag op het leven van den Stadhouder wordt beraamd.

Terwijl de Prins in zijn legerkamp te Bodegraven vertoeft, meldt zich daar een man aan, die hem wenscht te spreken. Iemand van zijn omgeving ontvangt hem; het blijkt een zekere Willem Tichelaar, een chirurgijn-barbier te wezen, die gekomen is om den Prins te waarschuwen, dat er door Cornelis de Witt een poging zal worden gedaan om hem te vergiftigen. Aanvankelijk wordt er aan de mededeeling weinig waarde gehecht, de Prins althans krijgt er geen mededeeling van, doch Tichelaar houdt aan, en de Prins wordt ervan op de hoogte gesteld. Een onderzoek in Den Haag heeft tot gevolg, dat Cornelis de Witt, die juist van de vloot is teruggekeerd, den 23sten Juli op bevel van het Hof van Holland gevankelijk uit zijn woning te Dordrecht, met schending van de privilegien van de stad, wordt weggevoerd naar Den Haag. De familie De Witt klaagt op haar beurt Tichelaar wegens valsche beschuldiging aan, die nu, tezamen met zijn slachtoffer, in de Gevangenpoort te Den Haag wordt opgesloten. Een proces begint; het gerecht denkt over Tichelaar, een ‘notoiren boef, fielt, vagebond’, die bovendien, om een vroegere veroordeeling, een veete met Cornelis de Witt had, niet gunstig, maar de stemming tegen de De Witten is zoo groot, dat on-

danks het protest van Dordrecht men den beschuldigde niet durft loslaten. Onder de aanhangers van den raadpensionaris heerscht na de gevangennamen van Cornelis de Witt een paniek, Pieter de Groot, zich bewust van de ongunst van den Prins - reeds heeft deze bij zijn aanwezigheid geen besprekingen met de Staten willen voeren - wijkt uit naar Antwerpen; aan zijn zwager De Montbas was het reeds eerder gelukt uit de gevangenschap te ontsnappen, om vervolgens in dienst van de Franschen over te gaan, (hij werd nu 'in effigie' terechtgesteld!). Johan de Witt, hoewel hij nog het bed moet houden, door zijn verwonding in Juni, doet wat hij kan om zijn broeder te redden; hij brengt direct na zijn herstel zelfs een laat bezoek aan den Prins naar aanleiding van diens benoeming tot stadhouder: de Prins geeft hem echter niet de gelegenheid om over de zaak van Cornelis te spreken.

Onder deze omstandigheden acht de raadpensionaris, na 19 dienstjaren, den tijd gekomen om heen te gaan en zichzelf 'te ontheffen van een (in deze droevige tijden) zeer zware last'.

Op 4 Augustus verzoekt hij schriftelijk aan de Staten van Holland om zijn ontslag. Hij had eerst over zijn voornemen bericht aan den Prins gezonden. De Prins had er niet op tegen. Zijn betrekkingen tot Johan de Witt waren tot nog toe koel, maar vrij beleefd geweest, hoewel hij diplomatiek diens verzoek om eerherstel in de tegen hem gevoerde lastercampagne ontweek: hij immers had ook vroeger veel te lijden gehad van tegen hem gerichte 'pasquillen, blauwe boekskens en dergelijke' -. Zijn ware gezindheid verraadt Willem III echter duidelijk genoeg wanneer hij

uit het ontwerp der bekendmaking van De Witt's ontslag de gebruikelijke eervolle opsomming der verdiensten van den afgetredene laat schrappen. Ook in het proces tegen Cornelis de Witt - waarbij dezen zelfs de pijnbank niet werd bespaard - komt hij niet tussenbeiden en als de rechters, meer van Tichelaar's laster dan van De Witt's schuld overtuigd, zich bij hem vervoegen, vragend hoe nu te handelen, antwoordt hij, 'dat het recht zijn loop moet hebben', een bijna ironisch klinkende herhaling van 's raadpensionaris eigen woorden bij een verzoek om gratie in het geval van Van der Graef. De admiraal De Ruyter, een man van eer en geweten, die het dorst bestaan na den slag in de Solebay Cornelis de Witt vrij te spreken van de beschuldiging, dat deze, als gedeputeerde op de vloot, den slag zou hebben gesaboteerd, zag zich voor anti-Oranjegezind uitgeroepen en zijn huis met molest door het gepeupel bedreigd.

Johan de Witt had zelf als zijn opvolger Caspar Fagel, den vroegeren pensionaris van Haarlem, voorgesteld: eveneens een opmerkelijke daad van grootmoedigheid van een man, wien de Oranjegezindheid van den ander niet onbekend was, doch die begreep, dat het land thans het best gediend werd door een, die den Prins diende, en hij richtte ook aan de Staten het verzoek 'zich aan den Prins te houden'. Willem III zelf heeft de benoeming van Fagel niet ongaarne gezien, hij draagt zijn vrienden op daarvoor stemming te maken en de voordracht te ondersteunen. Nadat de Staten aarzelend De Witt's ontslagname hebben aanvaard, wordt dan ook Fagel tot zijn opvolger als raadpensionaris benoemd.

Hiermede heeft de Staatsgezinde partij alle terrein verloren - tot 1702! Maar dit is den haters van Johan de Witt, die hem persoonlijk te lijf willen, niet genoeg en in deze voor hem reeds zoo ongunstige constellatie der dingen komt de beruchte 20ste Augustus.

Des morgens is bekend gemaakt, dat Cornelis de Witt wegens gebrek aan bewijs uit zijn gevangenschap zal worden ontslagen, hoewel van alle ambten ontzet en, waarschijnlijk voor zijn eigen veiligheid, veroordeeld 'voor eeuwig de provincie Holland en West-Friesland te mijden'. Deze 'vrijspraak' verwekt groote ontevredenheid, en als Johan de Witt gekomen is om zijn broeder af te halen, heeft er voor de Gevangenpoort met duidelijk gewelddadige bedoelingen een volksooploop plaats, die zoo aangroeit, dat de magistraat ruitery laat zenden om de menigte op een afstand te houden. Ook stadsmilitie rukt aan. De magistraat spreekt de aanwezigen, die 'recht' eischen, toe en verzoekt allen kalm te blijven: men zal den Prins laten roepen. In den namiddag wordt de toestand steeds gespannener. De schutterij is niet meer betrouwbaar, maar de cavalerie wordt gecommandeerd door een aanvoerder, graaf Tilly, die vastbesloten is eerder de menigte over den kling te jagen dan een aanval op de Gevangenpoort toe te laten. Men vreest zelfs voor een vuurgevecht tusschen voetvolk en ruitery. Op het, mogelijk waar, bericht, dat oproerige boeren uit het Westland naar Den Haag optrekken krijgt Tilly order met zijn ruiters zich derwaarts te begeven en de toegangen tot de stad te bezetten. Tilly weigert: hij verlangt een geschreven bevel. Als dit hem ten slotte wordt overhandigd, weet

hij wat dat beteekent: 'Dan zijn de De Witten doode mannen', zegt hij, vertrekkend. Inderdaad, schutters en burgers maken nu gemeene zaak met elkaar, de gebroeders De Witt worden door een troep volk onder aanvoering van den zilversmid Verhoeff uit de Gevangenpoort gesleept en met schoten afgemaakt. Als een 'eeresalvo' schieten vele schutters hun geweren op de lijken leeg, die vervolgens worden verminkt en bij de voeten aan galgen opgehangen. Hooggeplaatste personen, o.a. de Calvinistische predikant Simonides, komen met genoeg naar het schouwspel zien, ook Cornelis Tromp, eertijds, mede om zijn Oranjegezindheid, uit de vloot geweerd, en die toen juist in Den Haag verbleef, laat er zich in een koets heen rijden.

De Prins bevond zich dien dag te Woerden - dat tijdelijk door de Franschen was ontruimd -, 'om te zien wat daar gedaan kon worden'. Terwijl hij, te Alphen teruggekeerd, bezig is een geschrift over zijn bevindingen op te stellen, bereikt hem een ijlbode uit Den Haag: de Staten van Holland verzoeken, om den steeds dreigender wordenden toestand daar meester te blijven, dringend om eenige compagnieën voetvolk en ruitery; dit verzoek werd om half twaalf 's morgens afgezonden, toen de gebroeders De Witt in de Gevangenpoort door het gepeupel waren omsingeld en bereikt den Prins in den namiddag. Hij voldoet aan dit verzoek niet, hoewel hij thans weet hoe het in Den Haag gesteld is. Hij kan zich weliswaar voldoende excuseeren als hij zegt nu geen troepen te kunnen missen; maar is dit excuus geldig evenals het betoog van zijn verdedigers, dat het toch niet geholpen had, want dat de troepen te laat zouden zijn gekomen:

om 5 uur vond de moord op de De Witten plaats. Dit laatste zeker niet, want de Prins kon niet weten, dat om 5 uur reeds alles afgelopen zou zijn. Eerst zeer laat in den avond, als hij aan den maaltijd zit, verneemt hij het gebeurde door middel van een tweeden brief, hem om 7 uur uit Den Haag gezonden. Volgens sommigen verbleekte hij, volgens anderen loosde hij een zucht van verlichting: beide kan waar geweest zijn, want het was een niet geringe ‘ontknooping’, die zijn ‘band’ met Johan de Witt thans gevonden had, zelfs al wenschte hij dezen niets goeds -. Hij reist nu inderdaad naar Den Haag, doch pas in den avond van den volgenden dag. Op een verzoek van de Staten om krachtig de woelingen te onderdrukken antwoordt hij met een schouderophalen, verwijzend naar het geringe succes van zijn vroegere vertoogen tegen de oproerige steden en zeggend niet te weten of ‘met vigeur’ tegen de voorname burgers en zelfs regenten, die er bij betrokken waren, moest worden opgetreden: duidelijk wenscht hij zich afzijdig te houden. Wat ziet men uit deze houding van den Prins? Kan men aannemen, dat hij werkelijk den dood der De Witten heeft gewenscht, althans niets wilde doen om den gang van zaken op te houden?

De geheele houding van Willem III in deze aangelegenheid is kenmerkend voor hem. Men leefde in die dagen ongetwijfeld onder hoogdruk, de geheele moord op de De Witten is slechts denkbaar onder hoogspanning, evenals de slappe en onzekere houding van de magistratspersonen, bevreesd voor de reeds elders aan den dag getreden almacht van het grauw, daaruit alleen verklaarbaar is. Want wat won

men met den dood van beide mannen, reeds gevallen grootheden, door een proces en de algemeene ongunst onschadelijk gemaakt? Een 'afrekening' was het, zeggen sommigen; een 'straffe Gods', volgens de Calvinisten. Een onberedeneerde uitbarsting van een verbijsterde bevolking kan men er echter onmogelijk in zien: op *dat* moment was het gevaar niet zoo dreigend. Het is eenvoudig een laffe, aangestookte moordpartij geweest, waartoe de slechtste elementen van het volk zich als uitvoerders voor de hooger geplaatsten hebben geleend. De Prins kon dat niet weten, is tot zijn verontschuldiging aangevoerd. Maar hij kon wel degelijk beseffen, dat waar de De Witten na den moordaanslag in Juni en het proces van Cornelis de Witt in een gevaarlijke positie verkeerden en aan gewelddaden bloot stonden, het in ieder geval geen loos alarm betrof, toen men bij hem de hulp van troepen kwam inroepen. Er is geen twijfel aan, dat, gezien het karakter van Willem III, zijn wrok tegen De Witt om diens eertijds aantasten van zijn rechten, bij zijn houding den doorslag heeft gegeven en dat hij 'het uur der vergelding' heeft laten komen met zijn innerlijke toestemming. Hij had er niet rechtstreeks toe meegewerkt, dat is juist - hoewel, door vroegere blijken, voor niemand zijn onverzoenlijke gezindheid jegens Johan de Witt meer een geheim was -, maar hij heeft ook niets gedaan, *ook al baatte het niet meer*, om tenminste door persoonlijk ingrijpen, hetzij in woord hetzij in daad, de De Witten aan de wraak van het gepeupel te onttrekken. Juist door *niets* te doen en maar al te goed te weten wat thans 'nagelaten moest worden' is Willem III moreel medeschuldig aan den moord op den man, die

langen tijd de eerste persoon van Holland was geweest en die, zoolang hij aan de macht was, hem zoo zwaar had gecontrebalanceerd. Sommige verdedigers van den Prins hebben gezegd, dat het gevaarlijk voor hem zou zijn geweest tegen den ‘volkshartstocht’ in te gaan, dat hij jong was en zijn positie nog niet sterk. Wat dit laatste betreft: niets is minder waar, geen Oranje bezat zooveel werkelijken invloed bij het volk als op dat moment hij, op wien het gansche land zijn behoud stelde, en die bij andere gelegenheden ook nimmer gearzeld heeft eigenmachtig die beschikkingen te treffen, die hij noodig en wenschelijk achtte, met voorbijgaan van de te raadplegen instanties. Maar wat nog het meeste tegen hem pleit en waarmee hij zich ook voor de publieke opinie niet langer verbergt: hij laat zonder eenig protest de begunstiging van de voornaamste aanstichters tot den moord geschieden, alsof zulks een hem welgevallig werk was geweest, en schenkt zelfs aan Tichelaar een jaargeld van *f* 800, dat dezen tot aan zijn, Willem's, dood blijft uitbetaald: wie hem en zijn huis hadden gediend moesten beloond worden¹⁾. Maar kon een man met zulk een scherp oog voor menschen, ‘opmerkzaam waarnemer van menschen en dingen’, zooals hij geroemd werd, oprecht gelooven, dat de woorden van een sujet als Tichelaar, dat reeds aan de rechters verdacht was geweest, omtrent een moordaanslag, door Cornelis de Witt beraamd, waarheid bevatten en dat hij den man, die het complot heette te hebben verraden, als een levensredder aan

1) Ook de medeplichtigen van Van der Graef, die schuil hadden gezocht (en gevonden) in zijn legerkamp te Bodegraven, ontvingen gunsten van hem.

zich verplicht had? Neen, al ontbreekt inderdaad, zooals het heet, ‘het bewijs zwart op wit’, er behoeven waarlijk niet nog meer bewijzen aangevoerd te worden, dat de Prins met het voorgevallene op zijn minst accoord ging.

Grootmoedigheid, behalve tegenover intieme vrienden, is nooit een karaktertrek van Willem III geweest. Men kan hoogstens laten gelden, dat men bij de toenmalige vorsten, b.v. Karel II van Engeland en Lodewijk XIV van Frankrijk, meesters in het dienen van het eigenbelang, ook nimmer een spoor van grootmoedigheid zag, en dat grootmoedigheid toen allerminst ‘in de mode’ was.-

Zelfs de Franschen toonen zich getroffen door de ‘mauvaise destinée’ van de gebroeders De Witt, en Luxembourg schrijft naar Frankrijk over den moord, dat ‘ieder in Holland weet, dat de Prins van Oranje er de hand in heeft gehad’.

De Prins acht thans het moment gekomen om het laatste nog bestaande verzet tegen zijn persoon te breken en van plan overal ‘de wet te verzetten’, weet hij van de met paniek geslagen regeering volledige volmacht te verkrijgen om in de steden uit de plaatselijke besturen alle niet Oranjegezinde burgemeesters te verwijderen. Zoo ook te Amsterdam, waar hij bij het binnenkomen der vergadering hen, die zullen vallen, ‘niet aangenaam aanziet’.

In totaal worden 159 personen afgezet. Deze ‘schoonmaak’, in September gehouden, ruimt alle tegenwerkende elementen onder de regeeringspersonen in Holland op: voortaan kan de Stadhouder

handelen met hem geheel welgezinden - of hem althans uiterlijk welgezinden (want velen hadden de huig naar den wind laten hangen, om later het hoofd weer op te steken).

Toch moeten de Staten nog eenige pamfletten verbieden, waarin de Prins beschuldigd wordt, sinds 1671 (om zijn Engelsche reis) met de Engelschen en Franschen gecomplotteerd te hebben om zelf aan de macht te kunnen komen. Wat men jegens Johan de Witt naliet, doet men thans voor den Stadhouder: de schrijvers achtervolgen. Maar teveel heeft ieder thans zijn hoop op Oranje gesteld, dan dat dergelijke geschriften noemenswaardige uitwerking kunnen hebben.

Willem III is nu weliswaar alle verantwoordelijkheid op de schouders geschoven, maar hij bezit ook de vrijheid, die hij noodig heeft. Hij ontvangt, als een soeverein, de Engelsche afgezanten voor de nog gaande zijnde vredesonderhandelingen in zijn legerkamp te Bodegraven en als een van hen hem, om zijn koppigheid, voorhoudt, dat hij dan wel eens het lot van De Witt kon ondergaan, antwoordt hij spottend en niet zonder trots, dat ‘uw bedreigingen om mij door het volk in stukken te laten scheuren, mij niet heel bang maken. Ik ben niet erg vreesachtig van aard, maar ten zeerste uw zeer toegenegen dienaar.’

Thans kan hij ook als veldheer ‘zijn jacht op de overwinning’ beginnen.

Hoofdstuk IV

De jacht op de overwinning

De oorlog is zijn ‘forte passion’, zei een tijdgenoot van den jongen Oranje.

Later, als koning van Engeland, heeft Willem III zelf toegegeven, dat ‘op een veldtocht te gaan voor hem geen onaangename zaak was en dat hij wist, dat hij dit beter verstond dan hoe Engeland te regeeren’. Wel heeft hij het betreurd niet, zoals in de politiek een Johan de Witt, in de krijgskunst een leermeester te hebben gehad als Condé. Het is waar, dat hij de oorlogvoering uit eigen ervaring moest leren. En hier verliet hem soms de zelfbeheersching, die een groot veldheer nodig heeft, overgegeven als hij was aan zijn ijver om ‘te winnen’.

Toch hebben zij ongelijk, die aan Willem III krijgsmanngaven hebben willen ontzeggen op grond van het mislukken van vele van zijn ondernemingen. Daarbij speelden, buiten zijn schuld, andere factoren een rol, die hij zelf later samenvatte in het gezegde: ‘Ik ben slecht gesteund’.

Zonder twijfel heeft de Prins in de débacle-jaren 1672 en 1673 getoond groote, ook organisatorische,

talenten te bezitten. Het was geen gering werk, wat hij na zijn terugtocht op de Waterlinie te doen had: uit een feitelijk niet bestaande legermacht, nog geen 8000 man, zoo spoedig mogelijk een leger op te bouwen en dit tot een gevechtsapparaat te maken, waarmee hij niet alleen de verdediging kon volhouden, maar ook, te zijner tijd, in het open veld optreden.

Een der eerste dingen, die hij doet, is het instellen van een strenge krijgstuicht, met harde straffen voor de nalatigen. Hij is een 'impitoyabel' aanvoerder genoemd; maar van de infanterie, die 'liever op kippen en ganzen dan op den vijand schoot', zooals een van haar commandanten zich eens beklaagde, heeft hij een wapen weten te maken, volgens getuigenis van de Franschen zelf 'zeer goed en beter gedisciplineerd dan eenige andere'. Bij zijn 'snel marcheeren' spaarde hij man noch paard; vooral de cavalerie, waarvan hij veel gebruik maakte, heeft hij zeer vermoeid - maar hij was zelf een ruiter, die vaak den geheelen dag niet uit het zadel kwam. Men krijgt niet den indruk, dat Willem III bij zijn soldaten erg 'populair' is geweest, maar zij hadden ontzag voor hem. Hij stelde al dadelijk een voorbeeld, toen hij De Montbas, een van de ergste vroegere 'slabakkers', zonder pardon liet vervolgen en hem een veroordeeling tot 'vijftien jaar gevangenschap op eigen kosten' bezorgde, en dat niet enkel, omdat deze een schepping van De Witt was. Ook het eigenmachtig plunderen door zijn troepen ging hij, als wanordelijk, zooveel mogelijk tegen.

Hij trekt nu alle troepen, waarover hij de beschikking kan krijgen, samen tot één legermacht, en laat

voor de verdediging te land ook de zeesoldaten uit de vloot lichten, benevens geschut van de schepen halen, dat, op platboomde vaartuigen geplaatst, als drijvende batterijen, door de ondergelopen landen sneller naar bedreigde punten kon worden vervoerd, al verzwakte hij daarmee de vloot, die thans uitsluitend op het defensief is aangewezen. Maar tot dezen noodmaatregel wordt hij gedwongen, omdat men hem uit Den Haag zelfs niet twee veldstukken kan leveren, waar hij om vraagt. Ook met de aanstelling van nieuwe officieren houdt hij zich bezig. Waldeck was reeds een goede aanwinst; met de benoeming van den Graaf von Königsmark deed hij echter, zooals later zou blijken, een minder gelukkige keuze.

Na de reorganisatie van het leger bepaalt hij voor de eerstkomende tijden zijn tactiek. Deze is er nu vooral op gericht, door aanvallen op verscheidene punten de Franschen te dwingen zich op andere plaatsen te verzwakken, waartegen hij dan zijn eigenlijken stoot zal uitvoeren.

Alvorens tot grootere ondernemingen over te gaan, wil de Prins eerst de gevechtswaarde van zijn troepen in kleinere beproeven. Als zoodanig kunnen de beide aanvallen, op Naarden en op Woerden, in September en October, beschouwd worden. Voor Naarden commandeert Johan Maurits van Nassau, hoewel de Prins zelf te Muiden vertoeft. Een aanval vindt echter niet plaats, doordat over zee aangevoerde versterkingen niet tijdig aankomen. Van grooter omvang is de poging van den Prins in den nacht van 10 op 11 October om Woerden met een 'coup de main' te nemen. Een omsingeling gelukt, maar de Franschen zenden

zoo snel hulp en vallen zoo onstuimig aan, dat Zuylesteyn, die met een troepenafdeeling hen den doortocht moest versperren, hen niet kan tegenhouden. Hijzelf sneuvelt in dit gevecht, met twintig wonden bedekt en de Prins ziet zich genoodzaakt terug te trekken en, den weg vrijgevend, Woerden weer aan de Franschen over te laten. Deze twee mislukkingen ontmoedigen hem echter niet, reeds beraamt hij een stoutmoedig plan: de linie, die de Franschen innemen van Utrecht tot Bonn te treffen door een marsch in hun rug, door het nog onbezet gebleven Brabant heen. Deze aanval, te Roozendaal voorbereid, vindt in November plaats en wordt, terwille van een snelle verplaatsing, hoofdzakelijk met cavalerie ondernomen: 10.000 ruiters, naast 5000 man voetvolk. Dat nu de legermacht aan de Waterlinie tot 18.000 man gereduceerd werd is hem het gewicht van de onderneming waard. Met de cavalerie vooruit gaande, dringt de Prins Maastricht binnen, dat feitelijk nog steeds niet door de Franschen belegerd werd, enkel 'in observatie' gehouden. Bij de nadering van den vijand heeft de Fransche generaal Duras zijn omliggende posten teruggenomen en retireert zelfs nog verder noordwaarts, zijn troepen met die van Condé aan den Rijn vereenigend, zoodat aan een binnenkomst van den Prins in de vesting feitelijk niets in den weg wordt gelegd. Versterkt met troepen van het garnizoen en nu tot 20.000 man aangegroeid, besluit de jonge Oranje een aanslag op Charleroi te wagen, niettegenstaande de geruchten van een ophanden zijnde onderneming der Franschen voor de Waterlinie. De Prins heeft aanvankelijk gehoopt, dat nu ook de bondgenooten, door handelend op

te treden en de Franschen elders vast te houden, hem volgens afspraak zouden steunen. Hoewel er nergens iets gedaan wordt, zet hij van zijn kant door: Charleroi heeft een belangrijk wapendépôt en is ook nog voor andere toevoer dienstig aan het Fransche leger voor de Waterlinie; gelukte de aanslag dan zou de vijand hiermee zeer gevoelig getroffen worden. Na een snellen rit met de cavalerie tot aan de stad genaderd, laat hij onmiddellijk een begin maken met het aanleggen van belegeringswerken, doch door den reeds hard bevroren grond kan het werk niet snel opschieten. Ook hebben de Franschen ondanks zijn vlugheid toch nog kans gezien het garnizoen te versterken: een afdeeling is er in geslaagd door het omdoen van Oranje-sjerp en de Spaansche voorposten te misleiden. De Prins bezet een klein plaatsje, Binch, ten westen van Charleroi; van een aanval op de stad zelf ziet hij af, zich tevreden stellend met een 'demonstratie', die niettemin getoond heeft, dat hij niet van plan is in het defensief te blijven en dat men van hem andere dergelijke 'aanslagen', die de Fransche verbindingslinies bedreigen, kan verwachten. De Prins, den 22sten December het beleg opbrekend, gaat zelf met de cavalerie naar Holland terug. Waldeck, die met de rest der troepen naar de omgeving van Maastricht trekt, heeft wel wat al te gauw victorie geroepen, toen hij meende, 'dat wij nu den oorlog tot aan de poorten van Parijs zullen brengen'. Zoover is het nog zeker niet, al heeft de onderneming den Franschen koning - wien het wachten te Utrecht was gaan vervelen en die naar Frankrijk terugkeerde - hevig verontrust, zoodat hij persoonlijk van St. Germain naar Compiègne is gereisd en

hebben de Franschen wel moeten voelen, dat zij het bezette gebied nog geenszins beheerschten.

Ondertusschen zijn er in Holland ernstige dingen gebeurd.

Terwijl de Prins zijn vermetelen aanslag op Charleroi onderneemt hebben in Utrecht de Franschen niet stil gezeten. De krachtige vorst, die het ondergelopen land met een dikke ijslaag heeft bedekt, geeft hun nu de gelegenheid tot een inval in de provincie Holland, en Luxembourg, het punt kiezend, waar de inundatie het smalst is, rukt van Woerden uit met een troepenmacht van 6000 man infanterie en 1400 man cavalerie, benevens artillerie op naar Bodegraven.

De Prins had, voordat hij vertrokken was, aan zijn plaatsvervanger aldaar, den commandeerenden generaal Graaf von Königsmark, een Zweed in Staatschen dienst, opgedragen onder geen voorwaarde zijn post te Bodegraven, die met 3000 man genoegzaam te verdedigen was, te ontruimen. Doch als de Franschen met cavalerie en artillerie over het ijs naderen neemt Königsmark, 'niet wetend wat te doen: te vluchten of slag te leveren', zonder verzet te bieden de wijk naar Leiden, Bodegraven aan den vijand overlatend. Luxembourg bezet nu dit punt, ook Swammerdam, in welke plaatsen op de berucht geworden manier door hem wordt huisgehouden. Totdat een plotseling invallende dooi de Franschen in een hoogst precaire positie brengt: over het ijs kunnen zij niet meer terug, reeds zakken de paarden er door en ook Luxembourg zelf haalt een nat pak. De eenige begaanbare terugtocht weg voert langs Nieuwerbrug, waar het fort Oranje, 'waaraan de vijand den ganschen

zomer had gewerkt, en dat 100 man tegen een heel leger konden houden' volgens Luxembourg, den doorgang verspert. Reeds naderen de Franschen, na dwars door de vlammen van het brandende Bodegraven gemarcheerd te zijn, over den dijk Nieuwerbrug. Wat zal er met hen gebeuren als hun leger binnen schotwijdte komt van een artillerie, die den geheelen dijk kan schoonvegen zonder dat men zelf in staat is terug te vuren? Maar het fort Oranje, bewapend met 21 stukken geschut, schiet niet, het is verlaten, door zijn garnizoen ontruimd.-

Temidden van de algemeene verwarring, die bij de Hollanders heerschte - reeds ging het gerucht, dat alles verloren was - had Königsmark bij zijn terugtocht op Leiden aan een ondergeschikte, den Kolonel Mozes Paynwin - in onze geschiedenis meer bekend onder de woordspeling op zijn naam: 'Pain-et-Vin' - last gegeven naar Nieuwerbrug te gaan, echter zonder een duidelijke instructie wat te doen in het geval, dat deze post door de Franschen werd aangevallen; blijkbaar hield de generaal geen rekening met de mogelijkheid van een plotselingen dooi, die de situatie zoo op slag veranderde. Onderweg bemerkt Paynwin bij een verkenning, dat hij zich tusschen de Franschen bevindt, die reeds Swammerdam hadden bezet, doch nu op den terugtocht zijn naar Woerden, over den dijk, die langs Nieuwerbrug leidt. Van alle verdere verbinding met zijn chef afgesneden, rijdt de Kolonel, den vijand ontwijkend, spoorlags naar Gouda, waar een Hollandsche bezetting ligt, om daar zijn bevindingen te gaan vertellen en te beraadslagen wat men met het garnizoen van het fort Oranje moet doen.

Het beste lijkt hem dit garnizoen thans te gaan redden en hij komt nog tijdig aan om de daar gelegerde troepen te laten aftrekken en na het geschut vernageld te hebben ze naar Gouda terug te brengen - doch daarmee den doortocht aan de Franschen open latend.

De woede van den Prins, als hij verneemt welk een prachtige kans om de geheele in den val geloopen Fransche legermacht van Luxembourg tot den overgave te dwingen, de onzalige Paynwin heeft doen voorbijgaan, kent geen grenzen. Tegen Königsmark, feitelijk den verantwoordelijken persoon, durft hij wegens diens aanzienlijke buitenlandsche relaties geen instructie te openen, maar Paynwin laat hij arresteeren en voor den krijgsraad brengen. Na twee processen, waarin de krijgsraad een zachter vonnis wijst dan de door den Prins verlangde doodstraf, eischt hij vernietiging van het vonnis en op zijn uitdrukkelijk bevel wordt Paynwin in Januari 1673 te Alphen, het hoofdkwartier na de verwoesting van Bodegraven, onthoofd¹⁾. De Prins beoogde ongetwijfeld een voorbeeld te stellen; toch krijgt zijn hardheid jegens een ondergeschikte van Königsmark, gezien in het licht van de feiten, een wat wrangen bijmaak als wij beseffen, dat Paynwin feitelijk voor Königsmark moest boeten.

Al zijn de Franschen aan een groot gevaar ontsnapt, toch voelt Lodewijk XIV evenmin als Luxembourg zelf,

1) Het vonnis luidde eerst: 'eeuwige gevangenis'. Nadat de Prins herziening had verlangd, werd het uitgebreid met 'het zwaard over het hoofd', en ten slotte volgde de veroordeeling tot 'de straf met het zwaard', onthoofding.

die graag ook nog Den Haag had verbrand, zich voldaan over 'het wandelingetje' in Holland. Hij acht door het optreden van zijn generaal schade gedaan aan zijn tactiek de overwonnen bevolking door edelmoedigheid voor zich te winnen. Nu Swammerdam en Bodegraven zoo stelselmatig en zonder pardon zijn platgebrand zal deze noodelooze wreedheid de Hollanders ongetwijfeld verbitteren en in hun verzet stijven.

In het begin van het jaar 1673 is de donkere hemel nog maar weinig opgeklaard. De bondgenooten hebben allerminst aan de verwachtingen beantwoord. Hoewel hun troepen door de Staten worden betaald en bij iedere geldzending ook de Prins persoonlijk op meer spoed heeft aangedrongen, marcheert de vereenigde Brandenburgsch-Keizerlijke legermacht zeer langzaam, drie mijlen per dag, 'volgens Duitsche manier iederen derden dag rustend', vindt langs den Rijn nergens een overgang, door de snelle verplaatsing der Fransche troepen, die Lodewijk XIV onder Turenne hen heeft tegemoet gezonden en keert weerom, zonder iets verricht te hebben. Nadat Turenne op zijn beurt Westfalen binnenrukt, stad na stad verwoestend, ziet de Keurvorst van Brandenburg in April, bij het Tractaat van St. Germain, van verdere hulpverleening af. Met de Keizerlijken, die door Montecuccoli worden gecommandeerd, bestaat weliswaar de oorlogstoestand nog, maar voorloopig wordt ook door hen niets meer ondernomen, zoodat de Prins bij zijn verdediging van Holland op eigen middelen blijft aangewezen.

Hij gaat voort met nieuwe troepen te werven, o.a. Koerlandsche regimenten en probeert ondertusschen nieuwe bondgenootschappen te sluiten. Zweden, wellicht van oordeel, dat een vernietiging van de Republiek niet in zijn belang is, biedt zijn bemiddeling aan, waarop Frankrijk en Engeland wel in willen gaan, maar wat geen resultaat oplevert. Alleen met Engeland blijven de Staten de onderhandelingen over een wapenstilstand nog wat rekken. Er wordt in het geheele begin van 1673 feitelijk niets gedaan, aan beide zijden lijken de tegenstanders een afwachtende houding aan te nemen. Komt er toch nog wapenstilstand? De Prins verzet zich er echter heftig tegen, hij acht een wapenstilstand in alle opzichten schadelijk: de vijand zal zich kunnen versterken en het kan slechts verslappend werken op den wil der bevolking om vol te houden.

Het wordt intusschen April. Engeland, na eenigen tijd toegevend te hebben geschenen, toont zich, door de toegestane oorlogscredieten - na een ophitsende speech van den Kanselier in het Parlement: 'dat Carthago moest worden verwoest' - weer meer geneigd met kracht den oorlog verder te voeren, en de aandacht van Willem III concentreert zich nu op de vloot.

Ook op zee eischt het landsbelang, de verdediging, de vereeniging van alle beschikbare krachten. Voor den admiraal van Ghent, die bij Solebay sneuvelde, is een opvolger noodig. Wie anders kon daartoe aangewezen zijn dan Cornelis Tromp, een man ook, die het huis van Oranje vanouds was toegedaan en daarvoor zelfs had moeten boeten. Reeds in 1665 was hem het opperbevel, dat hij na het sneuvelen van Wasse-

naar-Obdam bij Lowestoft voerde, weer ontnomen en hijzelf werd gepasseerd voor De Ruyter, die van zijn expeditie in Afrika en de Antillen was teruggekeerd: De Witt's neef Vivien schreef toen reeds van Tromp, dat deze 'een dangereus mensch was, onverstandig, capricieus, en van groote malicie'.

Na den verloren Tweedaagschen Zeeslag, in Augustus 1666, werd een twist tusschen De Ruyter en Tromp in het nadeel van den laatste beslecht en Tromp uit den dienst ontslagen. Hij leefde sindsdien als ambteloos burger op zijn buitengoed bij 's Graveland, het latere Trompenburg.

Doch thans is het moment gekomen hem in den dienst terug te roepen. De Prins doet twee pogingen de beide tegenstanders te verzoenen. De eerste, in Maart, mislukte: Tromp gedroeg zich nogal lomp tegenover De Ruyter en schold hem uit voor 'coejon'; maar begin April vindt de gewenschte 'vredesluiting' toch plaats¹⁾ en Tromp, bovendien heimelijk in het vooruitzicht gesteld De Ruyter bij diens dood of ontslag te zullen opvolgen in zijn rang, komt weer op de vloot, wat 'wonderlijk genoeg baart niet alleen onder het zeevolk, maar ook onder den gemeenen man'.

Het is op tijd geschied: de aanval van de Engelsch-Fransche vloot laat niet lang meer op zich wachten. Nu de strijd vóór de Waterlinie is vastgelopen, wil de vijand een landing van de zeezijde beproeven. Door zijn meesterlijk manoeuvreeren en mede door de verhoogde tucht op de vloot, de Prins had een proclamatie laten voorlezen, waarbij hij er voor waar-

1) Volgens de overlevering te Uithoorn.

schuwde, dat ‘aan dengene, die zich lafhartig en anders dan als een braaf soldaat en zeeman voor den vijand zal gedragen, niets zoo gevaarlijk is dan de havens van den Staat, waar hij niet zal kunnen ontgaan noch de straf van de Justitie noch de vloek en de haat van zijn medeburgers, die op hem zal vallen en blijven’, gelukt het De Ruyter de bedreiging af te wenden, eerst door den zeeslag op Schooneveld, in Juni, vervolgens, in Augustus, door dien bij Kijkduin¹⁾. Vóór den slag bij Kijkduin is de Prins in persoon aan boord geweest en heeft, staande naast De Ruyter, zijn proclamatie nogmaals laten voorlezen, welke door den admiraal met herhalingen werd bekrachtigd, die ‘de moedigen prijst en de blooden bedreigt’. De Engelsche vloot, slecht gecommandeerd door Prins Robert van de Palts en slecht ondersteund door de Fransche, moet de zee ruimen en naar haar havens terugkeeren.

Lodewijk XIV had bij zijn terugkeer naar Frankrijk een deel van de troepen meegenomen voor zijn geleide onder Condé, die van den Rijn naar Utrecht was gekomen, nadat de Keizerlijken feitelijk hun leger ontbonden hadden. Met deze troepen wordt nu beproefd Maastricht te veroveren.

Dit is het eenige wat de Franschen tegenover de nederlagen ter zee hebben kunnen stellen: hun met succes bekroonde aanval op Maastricht. Deze aanval had in Juni plaats, toen de Prins, door de gebeurtenissen ter zee en de van dien kant dreigende landing der vijanden op onze kust, gedwongen was al zijn

1) Voor nadere bijzonderheden zie men mijn ‘De Ruyter’, bij denzelfden uitgever verschenen.

troepen in Holland vast te houden. De vesting viel na een beleg van drie weken, waaraan ook een Engelsch regiment onder den hertog van Monmouth, natuurlijken zoon van Karel II, deelnam; nog verrassend snel, gezien haar sterkte. Nu deze 'sta in den weg', zoowel voor den Rijn als voor de Maas, is opgeruimd kan Condé zich gaan voorbereiden ook Brabant te vermeesteren; doch de toenemende spanning tusschen Spanje en Frankrijk - het eerste land was nog steeds officieel niet in oorlog met het andere, hoewel zijn troepen met de Staatschen meevochten - noopt hem zijn leger naar Vlaanderen te dirigeeren.

Ook de bisschoppen van Munster en Keulen hebben bij hun aanvallen in het Noord-Oosten van het land geen succes meer. Een onder Johan Maurits van Nassau over zee geëxpédieerde legermacht verspert hun den weg naar Friesland; voor Groningen, dat door Rabenhaupt verdedigd werd, hadden zij reeds het hoofd gestooten. De toestand wordt er voor de aanvankelijke overwinnaars niet beter op, als het Holland eindelijk gelukt den Keizer, door groote subsidiën, tot opnieuw daadwerkelijk optreden te bewegen en daarmee Spanje, dat niet zonder den steun der Keizerlijken wil handelen, tot een officieele oorlogsverklaring aan Frankrijk te brengen, mede door de verzekering, dat bij een goeden afloop van den oorlog Maastricht aan Spanje zal worden afgestaan.

Inmiddels heeft de Prins niet nagelaten indruk op zijn bondgenooten te maken door zijn eerste groote succes te land: de verovering van Naarden. Willem III had, profiteerend van de tijdelijke verzwakking der Franschen door den aftocht van Condé, snel zijn troe-

pen, versterkt met Spaansche afdeelingen, rond Naarden samengetrokken. Na een hevige kanonnade, gevolgd door een bestorming, legt de Fransche bezetting binnen enkele dagen met bedinging van vrijen aftocht de wapens neer. Luxembourg, die met 4000 ruiters te hulp was gesneld kon niets meer doen dan toezien, hoe 'die coquins het nogal aardig deden, beter dan aan de Hollanders betaamde'. Gesterkt door zijn succes waagt Willem III thans wederom een groote onderneming, een tweeden tocht door Brabant, nu om de Keizerlijken, die onder Montecuccoli opnieuw in den aanval zijn bij den Rijn, te ondersteunen. Deze waren er in geslaagd, ditmaal ongehinderd door Turenne, bij Coblenz over den Rijn te komen en nadat het 20.000 man tellende leger van den Prins zich met hen vereenigd heeft, wordt gezamenlijk een bestorming van de stad Bonn, van twee kanten ingesloten, ondernomen. 13 November volgt de overgave.

Dit succes buiten de grenzen heeft voor Holland zelf zeer ver strekkende gevolgen. Reeds in October, toen de toestand voor de Franschen, door de officieele oorlogsverklaring van Spanje en het hernieuwde optreden der Keizerlijken, dreigender was geworden en 'de Prins van Oranje zijn laarzen vuil maakte in Vlaanderen' (lees: Brabant), had Luxembourg uit Frankrijk namens den Koning een schrijven ontvangen, hem diens besluit mededeelend om 'zoo spoedig mogelijk alle veroverde plaatsen te ontruimen, behalve Nijmegen, Wesel, Rijnberk en de andere vestingen aan den Rijn, bij den aftocht, na de versterkingen zooveel mogelijk verwoest te hebben, Woerden en Crèvecoeur (bij Den Bosch) te brandschatten' en de troepen

naar het nieuwe oorlogsterrein over te brengen. Dit beteekent niet minder dan vrijwel de algeheele ontruiming van het door de Franschen bezette grondgebied van de Republiek. Op dit besluit van den Franschen koning heeft mede invloed gehad de steeds meer toenemende onwilligheid van Engeland om na de nederlagen ter zee den oorlog voort te zetten: reeds had het Parlement het verleen van nieuwe credieten geweigerd.

De Prins doet nu alle moeite om Luxembourg bij zijn terugtocht den pas af te snijden, maar deze weet hem door een schijnbeweging te misleiden en bereikt ongehinderd Philippeville, waar hij zich met Condé vereenigt.

Als Willem III den 8sten December in Den Haag terug is, wordt hij er terecht als held en redder, als ‘de restaurateur van onzen staat’, gehuldigd, onder salvo's van de schutterij en tallooze toespraken: door zijn gedurfde tactiek heeft hij thans vrijwel de bevrijding van de Republiek bewerkt en het einde van 1673 beteekent tevens het einde van den ‘noodtoestand’. De Munsterschen zullen, zonder den Franschen steun, het ook niet lang meer maken en hoe de wind in Engeland gedraaid is, weet men hier ook.

In Engeland was inderdaad de oppositie tegen den Koning en tegen den oorlog zeer toegenomen. Niet alleen was de publieke opinie, om de afzijdige houding, die de Fransche vloot in de verloren zeeslagen had aangenomen, zeer tegen Frankrijk geporteerd, ook binnenslands gebeurden er dingen, die de ontevredenheid aanwakkerden. Karel II was nl. heimelijk

tot het Katholicisme overgegaan, zijn broeder, de Hertog van York, reeds voordien openlijk. Nu deze laatste zijn tweede huwelijk met een Katholieke prinses, Maria van Modena, sluit, en daarmee de kans vergroot, dat door de geboorte van een troonopvolger - York had uit zijn eerste huwelijk alleen twee dochters, die nog Protestantsch waren opgevoed - de Engelsche dynastie nu blijvend Roomsch zou worden, toont men zich meer en meer afkeerig van een samengaan met een zoo bij uitstek Katholiek vorst als Lodewijk XIV, die thans in de Engelsche koningsfamilie de lakens uitdeelt en door wiens toedoen ook het nieuwe huwelijk van den Hertog van York is tot stand gekomen.

Profiteerend van de toenemende oppositie die 'de algeheele ondergang van den Protestantschen godsdienst' vreest, openen de Staten opnieuw onderhandelingen met Engeland, den koning voorhoudend, dat door de verheffing van den Prins, zijn neef, nu immers alle geschil is uit den weg geruimd, en zich bereid verklarend hem alle gevraagde voldoening te geven. Nog staat Karel II er afwijzend tegenover. Maar begin Januari 1674 dringt het Parlement zoo sterk op 'een spoedigen vrede' aan, dat hij zich er niet langer tegen kan verzetten: het vredesverdrag met de Hollanders wordt 19 Februari te Westminster onderteekend, een vrede voor de Republiek zonder eenigen gebiedsafstand; alleen het gehate vlagsaluut op zee blijft bestaan. Zelf gaat hij voort aan Lodewijk XIV zijn vriendschap te toonen. Hij laat hem de Engelsche regimenten, die in Franschen dienst zijn en de pogingen, die de Prins bij zijn oom doet om een algeheelen omkeer te zijnen gunste te bewerken en Engeland aan

zijn zijde mee te krijgen tegen Frankrijk, blijven zonder resultaat: nog steeds trekt Karel II subsidiën van Frankrijk.

Na den afval van Engeland wachten ook de bisschoppen van Munster en Keulen er niet lang mee om den oorlog te beëindigen: zij ontruimen het door hen bezette grondgebied van den Staat; bij de daarop volgende vredessluiting, in Mei 1674, bedingen zij geen enkel voordeel, alleen Rijnberk wordt aan Keulen afgestaan. De vijand heeft thans vrijwel nergens vasten voet meer in het land; alleen Grave en Maastricht worden nog door de Franschen vastgehouden.

De oorlog met Frankrijk gaat voort. De Keurvorst van Brandenburg trekt thans opnieuw ten strijde, Brunswijk, de Palts, Mainz en Denemarken sluiten een verbond met de Republiek. Het leger van den Keizer rukt over Dinant op naar de Fransche grens, waar Luxembourg de verdediging leidt. De Prins, aan het hoofd van 30.000 Hollanders, over Leuven in zuidelijke richting marcheerend, popelt van ongeduld 'de Franschen te straffen voor hun verwoesting van het gebied van den Staat en den oorlog in hun eigen land over te brengen'. Na vereeniging en beraadslaging met de aanvoerders der Verbondenen - ieder had zijn eigen generaal, de Keizerlijken, 20.000 man, werden gecommandeerd door den graaf de Souches, de Spanjaarden, 12.000 man, door den Prins de Vaudemont - trekt hun gezamenlijke legermacht verder naar de Fransche grens, tot bij Seneffe, in Henegouwen, waar Condé met zijn troepen ligt, die nu ijlings Luxembourg te hulp roept. Tegen het advies van den Prins in, die wil aanvallen, besluit men

Condé te vermijden en ‘tusschen het Fransche leger en de vestingen van Vlaanderen’, met het door de Spanjaarden bezette Kamerijk als ruggesteun, in Noord-Frankrijk binnen te dringen en aldaar een vesting te vermeesteren. Marcheerd in drie lange colonnes achter elkaar, de Hollanders in het midden, worden de Spanjaarden, achteraan bij het passeeren van het op een halve mijl afstand gelegen Fransche legerkamp, door een onverhoedschen flankmarsch van den vijand aangevallen en slaan op de vlucht. Hiermee vangt op den 11 den Augustus de bataille der Keizerlijke, Spaansche en Hollandsche legers tegen dat van Frankrijk, 50.000 man sterk, aan. Er worden binnen twaalf uur drie afzonderlijke gevechten geleverd, ieder vecht voor zichzelf, naar zijn plaats in de opstelling. Na de débâcle der Spanjaarden, zet de Prins zich nu vast in een stelling in het front van den vijand en breekt den tegen hem gerichtten aanval van Condé. Maar aan Luxembourg gelukt een omtrekkende beweging met de cavalerie, waardoor hem de geheele legertrein van de Hollanders in handen valt. Bij de déroute, die daardoor ontstaat, moet ook de Prins, onder druk van Condé, zijn stelling opgeven. Doch vastbesloten niet te wijken, verzamelt hij opnieuw zijn troepen en brengt ze weer in het vuur. Luxembourg breekt met zijn cavalerie door den linkervleugel der Hollanders, doch ziet zich nu afgesneden door een afdeeling der Keizerlijken, wie het gelukt is in zijn rug te komen. Hij chargeert met zijn bereden troepen zijn nieuwe tegenstanders, die de vlucht nemen. De Prins heeft inmiddels zijn gansche legermacht met alle artillerie samengetrokken: onder de

hevige kanonnade moet Condé wijken. Het slagveld wordt een va-et-vient. Want nu is Luxembourg weer ter plaatse: de stelling der Hollanders wordt tienmaal genomen en weer los gelaten, de Prins vecht als de duivel. Maar hoewel de nacht invalt en nog steeds niemand meester is van het terrein, moet de Prins, totaal uitgeput, het bevel tot den terugtocht geven. Om dezen nachtelijken aftocht kunnen de Franschen zich de overwinning toeschrijven, maar zij hebben geweldige verliezen geleden en zij erkennen, dat zij de Hollanders nog nooit zoo hebben zien vechten: 'Wanneer men de overwinning beoordeelt naar haar prijs', schreef een Fransch aanvoerder, 'is de onze een der grootste van de wereld, want zij heeft buitengewoon veel gekost'.

Al heeft de Prins in den slag bij Sénéffe gedaan wat hij kon, zoodat zelfs Condé van hem getuigde 'dat hij had gemanoeuvreerd als een oud bevelhebber en zich gewaagd als een jonge man', maar slecht ondersteund door de Keizerlijken - De Souches had hij graag 'een kogel in den kop geschoten' - en door de Spanjaarden snel in den steek gelaten, stemt de ongelukkige afloop van het gevecht de Verbondenen moedeloos en hun aanvankelijk krachtige medewerking verslapt.

Ook de vloot heeft met haar actie tegen de Fransche kusten en tegen de eilanden in de West weinig geluk gehad. Een aanslag van De Ruyter op Martinique mislukt; Tromp verricht ook tegen de Fransche westkust weinig van belang. Gedurende het verdere jaar 1674 geraakt de oorlog eenigszins in een impasse, alleen gelukt het den Prins, naar Holland terugge-

keerd, nog voor het eind van het jaar het geïsoleerd liggende Grave te nemen. Maastricht is nu de laatste plaats, die zich in Fransche handen bevindt.

De pogingen, die de Prins in het najaar van 1674 en het begin van 1675 doet om Engeland mee te krijgen tot deelname in den oorlog aan zijn zijde, slagen niet: verder dan tot de rol van vredesbemiddelaar wil Karel II niet gaan. Wel wordt daartoe Nijmegen aangewezen, maar van de onderhandelingen zelf komt niet veel. Ook belemmert een ernstige ziekte van den Prins, die een aanval van pokken heeft te doorstaan, den voortgang van zaken; eenigszins onwillig, bereidt de Republiek zich op een nieuw jaar van zware inspanning voor.

Het defensief verbond met Spanje verplicht Holland dit land ook elders te steunen. Als Sicilië, onder medewerking van de Franschen, tegen Spanje in opstand komt en de Spaansche vloot, na een geleden nederlaag, zich te zwak gevoelt om tegen die der Franschen te ageeren, wordt De Ruyter met een zeer klein smaldeel naar de Middellandsche Zee gezonden, terwijl Tromp in de Oostzee Denemarken helpt tegen de Zweden. De ongelukkige zeeëxpeditie in het Zuiden eindigt met den dood van De Ruyter, in April 1676, die, bij den Etna door een kanonskogel gewond, aan zijn verwonding sterft, en de Hollandsch-Spaansche vloot lijdt daarna een volledige nederlaag; waarop de Staten besluiten het restant van hun vloot terug te roepen.

Ook te land wordt nergens voordeel behaald in 1675, de legers, dat van den Prins en dat van de Franschen, thans weer door Lodewijk XIV zelf aangevoerd,

trekken heen en weer: ‘men marcheert’; alleen aan den Rijn wordt gevochten en met slechten uitslag voor de Keizerlijken.

Aangemoedigd door hun succes, bereiden de Franschen in het begin van 1676 een nieuw offensief voor. De Prins trekt hen met zijn troepen door Vlaanderen tegemoet tot in de buurt van Valenciennes. Hier scharen de beide tegenstanders zich in slagorde, op een kanonschot afstands van elkaar zich ontplooiend als een pauwenpronk; de armee van den Zonnekoning vlamt van de tallooze standaarden en de Prins verlustigt zich ‘twee zoo machtige legers zoo na aan elkander te zien op zoo'n gelijk veld’. De Franschen lossen drie kanonschoten, ter inleiding van den strijd; doch na eenig schermutselen - de uitvallen van twee duelleerenden! - trekt Lodewijk XIV ‘in volle bataille’ af; want men is niet gekomen ‘om veldslagen te leveren, maar om steden te veroveren’ - Willem III, met moeite door zijn onderbevelhebbers bedwongen, daar hij in de minderheid is, laat hem gaan; nu de Franschen omkeeren, richt hij zich naar een ander doel: de herovering van Maastricht.

Hij slaat thans het beleg voor deze vesting, reeds vastbesloten, ‘dit brokje’, als het hem in handen valt, niet meer aan Spanje af te staan; de versterkingen die de vijand zendt, nopen hem echter het beleg weer op te breken. Bij die gelegenheid wordt hij aan den arm gewond, en als dit eenige verwarring onder de soldaten teweeg brengt, rijdt hij, met zijn gewonden arm den hoed zwaaiend, langs hun gelederen om te toonen, dat het niets te beduiden heeft.

Ook 1676 blijft een ongelukkig jaar voor den Prins;

een disharmonie onder de bondgenooten maakt Frankrijk zich ten nutte met nog eenige plaatsen in de Spaansche Nederlanden te veroveren, waartegenover alleen de val van Philippeville staat.

De Prins heeft zich de tegenslagen zeer aangetrokken. Een ooggetuige zag hem in zijn hoofdkwartier zitten 'uiterst melancholiek, aan tafel zonder te spreken spelend met een stukje brood'. De aandrang om vrede te sluiten neemt in Holland steeds toe: 1676 is in alle opzichten een zeer ongunstig jaar geweest: als het zoo voort gaat, zal men bij den koning van Frankrijk moeten komen 'met den hoed in de hand', men is ontevreden op den Prins, thans 'meer gehaat dan bemind' - zoo snel konden de stemmingen omdraaien! - er is geen eind aan dezen oorlog te zien. Waar vecht men eigenlijk nog voor? Op Maastricht na, (dat feitelijk aan Spanje was beloofd) is het land reeds sinds 1673 vrij. Slechts de koppigheid van den Prins verhindert een vredesluiting; hij weet het zelf, want hij zegt, dat 'als mij iets overkwam, zou de vrede in twee dagen gesloten zijn'. Maar Frankrijk moet geslagen, anders is de Republiek niet werkelijk gered.

Zijn positie is uiterst moeilijk; toch wil hij ook in 1677 nog volhouden. Energiek, ondanks heerschende oneenigheid bij de bondgenooten, neemt hij te velde weer de leiding. In April levert hij opnieuw slag, bij Mont Cassel: het wordt een volslagen dérouté voor de Hollanders, hun artillerie blijkt te zwak en een te aarzelend optreden der onderbevelhebbers, ook de ongehoorzaamheid van twee regimenten, voltooit de nederlaag. Met achterlating van de bagage trekt Willem III af.

Het wordt thans meer dan dringend noodig Engeland voor zijn zaak te winnen. De Prins heeft dit in zijn berekening opgenomen; zonder Engeland kan hij niet slagen en hij verliest het geduld. Hij wil zelf naar zijn oom gaan, 'een uitstapje naar Engeland' noemt hij het; maar hij weet, dat hij van plan is aan dat land groote aanbiedingen te doen, want dat zonder den steun van Engeland de Spaansche Nederlanden verloren zullen gaan aan Frankrijk. Het komt er echter niet van; de onderhandelingen werken alleen uit, dat eenige Engelsche officieren verlof krijgen naar Vlaanderen te vertrekken.

Willem III begeeft zich opnieuw met het leger op marsch. Thans gaat het weer tegen Charleroi, dat met medewerking van Spaansche troepen belegerd wordt. Hij laat de plaats door de cavalerie berennen en zit daarbij zelf niet minder dan 36 uur te paard; maar zijn berekeningen mislukken door het vastberaden volhouden der Franschen en hij breekt het beleg weer op. Er is niets meer aan te vangen als de toestand blijft zooals hij is. Alleen Engeland kan nog uitkomst brengen.

Zijn oorspronkelijke plannen met Engeland zijn intusschen nog met één vermeerderd.

Hoofdstuk V

De eisch om een kroon: ‘William Rex’

Reeds in 1671, vlak voor het bezoek van den jongen Prins aan Engeland, was er in sommige Engelsche kringen over gesproken, dat ‘het goed was, dat de Prins zich eens aan het volk vertoonde’. Karel II had slechts natuurlijke zoons, o.a. den Hertog van Monmouth; van de zwakke kinderen van den Hertog van York uit zijn huwelijk met Anna Hyde, een hofdame van de Prinses Royale, de moeder van den Prins, waren nog alleen de ook niet sterke dochters Mary en Anna in leven en zijn vrouw zou ‘wegens haar aankomende jaren en vollijvigheid’ wel geen kinderen meer krijgen. De Prins zou, als zoon van de zuster van den Koning, dus ‘zonder mirakel’ wel eens erfgenaam van de kroon kunnen worden.

Het heeft den Prins ook in de volgende jaren bezig gehouden. 16 October 1673 noteert zijn secretaris, de jonge Huygens, in zijn Journaal een gesprek over ‘de Engelsche kwestie’: Zijne Hoogheid, sprekend van de zaken van Engeland, zei, dat als de Hertog van York kwam te sterven vóór den koning, het een punt

van discussie zou uitmaken of zijn dochters dan den voorrang boven hem op den troon moesten hebben.’ Later, bij de onderhandelingen over den vrede te Westminster, blijkt in Engeland onder den indruk van het totaal verroomschen van de Engelsche koningsfamilie de wenschelijkheid te zijn geuit, dat de Prins door een huwelijk met een der Protestantsche dochters van den Hertog van York, zijn kans op den troon vergrootte.

Ook de Prins heeft dezen weg als den zekersten beschouwd. Het lag in zijn aard veel voor de ‘sovereiniteit’ te voelen. In Holland had hij dat, weliswaar, nimmer ernstig nagestreefd: hij kende het Hollandsche volk te goed om niet te weten, dat een ‘sovereiniteit’ daar, ondanks de inschikkelijkheid, die men hem in den nood der tijden had getoond, vroeg of laat wederom een twistpunt zou uitmaken voor hen, die zich dan in hun ‘vrijheid’ bedreigd achten en hij wilde haar aan het recht en niet aan een stemming van het oogenblik danken. Al heeft het hem bijzonder gegriefd, dat hij, in 1675, door het verzet der andere provinciën, het aanbod van Gelderland om den hertogstitel voor dit gewest aan te nemen, van de hand moest wijzen, van een verlangen naar een vorstelijke waardigheid heeft hij, wat de Republiek betreft, na 1672 nimmer meer blijken gegeven, en de bewering, dat men in 1678 tegen zijn zin den vrede zou hebben doorgedreven uit vrees, ‘dat de Prins als hij won zich soverein zou maken’, heeft de waarschijnlijkheid niet mee. Maar voor Engeland kon hij als rechtmatig pretendent gelden als de erfopvolging hem op den troon zou roepen.

In de eerste jaren van zijn Stadhouderschap teveel in beslag genomen door de oorlogszaken, geraakt de kwestie bij hem wat op den achtergrond, doch als Frankrijk allang niet meer als de aanvaller, maar als de aangevallene geldt, houdt hij zijn gedachten er weer mee bezig. Ook uit het oogpunt van politiek zou een huwelijk met een Engelsche Prinses van belang wezen: door een nauwere verbintenis met hun Koningshuis konden de Engelschen zich allicht meer geneigd toonen hem in zijn strijd tegen de Franschen actiever te steunen dan thans nog het geval was.

Willem III begint nu ernstiger werk te maken van zijn huwelijk. Hij heeft op het oog Prinses Mary, de oudste dochter van York. Hij kent haar niet, hij heeft haar eens ontmoet, bij zijn bezoek aan Engeland, in 1671, en toen was zij 8 jaar oud; hij herinnert zich haar niet eens meer. Maar hij zou haar nemen, zelfs 'wanneer zij sceel was': de vrouw telde voor hem zoo volmaakt alleen als middel tot het doel, dat hij al haar verdere eigenschappen er als een noodzakelijk kwaad bij zou aanvaarden; hij was overigens vastbesloten 'zich door geen vrouw van zijn zaken te laten afhouden'.

Zoo gaat de Prins dus allesbehalve als 'minnaar' naar Engeland, nadat hij het terrein heeft laten verkennen door zijn bemiddelaar Graaf Danby en den Koning wel genegen had gevonden tot dit huwelijk, zijn aanstaanden schoonvader, den Hertog van York, echter minder, doch deze zwichtte voor de verzoeken van zijn broeder. Doch als de koning wenscht, dat het huwelijk eerst zal plaats hebben, als de oorlog voorbij en er 'vrede' is: 'Oorlog en liefde gaan

slecht samen', wil de Prins daar niet van weten. Eerst het huwelijk, dan de vrede, 'opdat', meent hij, 'niemand kan beweren, dat ik voor dien vrede met mijn huwelijk werd beloond'. De Prins toont ook in zijn geheele optreden, wanneer hij in Engeland komt, dat hij de aangelegenheid louter als een 'zaak' opvat. Hij had nooit veel om vrouwen gegeven; hij had voordien, in zijn ongehuwden staat, zelfs nimmer eenig avontuur met haar gehad; zijn minachting uitte hij eens duidelijk toen hij, over vrouwen sprekend, zei: 'dat zij veel onder elkaar krakeelden, gelijk het haar gewoonte was'. Inderdaad, hij had het in zijn directe omgeving reeds ondervonden. Hij verlangt van degene, die als vrouw zijn verdere leven met hem zal delen, enkel, dat zij zich inschikkelijk en weinig van hem eischend zal toonen.

Wat dit betreft, trof hij het met Prinses Mary: het lot gaf hem een vrouw naar zijn wenschen. De Prinses was aanvankelijk niet zeer verrukt van haar aanstaanden echtgenoot; zij hilde veel toen zij vernam wat men met haar voor had. Voor een 15-jarig meisje was Willem III, 'Mr Caliban' zooals hij later genoemd werd, wel allerminst een volmaakt minnaar. Hij nam er zelfs de moeite niet toe. Reeds in de 'bruidsdagen' ergert het Hof zich aan zijn onverschilligheid; hijzelf ook wenscht de aangelegenheid spoedig afgedaan te zien, hij kan niet zoo lang op het oorlogstooneel gemist worden.

Het huwelijk van Willem III vindt den 14den November 1677, op zijn verjaardag, plaats in de vertrekken van Prinses Mary in het St James-paleis. Het wordt een plechtigheid zonder veel vreugde, de bruid

huilt steeds, de Hertog van York kijkt stuursch, de geliefde gouvernante van de Prinses, die haar na den dood van haar moeder verder opvoedde, ligt ziek en ontbreekt dus, en haar zuster, Prinses Anna, met ook al een ziekte onder de leden, ziet er zeer slecht uit. De aanwezige nieuwe Hertogin van York is zoo zwaar in positie, dat zij reeds enkele dagen later van een zoon bevalt (die na 3 dagen sterft). Alleen de Koning doet zijn best er wat stemming in te brengen met zijn grove aardigheden. Als de Prins een beurs met goud op het altaar neer legt, voor de armen, spoort Karel II zijn nicht aan, het geld weg te nemen: 'het is zuivere winst'.

Na zijn huwelijk heeft Willem III de grootste haast om te vertrekken en niet alleen, omdat Prinses Anna thans aan de pokken ziek ligt en hij voor besmetting vreest. Als slecht weer hem dwingt voorloopig van een overtocht naar Holland af te zien, is hij heel ontevreden en toont zelfs zijn humeurigheid aan zijn jonge vrouw, van wie het hem hindert, dat zij voortdurend blijft huilen om het aanstaande afscheid van haar land. Met een stuursch gezicht zien de hovelingen hem haar ten dans leiden.

Bij den terugkomst in Holland worden de jonggehewden door de bevolking met groote toejuichingen ontvangen. Er is thans kans, dat de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap voor den Prins en zijn nakomelingen geen leege formule meer zal blijven. Vooral den Haag viert feest, met een groot werk van 'vuurmakers'. Willem III echter heeft 'die vreugde niet kunnen deelen, aangezien ik gisteren bericht kreeg van de inneming van St. Chislain' (door

de Franschen). Terstond nemen de zorgen hem weer in beslag. Hoewel hij thans verzekerd kan zijn van Engeland's steun, al is het nog niet tot een bondgenootschap tegen Frankrijk gekomen - doch Karel II is reeds begonnen met de Engelsche troepen in Franschen dienst terug te roepen - vloten de aangevangen vredesonderhandelingen te Nijmegen niet erg en duurt de oorlog voort. Het succes is aan Fransche zijde: Gent en Ieperen worden door hen genomen, de Prins ligt met zijn troepen in Mechelen, in afwachting van de resultaten van de door Karel II aan het Parlement voorgelegde gezamenlijke actie, waaraan Engeland 30.000 man en de vloot zal bijdragen. Onderwijl blijft hij zich verzetten tegen vredesvoorwaarden, die voor het land naar zijn meening 'ruïneus, schadelijk, schandelijk' zijn: Holland, onder de toenemende bedreiging, bevreesd voor het verlies van Zeeuwsch-Vlaanderen, wil zich wat inschikkelijk tegenover Lodewijk XIV toonen. In Juli onderhandelt men nog steeds. De Republiek, ontevreden over de weigering der bondgenooten om vrede te sluiten en meenend, dat, waar deze, vooral Spanje, te kort zijn geschoten in een krachtige ondersteuning van de operaties te velde, ook met hun belangen niet langer rekening behoeft te worden gehouden, neigt tot een afzonderlijken vrede met Frankrijk. Dit is bereid Maastricht, dat zich nog steeds in zijn handen bevindt, terug te geven - doch eerst als men Zweden tevreden stelt. Als eindelijk de defensieve Alliantie met Engeland tot stand komt, is het niet twijfelachtig meer, dat Frankrijk ook zijn laatste eisch: voldoening aan Zweden, zal laten vallen. Zweden

verlangt thans alleen, dat de Republiek zal beloven de vijanden van Zweden, in casu Denemarken, niet verder gewapenderhand te steunen. En dan komt eindelijk, den 10den Augustus, des avonds, het onderteekenen van den vrede tusschen de Republiek, Frankrijk en Zweden te Nijmegen tot stand.

De Prins bevindt zich bij zijn leger in de Spaansche Nederlanden. De Franschen hebben de belangrijke stad Mons (Bergen) ingesloten en hopen haar door uithongering tot de overgave te dwingen. De Prins wil echter met alle macht den val van Mons voorkomen. Hij marcheert Luxembourg, die eveneens naar deze stad oprukt om de belegeringstroepen te versterken, achterna, vast besloten het beleg te breken. Hij weet wel reeds van den vergevorderden staat, waarin de vredesonderhandelingen te Nijmegen verkeerden, maar hij weet ook, dat de Fransche afgevaardigden gezegd hebben, dat Mons niet teruggegeven zal worden als het vóór den vrede valt en zoolang hij nog geen officieel bericht heeft van de vredessluiting laat hij zich niet ophouden. Zelfs als hem een missieve van Fagel bereikt, die hem officieus de onderteekening van het verdrag meldt, acht hij zich, nog steeds niet officieel ingelicht, gerechtigd zich er niet aan te storen. Hij houdt strak den blik op één doel gericht: Mons, en hij legt in zijn vasthoudendheid tevens iets van zijn wrok tegen een, naar zijn meening, te voortijdige beëindiging van den oorlog.

Luxembourg weet den 13den reeds dat de vrede geteekend is, al laat ook hij in het midden of de mededeeling daarvan als officieel moet gelden: ‘Men meldt mij uit Philippeville, dat een courier uit Nijmegen hier

passeerde, die het onderteekende vredesverdrag bij zich zou hebben. Ondertusschen is de Prins van Oranje voortgegaan vandaag te marcheeren; ik weet niet waarom, tenzij dat hij uit ijdelheid wilde zeggen, dat hij nu tegenover het leger van den koning staat en dat hij zonder de vredessluiting iets zou hebben gedaan’.

Echter, de Prins van Oranje doet iets: den 14den attaqueert hij. Hij wil den slag wagen, ‘die zoo groote gevolgen zou hebben als hij hem won’. Luxembourg is er de man niet naar om de hem toegeworpen handschoen niet op te nemen: de wapeneer gaat boven alles, al is hij in getalsterkte de mindere (een deel van zijn troepen blokkeert Mons). Als eerste maatregel verlegt hij zijn hoofdkwartier, dat nu teveel blootgesteld is, naar achteren, ook de bagage zendt hij achterwaarts: dit wekt den indruk alsof hij St Denis gaat ontruimen. Toch komt de eerste stoot van Oranje nog vrij onverwachts, nl. op een punt, waar het ‘een volledige dwaasheid’ moest heeten: hij valt Luxembourg in het front aan, daar waar deze zijn sterkste positie, op de hoogten, inneemt. Maar juist deze dwaasheid, te evident dan dat de vijand het kan gelooven en die daarom een krijgslist vermoedt, brengt hem aanvankelijk voordeel: de Franschen worden uit St Denis en uit Casteau gegooid. Hier breekt de aanval; het gelukt Luxembourg, met inderhaast opontboden versterkingen, den ander weer iets terug te dringen. In het hardnekkig gevecht, dat volgt, speciaal tusschen de infanterie - het terrein laat het gebruik van de cavalerie niet toe - kan de Prins, die zich zeer blootstelt, zelf ternauwernood worden gered, vijf Hol-

landsche vaandels, 600 man en een batterij vallen in handen van den vijand, de slag wordt reeds als verloren beschouwd, totdat den volgenden dag blijkt, dat de Franschen hun stellingen in den nacht hebben ontruimd om zich met de troepen om Mons te vereenigen. Deze eer mag Willem III zich althans geven: dat hij den vijand gedwongen heeft een sterke stelling ter dekking van zijn belegeringstroepen voor Mons te verlaten, al zou de werkelijke beslissing eerst dien volgenden dag zijn gevallen, met een voor hem nog veel twijfelachtiger uitslag, daar Luxembourg nu veel sterker was dan den 14den. Wellicht onder pressie van zijn officieren - hijzelf is nog besloten, behalve een missieve van Fagel 'hebbende geen brieven van den Staat, den grooten weg te gaan en mijn best te doen om Mons ten eenenmale te ontzetten' - zendt hij naar Luxembourg een afgezant om zich over den stand van den vrede op de hoogte te stellen: ook daar blijkt de vredessluiting officieel bekend te wezen en de beide bevelhebbers hebben op het terrein tusschen de legers een ontmoeting met elkaar. Luxembourg groet zeer diep, de Prins 'buigt niet zoo diep', hoewel hij, zeer nieuwsgierig zijn tegenstander, den bultenaar 'avec sa railleuse grimace', te zien, zelf de ontmoeting heeft aangevraagd. Er wordt enkel over algemeene dingen gesproken en niet over het belangrijkste punt: of de vrede Frankrijk thans verplicht de proviandeering van Mons toe te laten. Merkwaardig is overigens, dat zelfs nog den 19den de Staten den Prins vrijheid geven gewapenderhand op te treden als de blokkade niet door minnelijke schikking kan worden afgedaan. Hoewel de Prins schrijft, dat hij niet weet

‘hoe het bij ons volk zal worden opgenomen’ hebben de Staten hem den slag nooit kwalijk genomen, integendeel zijn daarbij getoonde ‘ongemeene conduite en dapperheid’ geroemd. Anders is het of Willem III aan ‘de genoegens van een tournoi’ zijn troepen had mogen opofferen. Latere geschiedschrijvers, ook Nederlandsche, hebben het gevecht uit humaniteits-oogpunt afgekeurd. Maar het hedendaagsche begrip van ‘humaniteit’ gold toen niet voor den soldaat, door aanwerving soldaat geworden en die dus wist, dat hij zijn leven verkocht. De Prins telde dit weinig, wanneer het om *zijn* zaak ging, gelijk hij ook vroeger reeds bewees en hij zag in de eerste plaats de kans, een nog steeds onoverwonnen vijand op het allerlaatst een beslissenden slag toe te brengen en het gestelde doel, het ontzet van Mons, met geweld te verkrijgen, zoodat van een niet of wel overgeven van de stad, als een fait accompli, geen sprake meer kon wezen: zie nu maar, dat je het krijgt, had de Prins dan kunnen zeggen¹⁾. Want zoo waren de zeden van den oorlog en Lodewijk XIV handelde op zijn beurt al niet anders.

De oorlog is nu ten einde, beide tegenstanders

- 1) Er is later veel over geschreven of de Prins de waarheid sprak, toen hij den dag na den slag aan Fagel schreef: ‘Ik kan UEd. voor God verklaren, dat ik niet geweten heb als deze middag door UEd. missive van den 13, dat de vrede gesloten was’. Formeel had hij gelijk: een officieel bericht was nog niet in zijn bezit, maar dat hij er *graag* onkundig van bleef, zelfs al gingen er vredesgeruchten in zijn eigen leger, en hij, ‘den vrede op handen ziende, zijn moed nog voor het laatst op den Hertog van Luxembourg koelde’ (volgens de woorden van een tijdgenoot, al kan dit laatste minder eenzijdig bekeken worden) is zeker.

‘keerden elkaar den rug toe’. Het is waar, wat Luxembourg zei: ‘dat de Prins van Oranje bitter den vrede beweeude’, er aan toevoegend, dat deze ‘evengoed erover had kunnen weenen zoo ongelukkig te hebben oorlog gevoerd’, want de vrede van Nijmegen wordt voor Frankrijk een voordeelige vrede, hoewel op kosten van Spanje (in September), en later, in 1679, ook van den Keizer: Holland zelf komt er goed genoeg af en krijgt Maastricht terug, - dat niet aan Spanje wordt afgestaan, zooals eerst beloofd was. Maar Frankrijk is ongeslagen en sterker dan ooit: de eerste ronde is door de coalitie verloren, - en ook door den Prins. De bondgenooten kunnen de Republiek verwijten, dat zij daarbij de rol van ‘verrader’ heeft gespeeld. De Republiek, van haar kant, is echter van oordeel geweest, dat zij, bij de onvoldoende hulp van Oostenrijk en vooral van Spanje, met hen geen rekening meer behoefde te houden.

Tien ‘vredes’ jaren volgen er thans. Tien jaren, dat de Prins ‘met het geweer bij den voet staat’. Want dat er in die tien jaren geen oorlog meer uitbreekt, waarbij de Republiek als oorlogvoerende partij betrokken wordt, is meer het gevolg van op het allerlaatst nog intredende ontspanningen in den Europeeschen toestand dan door de afwezigheid van oorzaken, die tot gewapend ingrijpen konden dwingen.

Maar voorloopig moet de Prins zijn ‘strijdlust’ nog voornamelijk op de jacht uitvieren¹⁾.

1) Ook van dierengevechten hield hij. Op Honselaarsdijk liet hij, ten pleziere van zijn gasten, twee struisvogels op elkaar los en als koning van Engeland ging hij naar hanengevechten kijken.

Reeds in de oorlogsjaren na 1673 had hij zich, bij zijn korte verblijven in het land, afleiding en uitlaat voor zijn zorgen gegund door op jacht te gaan, 'waar hij een vrijeren asem kon scheppen'. Zijn deelgenoot was daarbij vooral Hans Willem Bentinck, ritmeester van de cavalerie, in 1664 als page in zijn dienst gekomen, en sindsdien zijn grootste vriend. De vriendschap van Willem III voor den Overijselschen edelman geeft ons talloze malen het bewijs, dat hij even hecht in zijn genegenheid kon wezen als jegens anderen in zijn haat. Beiden eenigszins gelijkgeaard - ook Bentinck deed voor den ander niet onder, wanneer eenmaal zijn wrok was gewekt, zooals later zal blijken - en beiden hartstochtelijke jagers, 'zeer chagrin' de een en 'zeer vloekend' de ander als de jacht een slechten afloop had, en ook tusschen politieke beslommeringen door nog van de jacht vervuld - getuige de brieven van Willem III aan Bentinck, die, temidden van mededeelingen over staatszaken, wemelen van details over jachtpartijen - hadden deze twee mannen elkaar gevonden. Bij alle gelegenheden, ook van staatkundigen aard, hooren wij reeds spoedig Bentinck genoemd onder hen, die den Prins vergezellen en over alles wat hij onderneemt, spreekt hij voortaan met Bentinck, 'van hem alleen raad aannemend': deze wordt als zijn schaduw. Typisch is in dat opzicht een schilderij, dat zich nog in het bezit bevindt van de Amerongsche Bentincks, en waarop zij zich tezamen lieten afbeelden: door de donkere kleuren, waaruit alleen hun gezichten oplichten, lijken zij, dicht bijeen, samengegroeid als in een symbiose. De Prins overlaadt waar hij maar kan zijn vriend met

gunstbewijzen. Ook te velde heeft hij slechts voor hem zorgen; als het leger ergens voor den nacht halt houdt zegt hij: ‘Mits ik maar een kamer heb voor Bentinck, dan mag de rest zich neerleggen waar zij kan’. ‘Er is geen voorbeeld van’, zegt een tijdgenoot, ‘dat hij ooit een vriend opofferde’, en Willem III is, naar zijn vasthoudenden aard, in de vriendschap Bentinck langer trouw gebleven dan Bentinck hem. ‘Mijn gevoelens jegens u zijn nimmer veranderd’, schrijft hij den ander later, als de breuk reeds is geschied.

Het is merkwaardig en toch ook begrijpelijk in een aard als die van Willem III, die zoozeer tot het tegendeel in staat kon wezen, dat hij met alle warme menselijkheid, waarover hij beschikt, aan den vriend hangt, vaak tot tranen geroerd als dezen iets verdrietigs overkomt, en soms in de onstuimigste bewoordingen hem zijn genegenheid betuigend. Juist, dat hij tot zoo'n fellen haat in staat was, bewijst, dat hij verre van een ongevoelig mensch is geweest en dat, wanneer hij naar buiten zijn onbewogenheid toonde, zijn ‘disgusting dryness’, zooals de Engelschen het noemden, en zijn onverschilligheid jegens het onheil van anderen, de omstandigheden van zijn levenslot eerst zijn ‘hardheid’ tot een tweede natuur hebben gemaakt. Hoe ‘week’ hij in werkelijkheid was wisten alleen zijn intimi.

Behalve Bentinck heeft nog iemand zijn hart kunnen winnen. Dat was Prinses Mary, zijn vrouw.

Willem III en zij vormden voor het oog een zeer ongelijk paar. Zij was groot, opvallend groter dan hij, en goed ontwikkeld, hoewel niet sterk van gezond-

heid: de débauches van den Hertog van York hadden hem geen erg krachtig nageslacht gegeven. Om haar langwerpige, donkere oogen en haar weelderig zwart haar, haar regelmatige trekken en een zekere gracieuze bescheidenheid in haar verschijning, wordt zij algemeen een mooie vrouw genoemd, van een temeer treffende schoonheid, omdat Willem III toen alreeds de laatste resten van zijn jeugdige fijnheid had verloren, ouwelijk van gelaatstrekken, vaal van huidkleur, ‘décharné’, de groote, magere neus naar voren springend, en met zwarte, onregelmatige tanden. Zijn stem klonk onaangenaam en, door zijn asthma, dof en hij sprak zeer langzaam, daarbij veel hoestend, doch hij gebruikte zijn hoest ook wel diplomatiek: om tijd te winnen of om het antwoord schuldig te blijven. Hij was zoo hoog in de schouders geworden, dat sommigen beweerden, dat hij een bult had; alleen zijn blik had nog het dwingende en scherpe, waarmee hij anderen ‘de woorden in de keel kon laten steken’. Maar de jonge Prinses toonde zich jegens haar echtgenoot van een groote meegaandheid, zonder verzet zich schikkend naar zijn vaak zeer autoritaire wenschen. Met haar stille, evenals die van Willem III naar afzondering neigende natuur, bleek zij, na haar wat ‘wilde’ jongemeisjes-jaren aan het hof der Stuarts, waarbij zij zich overigens meer ‘schwärmerisch’ dan ongebonden toonde, geheel de vrouw te wezen, die hij behoefde. Zij was zeer zeker niet dom; maar hem als vanzelfsprekend boven zich stellend, als haar man, stemde zij zonder critiek in met alles wat hij ondernam en bleef zelfs in zijn latere actie tegen haar vader, Koning Jacobus II, aan zijn kant staan: wanneer zij

hoort van een aanslag, die de gevluchte koning beraamt op het leven van haar man, verklaart zij, dat zij hem 'zelfs geen vader meer kan noemen'. Dat zij, na een eerste, mislukkend begin van zwangerschap, geen hoop op kinderen meer heeft mogen hebben, heeft zij berustend aanvaard, 'daar God het zoo had gewild'. Treffend is in dat opzicht haar vriendelijkheid voor kinderen van anderen. Zij trok zich vaak terug in haar godsdienstige stemmingen; haar latere mémoires zijn vervuld van een overgave en vertrouwen op de Voorzienigheid; zij onderhield ook in haar huis een Anglicaansche kapel. Willem III kon aanvankelijk, naar zijn orthodox-Calvinistische opvoeding, daarin in het geheel niet met haar meegaan en toonde vrij onkiesch zijn afkeer van 'dat Papisme', bijv. door een schop te geven tegen den stoel van de Prinses voor de communietafel. Ook tegen den bedienaar van haar huiskapel, Dr. Hooper, zeide hij eens: 'Als ik later koning word wordt gij geen bisschop'. Hij is trouwens zijn geheele leven zich blijven verzetten tegen de, naar zijn smaak, te Katholieke ceremoniën van de Engelsche kerk; wel begaf hij zich niet in twistgesprekken over den godsdienst - hij was allerminst een theoreticus - maar hij wenschte niet mee te doen aan dingen, die voor hem gelijk stonden met 'bijgeloof'. Dat b.v. een koning de kracht zou bezitten door aanraking te genezen, zooals in Engeland op den dag van het 'Kings evil', ging hem te ver en hij weigerde er aan deel te nemen; de enkele maal, dat het hem, tegen wil en dank, toch overkwam, moet hij tot den betreffende de woorden hebben gesproken: 'God geve u gezondheid - en meer verstand'.

Overigens bracht het verschil in godsdienstige opvattingen geen enkele verwijdering tusschen de beide echtgenooten: daarvoor was Prinses Mary een veel te inschikkelijke natuur - van een grootere gemoedsbeschaving dan haar man - en hij te weinig een geloofsdrijver. Willem III is haar eigenschappen steeds meer gaan waardeeren en zijn genegenheid voor haar is door de jaren tot een groote en waarachtige liefde uitgroeid, die hen, ondanks oogenblikken van schijnbare verwaarloozing zijnerzijds, voor het leven bond. Dat hij, bij haar dood, als een gebroken man is geweest, bewijst zulks wel nadrukkelijk.

De Prinses heeft, van haar kant, steeds verzekerd, dat zij met haar echtgenoot zeer gelukkig is geweest. In een treffenden brief van 1688, nog vóór het slagen van de Engelsche expeditie, verzekerde zij aan Graaf Danby, die haar huwelijk had bewerkstelligd, dat ‘ik een verplichting aan u heb, die ik nooit vergeten kan. Het is onnoodig u te zeggen, dat ik doel op mijn leven hier, waar ik het zoozeer naar mijn genoegen heb, dat het mij een reden zal zijn er u, zoolang ik leef, dankbaar voor te blijven’¹⁾.

Het blijkt dus, dat het voor haar niets veranderd

- 1) Als een merkwaardig staaltje hoe Mary ook in haar gedachten ‘gehoorzaam’ was aan haar echtgenoot, lezen wij later echter, als Danby om zijn politieke oppositie bij Willem III in ongenade valt, in haar Diary: ‘De Lord-President (Danby) is iemand aan wien ik groote verplichtingen heb, maar toch heeft hij een aard, die mij mishaagt’. Ook bij haar disqualificatie van andere Engelsche staatslieden: deze ‘is te lui’; gene ‘is even gek als de meesten van zijn geslacht’, een ander ‘is verdacht’, weer een ander ‘heeft een nog gekkere vrouw, die hem beheerscht’, is het of wij Willem III zelf hooren spreken!

heeft, dat zij op het eind van 1683 een 'mededingster' kreeg in de persoon van een van haar hofdames, 'Betty' Villiers, de schoonzuster van Bentinck. Het is nooit duidelijk geworden, wat Willem III precies aan deze niet mooie, zelfs scheele, maar volgens zeggen coquette en zeer geestige vrouw heeft gevonden. Vermoedelijk trok haar geest hem aan: 'the wisest woman I ever knew' noemde Swift haar. In ieder geval beschouwde hij haar nooit als een 'concurrente' van zijn eigen vrouw en men kan geloof hechten aan zijn woorden, dat zijn verhouding tot Betty was 'un pur amusement, aucun crime'. Reeds toen al openbaart zich bij hem de behoefte 'afleiding' te zoeken bij personen, die geheel tegengesteld aan hemzelf waren, en de ander zal hem ongetwijfeld hebben geamuseerd en hem zeker ook wat hebben geprikkeld, door haar aanvankelijken afweer. Hij laat haar brieven en boodschappen brengen, door haar eigen aanbidders nog wel! Als een van hen weigert zich daartoe te leenen, wordt hij zelfs heel boos.

Dat de verhouding tot zijn eigen vrouw er niet door vertroebeld werd - men nam bovendien in dien tijd zulke dingen, waaraan velen zich schuldig maakten, niet al te zwaar op - mag doen veronderstellen, dat de bewering, dat Betty Villiers ronduit zijn 'maîtresse' en hij haar 'lover' was, ondanks de toegefelijke zwakheid, die hij voor haar blijkt te toonen, (de verhouding duurde nog na Mary's dood voort), niet al te woordelijk hoeft te worden genomen. Het lag ook niet in den aard van Willem III, aan vrouwen een al te groote plaats in zijn diepere gevoelens in te ruimen; zelfs zijn eigen gezegde, dat hij voor Betty

‘une forte passion’ had, bewijst niet het tegendeel. Het is trouwens ook de eenige maal in zijn leven, dat een vrouw, behalve zijn echtgenote, er een wat grootere rol in speelde. Heeft Mary hem op haar sterfbed gevraagd de ander ‘op te geven’? Het is beweerd; maar ook dat lijkt niet waarschijnlijk: zij heeft haar man nooit eischen gesteld. In ieder geval deed Willem III het niet. Wel blijkt hij Betty Villiers, als deze door haar huwelijk Gravin Orkney is geworden, in de latere jaren meer voor politieke doeleinden, als intermédiaire tusschen met hem of onderling oneenige personen te hebben gebruikt, maar zij bleef ook op hem haar invloed uitoefenen bij het vergeven van posten.

In Engeland is, bij de groeiende ontevredenheid over de toenemende verroomsching, de partijstrijd thans in vollen gang. De Test Act van 1673 had de Katholieken reeds van openbare ambten uitgesloten. De Whigs wenschen nu ook de uitsluiting van den Hertog van York van de regeering; sommigen willen een Republiek, anderen ondersteunen den Hertog van Monmouth, weer anderen Oranje voor de opvolging op den troon na den dood van Karel II. Onder den druk van de oppositie, wijkt York tijdelijk uit naar Holland. De koning zet zich echter schrap voor zijn broeder en hij kan desnoods weer met Lodewijk XIV samengaan als men onwillig blijft. Willem III houdt zich gereserveerd; dat zijn schoonvader tusschen hem en den troon wegvalt, kan hem zeker niet onwelkom zijn geweest, maar een Republiek of een verheffing van den Hertog van Monmouth komt

evenmin met zijn oogmerken overeen. Als intermédiaire in het conflict tussen koning en Parlement door de Engelsche Oranje-partij ingeroepen, weigert hij naar Engeland te gaan, uiterst bedachtzaam, een antwoord of een beslissing ontwijkend - zijn stopwoord 'Ik zal zien' werd later spreekwoordelijk! - 'fort dissimilé' ten opzichte van zijn opinie, zwijgend als de ander sprak en zelf eerst het woord nemend, wanneer deze blijkbaar niets meer had te zeggen, wil hij niet bij het volk den schijn op zich laden, van voor zichzelf te handelen. Geveinsder klinkt zijn mededeeling: 'Mijn verhouding tot mijn schoonvader kan er alleen slechter door worden', want zij was nooit best geweest en de Prins had, ten pleziere van Karel II, reeds vroeger den Hertog van Monmouth in Holland met veel onderscheiding ontvangen. Zijn geheele houding is er een van wikken en wegen en vooral van afwachten. Dit laatste was ongetwijfeld het verstandigste: toezien hoe de dingen zich ontwikkelden. Nog steeds was Engeland een factor in zijn politiek tegen Lodewijk XIV, die met zijn onrustige en heerszuchtige natuur vroeg of laat wederom ten strijde kon trekken; daarom ook zag hij de verdeeldheid in Engeland niet gaarne, doch evenmin de overwinning van het Katholicisme, die het onvermijdelijk aan de zijde van Frankrijk zou brengen: hij hoopte maar op een verzoening tussen den koning en het Parlement. Tot dat doel gaat de Prins ten slotte toch nog op reis naar Engeland.

Doch ook omdat Lodewijk XIV zich weer begint te roeren. Diens landhonger richt zich ditmaal meer naar het Oosten, naar Luxemburg en den Elzas: hij maakt zich o.a. van Straatsburg meester. Willem III

gelukt het in Engeland een overeenkomst tot stand te brengen om met de Republiek tegen Frankrijk samen te gaan, als de Fransche koning niet inbond; tot dat zelfde doel komt ook een verdrag met Zweden tot stand. Brandenburg stond, uit dépit over de houding van de Republiek in 1678, thans aan de zijde van Frankrijk. Doch dat Karel II slechts in naam had toegestemd, bleek spoedig genoeg: hij wil aan Frankrijk Luxemburg laten. Daartegen verzetten zich de anderen; de Republiek niet al te krachtig, men voelt bij ons weinig voor een nieuwen oorlog met Frankrijk. Nog steeds zijn onderhandelingen gaande. Maar Lodewijk XIV doet wat hij wil: in 1682 laat hij het Prinsdom Oranje, dat al vaker een twistpunt had uitgemaakt, als een staat midden in zijn gebied, door zijn troepen bezetten en de wallen van het stadje Orange slechten. De Prins kan hier momenteel niets tegen doen, maar hij heeft het zich in herinnering gehouden: voortaan heeft Lodewijk XIV niets goeds meer van hem te verwachten en onverzettelijker dan ooit, maakt dit Willem III tot zijn tegenstander, die popelt om eenmaal duchtig met hem 'af te rekenen'. Maar de pogingen, die hij thans aanwendt om de Staten tot gewapende interventie in de geschillen, waarin Spanje, dat hij hulp heeft beloofd, wederom met Frankrijk om de Spaansche Nederlanden is geraakt, te doen besluiten, ondervinden hier te lande veel verzet, vooral van den kant van Amsterdam, dat ondanks het aandringen van den Prins: 'dat men zijn woord niet mag breken,' weigert door het toestaan van gelden mee te helpen aan het werven van een hulpkorps ten behoeve van Spanje. Ditmaal is dezelfde

Van Beuningen, die zich in 1672 zoo voor hem beijverd had, zijn opponent. Na zijn terugkeer als gezant uit Engeland, waar hij, tot verdriet van den Prins, niets had kunnen uitrichten ten behoeve van een hulpverleening aan Spanje, burgemeester van Amsterdam geworden, komt hij steeds meer met Willem III in conflict, die, meent hij, 'meer staatzucht, stijfzinnigheid en hooggevoeligheid bezat dan behoorlijk was'; de Prins, van zijn kant, bejegt hem steeds grover en zegt, 'dat hij verdient, dat men hem den kop voor de voeten smeed'. Zelf gaat hij naar Amsterdam en maakt in de vergadering der burgemeesters, 'ces coquins d'Amsterdam', een geweldige scène, 'zeer driftig als hij maar in het minst tegengesproken wordt'. Nog houdt het verzet aan; maar Amsterdam blijkt langzamerhand alleen te staan en moet zwichten. Willem III echter verzekert, na zijn overwinning, 'met Van Beuningen, van wien ik op 't hoogst beleedigd ben, nimmer iets te doen te willen hebben', en hij heeft den later zwakzinnig geworden man na diens dood nog gehoond. Hij kan nu het in oorlog met Frankrijk geraakte Spanje met het beloofde legerkorps te hulp komen en neemt zelf de leiding ervan op zich. Doch een gewapend optreden is niet meer noodig: de Staten hebben, achter den Prins om, een overeenkomst met Lodewijk XIV aangegaan en de Fransche koning sluit met Spanje en met den Keizer, die, aanvankelijk gebonden door zijn strijd tegen de Turken, na het ontzet van Weenen eveneens is gaan 'marcheeren', het tractaat van Regensburg, waarbij hij van Luxemburg, dat hij reeds veroverd had, afziet.

Dat was in 1684.

Maar nu beginnen 'de zaken van Engeland' 's Prinsen aandacht weer geheel in beslag te nemen.

In 1685 sterft Karel II. 'The merry King', die ondanks zijn lichtzinnige onbetrouwbaarheid, door zijn aangename manieren den Engelschen toch wel naar den zin is geweest, wordt nu opgevolgd door zijn broeder, den Hertog van York, als Jacobus II. York is van een opener karakter, doch daardoor ook veel onverbloemder Katholiek en hij toont dit onmiddellijk, niettegenstaande zijn belofte de bestaande wetten te zullen handhaven. Nog gelukt het aan het Parlement hem de handen te binden, maar een openlijk conflict moet vroeg of laat wel uitbreken, want de bevoordeeling van Katholieken niettegenstaande de nog steeds van kracht zijnde Test Act, vooral bij het leger - dat de Koning, als zijn machtigsten steun, met Katholieke Iersche regimenten uitbreidde - wekt nieuwe ontevredenheid bij de achtergestelden. Nog is er weinig direct verzet, maar de geheele staat lijdt onder de verdeeldheid. Als in 1686 de Hertog van Monmouth, aangemoedigd door de ontevreden, een greep naar de kroon doet, door in Engeland te landen, vindt hij aanvankelijk veel aanhang en het gelukt hem zelfs zich eenige maanden staande te houden. Ten slotte, bij Sedgemour verslagen, wordt hij gevangen genomen en ondanks de ingeroepen tusschenkomst van den koning, die echter onvermurwbaar blijft, onthoofd.

Willem III heeft het avontuur van Monmouth niet zonder ongerustheid gevolgd. Hoewel hij dezen vroeger, ten pleziere van diens vader, Karel II, als zijn gast veel vriendelijkheid had bewezen, komt een welslagen van Monmouth's onderneming hem allerminst

gelegen. Hij verleent aan Jacobus II alle mogelijke hulp en zendt hem zelfs de Schotsche en Engelsche regimenten hier te lande, waar deze om vraagt. Als het 'gevaar' geweken is, voelt hij zich merkbaar opgelucht: een overwinning van Monmouth had hem al zijn kans op den troon ontnomen.

Acht jaren is Willem III nu met Prinses Mary getrouwd zonder dat hij zich tegenover zijn gemalin maar één woord heeft laten ontvallen over wat bij hem al lang vaststond: dat hij bij een eventueele troonsbestijging van de Prinses nooit slechts de gemaal van de Koningin zou willen wezen, maar met en naast haar de Koning van Engeland. Ook hier weer: hij weet te zwijgen, al vergeet hij geen moment.

Eerst door een derde, denzelfden Burnet, een Engelsch geestelijke, die in zijn 'History of my own time' zulke belangrijke mededeelingen over het echtpaar en zijn omgeving heeft nagelaten, komt het gesprek er op. De Prins is niet aanwezig - hij jaagt - als Burnet aan de Prinses vraagt, wat haar houding zal wezen tegenover haar gemaal, als zij eens koningin van Engeland mocht worden. Het zou deze, meent hij, weinig behagen zich onder haar te moeten stellen. De Prinses zegt hem dan, niet te hebben geweten, 'dat de Engelsche wetten zoozeer in strijd waren met de goddelijke', met andere woorden, dat zij haar man vanzelfsprekend wanneer zij koningin werd, de gehoorzaamheid zou geven, die God van haar eischte. Zij spreekt er Willem III bij zijn terugkomst zelfs onmiddellijk over, voor hem wenschend 'al wat hij verdient', en het heeft de verhouding der echtgenoo-

ten slechts beter kunnen maken. Voortaan weet de Prins ook hoe zijn vrouw erover denkt als het eenmaal zoo ver zal komen, en dat hij nu zekerheid heeft over dit ‘gevoelige’ punt zal hem ongetwijfeld hebben verlicht.

De verhouding van Willem III tot zijn schoonvader wordt al meer en meer gespannen. Jacobus II weet, dat zijn schoonzoon hem in Holland tegenwerkt, dat hij geenszins van plan is om b.v. Katholieke officieren in de hier te lande vertoevende Schotsche en Engelsche regimenten toe te laten en dat hij ook in andere opzichten niets wil doen wat bij ons den Protestantschen zin der bevolking maar eenigszins kan hinderen. Ook weet de koning, dat de anti-Katholieke partij met den Prins in verbinding staat; toch overschat hij 's Prinsen voornemens: deze wil nog slechts verzoening in Engeland, een sterk en onverdeeld Engeland heeft hij noodig bij zijn politieke oogmerken, die steeds tegen Frankrijk gericht blijven en waarom hij ook in Duitschland bondgenooten zoekt. Toch is het niet waarschijnlijk, dat Willem III op den duur uitsluitend met de rol van verzoener tevreden zal zijn. Hij weet zeer goed den schijn te bewaren en Jacobus II te ontzien: tot nog toe bestaat er alle kans, dat de troonsopvolging hem bij den dood van den koning vanzelf zal ten deel vallen. Doch een gebeurtenis verontrust evenals de Engelschen ook hem: den koning wordt in den zomer van 1688 een zoon geboren. Hoe de Prins het opneemt blijkt, als hij ‘driftiglijk verklaart, dat zijn recht even goed zal zijn’.

Al dadelijk gaat het gerucht, dat dit kind onder-

geschoven is, hoewel er toch in de kraamkamer, volgens het toenmalig gebruik, velen aanwezig waren. Maar dezen, zoo heette het, lagen met den Koning in complot. De waarheid is nimmer bekend geworden en waarschijnlijk is alles geheel legitiem toegegaan; maar men wenscht dit kind niet en nu de Katholieke konings-dynastie zal blijven voortbestaan steekt de storm heviger dan ooit op: in het begin van 1688 bezoekt een deputatie van de anti-Katholieke partij in Holland den Prins en vraagt hem te intervenieeren. De Prins is bereid tusschenbeide te komen, zij het dan ook enkel als bemiddelaar tusschen den Koning en zijn Parlement. Maar in zijn hart moet hij vastbesloten zijn te aanvaarden, wat de loop der dingen hem brengt.

De kroon van Engeland te verwerven, het is voor hem een tweeledig doel: bevrediging van zijn dynastieke gevoelens en Engeland ingelijfd in zijn politiek tegen Lodewijk XIV, de richtlijnen, die zijn doen en laten in zijn verdere levensjaren gevolgd hebben. Willem III heeft het altijd meesterlijk verstaan zijn onmiddellijk doel bij zijn handelingen te verbergen en het niet te opvallend te maken; alleen in zijn optreden tegen De Witt gaf hij zich, gedreven door zijn langdurigen wrok, te zeer bloot en redde hij zelfs den schijn niet.

Ook thans, nu 'de Engelsche kwestie' op het punt staat hem naar zijn doel te brengen, weet hij zich te beheerschen en met de uiterste tact te handelen. Nu men hem naar Engeland roept om als een soort tegenkoning op te treden, ontwijkt hij alle positivering van zijn optreden: hij wil enkel en alleen als bemiddelaar in het conflict tusschen Jacobus II en het Engelsche volk gelden. Het is de volkswil, die hem vraagt te

intervenieren; dus zal hij ook gaan. Maar daar het waarschijnlijk is, dat de koning zich tegen zijn overkomst zal verzetten, moet hij voorzorgsmaatregelen nemen voor het geval hem van den kant van Jacobus II gewapenderhand de toegang wordt belet. De Engelsche admiraal Herbert heeft zich reeds met een gedeelte van de vloot te zijner beschikking gesteld; ook de Republiek, al heeft zij er eerst voorwaarden, waarin Engeland moest toestemmen, aan willen verbinden, is bereid wegens de wenschelijkheid van een nauwer samengaan met Engeland zijn onderneming met een Hollandsch landingskorps, waarover Bentinck het bevel zal voeren, te steunen. Doch het is mogelijk, dat Lodewijk XIV, als deze de zaak van het Katholicisme in Engeland bedreigd ziet, den koning te hulp zal komen. Dit alles maakt een expeditie, als die Willem III thans onderneemt, niet zonder gevaar. Slaagt zij niet, wanneer hij reeds voet op Engelschen bodem heeft gezet, en blijft de beloofde hulp van Engelsche zijde uit, dan weet hij, aan de mislukte poging van Monmouth, die zijn ‘aanslag’ met den dood heeft moeten boeten, welk lot hem wacht.

30 October vaart Willem III uit Hellevoetsluis af. Hij had zich naar buiten zeer flegmatiek getoond; maar als de Prinses hem uitgeleide doet, geschiedt zijn afscheid van haar niet zonder tranen. Beiden beseffen, dat de onderneming niet zonder levensgevaar is. Mocht hij niet weerkeeren, dan moet Mary hertrouwen, maar niet met een Katholiek. ‘Hij betuigde mij zooveel teederheid als ik maar kon wenschen en die ik mijn gansche leven niet zal vergeten,’ bekende de Prinses. Zij blijft na het afscheid als verstard in haar koets zitten.

Het begin van den tocht is niet voorspoedig, een storm slaat de vloot uiteen, den 31sten is zij weer binnen, hoewel zij niet veel heeft geleden: alleen een aantal paarden zijn bezweken. Maar Willem III heeft er belang bij het echec als grooter voor te stellen, om zijn tegenstanders daarginds te misleiden.

12 November: wederom uitvaart, nu 'met een Protestantschen wind' (de eerste was 'een Katholieke storm' geweest!) uit het Noord-Oosten. Ditmaal is Willem III echter zeer zenuwachtig: het is Bentinck, in Den Haag achtergebleven om van zijn zieke vrouw afscheid te nemen en dien hij noode mist, nog niet gelukt aan boord te komen; 'in de grootste bekommring' loopt hij op het dek van zijn schip 'Den Briel', het voorste, heen en weer onder de vlaggen 'Pro Libertate et Religione' en 'Je maintiendrai'. Hij voelt zich onwel en hoest veel. Doch de reis zelf is ditmaal voorspoedig. De vloot van Jacobus II laat zich niet zien (zij had trouwens tegenwind), en den 15den zet de Prins voet aan wal aan de Torbay. Terstond bestijgt hij, ondanks zijn lichamelijke indispositie, een paard en gaat op verkenning in den omtrek uit, overlegt met Bentinck, die hem op zee reeds had ingehaald, en als de verdere ontscheping heeft plaats gehad, begeeft hij zich ongeduldig op weg, aanvankelijk nog gemeden door de bevolking, die zich nog maar al te goed herinnert wat, zooals na den mislukten tocht van Monmouth, de gevolgen zijn van een actieve deelname. Te Exeter aangekomen, laat hij hier halt houden, om te wachten op wie zich, volgens belofte, bij hem zullen voegen.

Willem III moet zich aanvankelijk zeer onzeker

hebben gevoeld, zoals bij het begin van een dergelijk onderneming, waarbij alles van de medewerking der anderen afhangt, te begrijpen is. Als de beloofde hulp eens niet kwam, als men hem eens verried? Met een gevoel van verlichting ziet hij dan ook de aanzienlijke Engelschen bij zich komen, die hem in het land hebben geroepen, waarna hij nu verder op marsch gaat en Salisbury passeert.

Reeds zijn er hooggeplaatste Engelsche officieren met hun troepenafdeelingen uit het leger van den Koning naar hem overgelopen - ook Prins George van Denemarken, de gemaal van Prinses Anna, voegt zich bij hem. - Te Hydon vindt hij afgezanten van Jacobus II, die hem melden, dat de Koning met hem wenscht te onderhandelen. De Prins stelt zijn voorwaarden: hij wenscht Portsmouth, tegen een eventueele landing der Franschen, die den Engelschen koning kunnen ondersteunen, en Jacobus zal de zaak voor het Parlement ter beslissing brengen. In werkelijkheid beoogt de laatste met dit alles slechts een uitstel: in den tusschentijd maakt hij alles gereed voor de vlucht. Den 21sten December is de Koning met zijn gezin uit Londen vertrokken, daarbij het rijks grootzegel in den Theems werpend, en hij heeft zijn eigen leger ontbonden.

Willem III is officieel als scheidsrechter gekomen, maar de situatie verandert nu ook eensklaps voor hem. Niet geringe verwarring brengt het, dat Jacobus echter naar Londen terugkeert en opnieuw een ontmoeting met den Prins aanvraagt. Wat wilde hij nog? Het blijkt, dat zijn vrienden hem geraden hebben niet weg te gaan. Het gevraagde onderhoud vindt plaats, maar

tusschen beider afgezanten. Jacobus besluit te vertrekken en bedingt een paspoort. Op den dag, dat hij Whitehall verlaat, trekt Willem III, onder ontzaggelijke toejuichingen van de volksmenigte, St. James Palace binnen. De Prins ziet zich genoodzaakt onverwijld te handelen: de Engelsche aangelegenheid moet zoo spoedig mogelijk geliquideerd worden, want reeds heeft Frankrijk den oorlog aan de Republiek verklaard, ontevreden over den steun door haar bij de omwenteling in Engeland verleend en ook over haar actie samen met Brandenburg tegen Keulen, dat een geschil had met haar bondgenoot den hertog van Brunswijk. De Hollandsche troepen kunnen nu ook niet langer in Engeland blijven: zij zijn elders dringend noodig. Wat de Prins zelf betreft, hij heeft wel voorloopig de leiding in Engeland genomen, maar, zonder tegen de Lords nog van een koningschap te spreken, geeft hij duidelijk te kennen, dat hij van Engeland geen Republiek wenscht te maken noch enkel als regent wil optreden. De Lords hebben de bedoeling begrepen. Na vrij langdurige besprekingen in het Parlement, die echter nog geen resultaat hebben, begint Willem III nu zelf aandrang op de beslissingen uit te oefenen. Als het blijkt, dat men wel geneigd is zijn gemalin Mary als Koningin van Engeland te erkennen, laat hij mededeelen niet de ‘ceremoniemeester’ van zijn vrouw te willen wezen. In dat geval zal hij zelf naar Holland terugkeeren. Dit is al tamelijk direct. Maar toch: als het volk in Londen te hoop loopt en verlangt, dat men hem, bij request van het Parlement, koning maakt, verbiedt hij deze volksbeweging te zijnen gunste -. Hij wil zijn verheffing niet

aan een ‘volksgunst’ danken, maar aan zijn *recht!* Doch ook Mary verklaart, dat zij zonder haar man niet zal regeeren; en den 22sten Februari 1689 wordt nu aan beiden, bij een groot feestmaal te Whitehall, de kroon aangeboden.

Al zegt Willem III later, dat ‘de glans van een kroon hem nooit verblind heeft’, wanneer wij de geheele ‘afwikkeling’ van de lang in gedachten reeds voorbereide zaak volgen, is er geen twijfel aan, dat zijn kroning tot Koning van Engeland voor hem een ‘bekroning’ beteekende van dat, waartoe hij zich door de omstandigheden voorbestemd achtte: ‘William Rex’. Maar hij heeft het koningschap zelf met zoo weinig vreugde gedragen, dat men deze ‘bekroning’ veeleer voelt als een geëischte revanche voor de vernederingen, die hij in zijn jeugd had moeten ondergaan.

Inderdaad, hij heeft er ook niet zooveel plezier van beleefd: het werd ‘een zware last’.

Hoofdstuk VI

Europa's weegschaal in de hand der afrekening

Den 21sten April 1689 heeft in de Westminster Abdij te Londen de plechtige kroning van 'Queen Mary' en 'King William III' plaats. Een toeschouwer zeide van hen beiden, 'dat hij nooit leelijker koning en nooit mooier koningin had gezien'. De koning zag er inderdaad ook niet al te best uit, 'zeer hoestende en verkouden zijnde'. Willem III zelf vindt weinig behagen in het ceremonieel volgens de Anglicaansche kerk; die 'comédie van de kroning' en 'die zotte Paapsche ceremoniën' verwekken bij den aan soberheid gewenden Calvinist slechts spot. Reeds direct treedt de tegenstelling tusschen den nieuwen koning en zijn volk aan den dag: hij valt den Engelschen niet mee, die van vorstelijke prachtlievendheid houden. Hun vorige koningen, Karel II en Jacobus II waren weliswaar van een 'kostbaarheid' geweest, die op hun onderdanen drukte, maar zij verstonden het tenminste zich met pracht en praal te omringen en feesten te geven, die tot de verbeelding spraken. Maar Willem III, die van jongsaf aan geleerd heeft zuinig te wezen, voelt zich, koning

geworden, niet thuis in naar zijn meening onnoodige overdaad en moedigt die zoo weinig aan, dat hij al spoedig voor ‘gierig’ wordt gehouden¹⁾. Een verbouwing van het paleis te Kensington en een uitbreiding van het park van Hampton Court, o.a. met de Dutch Garden, was vrijwel het eenige wat hij voor zijn ‘vorstelijkheid’ deed. Bovendien is hij er niet de persoonlijkheid naar zich naar de wenschen van anderen te schikken; hierin toont hij al zijn stroefheid en ‘hooggevoeligheid’. Reeds in Mei 1689 gaan er klachten over hem, ‘dat de liefde der Engelschen jegens hun koning niet toenam, dat zij klaagden, dat er ook geen dingen afgedaan werden, dat de koning zijn tijd met de jacht verdeed en geen methode employeerde om de affairen in behoorlijke manier te dépêcheeren’. Men verwijt hen, dat hij niet genoeg audiënties geeft; hij laat zijn ministers soms dagenlang wachten en ergert hen dan door zijn ‘taciturniteit’, kortom, men heeft honderd en één aanmerkingen op hem: het gaat zooals Willem III het reeds zelf na het gelukken van zijn onderneming heeft voorspeld: ‘Nu is het hier Hosanna, maar gauw zal het zijn: kruisigt hem’.

Sterk wordt, ook door uitlatingen in zijn brieven, de indruk gewekt, dat zoowel hij als zijn gemalin Mary zich terstond al in Engeland weinig thuis gevoelden. De Koningin ook, die van haar leven in Holland was gaan houden, - het Prinselijk paar verbleef

1) Later zal hij ook als ‘goed econoom’ worden geprezen. De door de Stuarts ontredde financiën heeft hij trachten te herstellen, o.a. door de oprichting van de thans nog bestaande Bank of England.

toen vaak op Huis Honselaarsdijk - schrijft later in haar Mémoires, 'dat wij voelden hier nooit te zullen genieten, en op dat oogenblik vonden wij een begin van de gedwongenheid, die wij hier naderhand altijd zouden moeten ondergaan'. Dit gevoel van onbehagen zal er ongetwijfeld toe hebben bijgedragen, dat Willem III eenkennig en met zijn oude koppigheid vasthield aan zijn gewoonten, zich als het ware opsloot in zijn Hollandsche omgeving, zijn Hollandsche lijfwacht en zijn Hollandsche gunstelingen, in een intiemiteit, waarin hij slechts weinig Engelschen heeft toegelaten, en hij ook geen moeite deed 'de humeuren en gewoonten der Engelschen te leeren kennen'. Zijn opvallende bevoordeeling van de Hollandsche vrienden, waarmee hij zich bleef omringen: Bentinck, de jonge Zuylesteyn, Odijck, Ouwerkerk, en aan wie hij belangrijke posten gaf, wekte veel ergernis. Bentinck vooral kwam onder het koningschap van zijn vriend allermint te kort: verheven tot Graaf van Portland (en daardoor lid van het Hoogerhuis), tot Opperkamerheer, tot 'Superintendant van de tuinen en parken' en later tot 'Eerste Lord van de Bedkamer', en bedeed met tallooze kleinere ambten en heerlijkheden - waarvan hij er, een in dien tijd overigens geen vreemde gewoonte, verscheidene verkocht - en met groote geldgeschenken, vroeg en kreeg hij nog den post van generaal over de geheele cavalerie in Holland. Daartegenover heeft hij zijn vriend belangrijke diensten bewezen tijdens politieke zendingen, waarop Willem III hem als zijn particulieren gezant uitstuurde. Maar geen wonder, dat door deze opvallende begunstiging van Hollanders en door wat men de onbe-

scheidenheid van Bentinck noemde: 'Portland neemt heel veel', nog al wat kwaad bloed werd gezet, zoozeer, dat men den Koning den bijnaam van 'Dutch William' gaf.

Spoedig ook hooren wij van zijn moeilijk samenwerken met een Parlement, dat gewend was zijn koningen onder een soort curateele te houden en aan welks goedkeuring hij alles moest voorleggen wat hij wenschte te ondernemen. Al heeft men hem als 'den Bevrijder' binnen gehaald, men liet hem daarom zelf nog geen vrijheid. Voor een autoritaire natuur als die van Willem III, iemand, die 'zeer driftig werd als men hem tegensprak' is dit een toestand, die hem in hooge mate hindert en die tot veel klachten zijnerzijds aanleiding geeft. Al stelt hij zich geen partij tusschen de Whigs en de Tories, hij meent, dat deze laatsten graag met hem zouden willen afrekenen als zij konden. Met bepaald leedvermaak constateert hij dan ook, als hij, om zijn expeditie tegen Ierland in 1690 te kunnen ondernemen, het onwillige Parlement ontbindt, 'dat de gezichten, lang als een el, twintig maal van kleur verschoten'. Hij heeft nooit van de Engelschen gehouden - reeds vroeger verzekerde hij het -; mag men dan verwachten, dat zij van hem hielden? Maar het opvallende hierbij is, dat, waar hij toch in andere omstandigheden bereid bleek, althans op diplomatieke wijze den schijn te redden, hij zich tegenover de Engelschen zelfs die moeite niet geeft. De kroon is hem tezeer middel tot doel geweest; de vereering der Engelschen voor zijn persoon zocht hij niet. Hij doet niets om zich maar eenigszins bij hen aangenaam te maken, hij doet eerder het tegendeel:

hij laat alles na waarmee hij hen had kunnen winnen. Hij geeft weinig feesten en op deze weinige vertoont hij zich niet of slechts even. Op de bals te Whitehall zien de aanwezigen hem om 10 uur komen, om vóór 1 uur weer weg te gaan, vasthoudend aan zijn gewoonte van een vroege nachtrust; ook de Koningin blijft maar korten tijd. Hoe anders waren de Engelschen dit onder de Stuarts gewend geweest! Van de Engelsche manier om de hand gekust te worden, toont hij zich afkeerig en verbiedt dit zelfs aan zijn Hollandsche omgeving. Ook dat hij aan de gebruiken niet deelneemt, ergert zijn onderdanen. ‘Hunne Majesteiten weigerden op Goeden Vrijdag twaalf arme mannen en zooveel arme vrouwen de voeten te wasschen, volgens gebruik. Het geschiedde door den Bisschop; hetwelk eenig gemor veroorzaakte. De koning at, op dien dag, heimelijk met Bentinck en de ambassadeurs, schoon het een vastendag was, zeggende, dat hij niet kon noch wilde vasten’.

Dit alles betreft echter in de meeste gevallen een verzet tegen de uiterlijkheden, die met zijn calvinistische opvoeding niet strooken. Als Protestant voelt Willem III zich één met Engeland. Ten opzichte van geloof toont hij zich steeds zeer verdraagzaam; te verdraagzaam naar den zin van zijn volk en zelfs van Bentinck, die, strenger Calvinist, het zijn vriend kwalijk neemt, dat hij aan de Katholieken teveel vrijheid laat en hem er toe tracht te brengen ‘zijn onverschilligheid op het punt van den godsdienst op te geven’. Maar de Koning meent, ‘dat de godsdienstovertuiging het gebied van God is en dat deze niet behoort te worden opgelegd, en dat, wat een algemeene tolerantie

jegens de Katholieken betreft, hij daar van harte toe wil meewerken'. Wat hijzelf in de Katholieken afkeurt is juist hun onverdraagzaamheid en hun vervolgingszucht. Als hij van de vernietiging van de Protestantsche geloofsvrijheid in Frankrijk door het opheffen van het Edict van Nantes (in 1685) hoort, ontsteekt hij in zulk een woede, dat hij de gezanten van Lodewijk XIV represailles tegen de Katholieken in Engeland aanzegt - zonder deze echter uit te voeren. Bekwame Katholieken in Engelschen dienst heeft hij steeds beschermd, zelfs wanneer zulks hem in conflict bracht met de felle Anglicaansche gezindheid bij zijn volk. Het is mogelijk, dat hij, met zich zoo tolerant te toonen tegen de Katholieken, het vertrouwen van zijn Katholieke bondgenooten, b.v. Oostenrijk, in zijn persoon wilde versterken; maar in ieder geval kan men uit zijn houding jegens andersdenkenden genoegzaam afleiden, dat hij, te wapen roepend tegen Lodewijk XIV, niet als Protestantsche fanaticus tegen het Katholicisme ageerde en dat hij de vlag 'Voor de Protestantsche religie' eerder omhoog hief als een genoegdoening aan zijn Protestantsche bondgenooten dan omdat hij in zijn hart zulk een geloofsdrijver was, wat hem bovendien in de oogen van zijn Katholieke bondgenooten zou hebben geschaad. Hij heeft het zelf gezegd: hij wil vooral niet 'een religieoorlog'. De middelen waren hem goed voor het doel; en zijn doel was: de vernietiging van Lodewijk XIV, vroeger en nu en dit temeer nog, omdat hij zijn door dezen aangetaste rechten op het Prinsdom Oranje niet vergat.

Over het persoonlijk Calvinisme van Willem III

is niet veel bekend. Hij nam zijn godsdienstplichten getrouw waar, niet al te ijverig - er wordt over geklaagd - maar hij verwaarloosde ze niet. Hij sprak ook nooit veel over godsdienstige zaken, afkeerig van debat over dingen, die hij eenmaal aangenomen had. Volgens enkele gesprekken met Burnet geloofde hij aan de predestinatie, maar toch niet zoo sterk, dat hij er bij zijn berekeningen staat op maakte. Veeleer was hij de meening toegedaan: 'Help uzelf dan helpt u God'. Wel zocht hij in het geloof steun om in tegenslagen te berusten, zeggend, 'dat God het zoo heeft gewild en dat tegen den wil van God niet is te doen', hopend, dat in het vervolg God hem meer bijstand zal verleen. Doch berusten deed hij ook niet altijd; het viel hem in sommige gevallen zeer moeilijk, vooral wanneer het zijn eigen persoon betrof: de natuur is bij hem dan vaak sterker dan de leer. Dat hij er ongaarne over sprak is een bewijs temeer, dat Willem III ook voor zichzelf het geloof als een particuliere zaak beschouwde en wanneer hij vroeger al eens ingreep bij predikanten-geschillen, zooals tusschen Voetius en Coccejus, was het alleen, omdat hij godsdiensttwisten als nadeelig beschouwde voor de eendracht: Holland kon daar in het verleden voorbeelden van aanwijzen! Ook heeft hij een enkele maal, vóór hij nog stadhouder was, de predikanten benut, 'die voor hem spreken konden', zooals Simonides, dien hij een jaargeld schonk.

De expansiedrang van Frankrijk heeft opnieuw Europa gealarmeerd. De dragonders van Lodewijk XIV rijden de Palts in en brandschatten de landstreek;

steeds schaamtelozer nemen de Franschen wat zij nemen kunnen. Er kan niet langer gewacht worden. Willem III weet, dat de legermacht waarover Engeland nog beschikt, gedesorganiseerd door de ingrijpende veranderingen, die op de overwinning van het Anglicanisme zijn gevolgd, onvoldoende is om veel gewicht in de schaal te kunnen leggen. Maar er moet onverwijld gehandeld worden tegen de geweldplegingen van den Franschen koning, ‘den meest Christelijken barbaar’ en onruststoker. Het Parlement verleent zijn nieuwen koning allen mogelijken steun, ook financieelen: de stemming is uitstekend en Willem III rekt er thans op zijn groote kans te krijgen, waarvan het welslagen hem zoo na aan het hart ligt, en waartoe een groote coalitie van bondgenooten, die hij door zijn gezanten aan hun hoven heeft laten bewerken, bereid blijkt met hem mee te gaan.

Veelzeggend en niet zonder trots kon Willem III op den dag van de Engelsche oorlogsverklaring, in Mei 1689, verzekeren: ‘Vandaag is de eerste dag van mijn Koningschap’. Ook de anderen blijven niet achter en Engeland, de Republiek, Spanje, Oostenrijk en verscheidene Duitse staten, o.a. Brandenburg en Beieren zijn thans met Lodewijk XIV in een nieuwen coalitie-oorlog gewikkeld, die negen jaar zal duren. Willem III kan thans met recht zeggen, dat hij de weegschaal van Europa in handen houdt: tegenover Frankrijk, op de eene schaal, staan op de andere thans vrijwel alle belangrijke staten van Europa, Protestantsche zoowel als Katholieke. Voor zijn ‘afrekening’ met Lodewijk XIV heeft hij thans, voor het oog, veel betere kansen dan de eerste maal, toen

de ongewenschte vrede van Nijmegen, in 1678, feitelijk het gestelde doel verijdelde. Ook toonen de bondgenooten zich ditmaal veel strijdlustiger: terwijl Frankrijk geheel alleen blijft staan en twee van zijn grootste veldheeren verloren heeft: Condé was gestorven, Turenne tegen de Keizerlijken gesneuveld, stroomen uit de verbonden landen, waarbij zich nog Denemarken voegt, de troepen toe. De Duitsche vorsten hebben in de Palts reeds ondervonden, wat hun van een overwinning der Fransche legers te wachten staat. Minder gemakkelijk krijgt Willem III van de Republiek de troepen en schepen, die hij noodig heeft: hij mist er den steun van den raadpensionaris Fagel, die Dec. 1688 gestorven is en diens opvolger Heinsius toont zich een minder doortastend man; hij belooft, dat er een dekkingskorps van 5000 man onder den Hertog van Marlborough in de Spaansche Nederlanden zal staan en hij zendt alle Hollandsche regimenten, die zich nog in Engeland bevinden, naar Holland terug. Toch moet hij in de Statenvergadering van Holland krachtige taal voeren, ‘voor het welzijn van geheel Europa’. Hij bedrijft thans ‘groote politiek’; zijn blik omvat een reusachtig slagveld, zijn stadhouderschap over Holland is thans ‘iets kleins’. Al heeft hij hier reeds vroeger een ontvangst als voor een soeverein geweigerd: ‘in dit land ben ik geen koning’, zijn eigenmachtige beschikkingen, uitvloeisel van zijn dubbele positie als Koning en Stadhouder, jagen vooral Amsterdam tegen hem in het harnas. Sommige regenten opperen zelfs, dat Willem III, Koning van Engeland geworden, nu niet langer Stadhouder van Holland kan wezen. Doch hij grijpt krachtig in, daarbij

geholpen door Bentinck, dien hij als zijn afgezant erheen heeft gezonden; en ongeacht het beroep op privilegiën, enz. drijft hij zijn wil door: hij had het zich in herinnering gehouden hoe Amsterdam zich in 1683 verzette.-

De krijgsverrichtingen zijn aanvankelijk gunstig voor de Verbondenen De Duitschers bezetten Mainz en Bonn, Waldeck vecht met voordeel in de Spaansche Nederlanden, maar voor Willem III bestaat nog altijd de hinderlijke Iersche kwestie. In Ierland houden de aanhangers van Jacobus II nog altijd stand. Deze is zelf in Maart 1689 met 7000 man Fransche troepen daar geland, waarbij zich een leger van 38000 Iersche opstandelingen heeft aangesloten. Hij moet er heen; vóór alles heeft hij eenheid voor zijn krachtsinspanning op het vasteland noodig. Hij werkt aan de voorbereidingen dag en nacht, 'meer dan voor mijn gezondheid goed is'. Het verzet tegen zijn tocht breekt hij door het lastige Parlement naar huis te zenden en een nieuw samen te stellen. Met een expeditiekorps van 36.000 man en nadat hij aan de Koningin het regentschap heeft opgedragen, steekt hij nu in Juni 1690 naar Ierland over. 'De blijdschap stond op zijn gezicht te lezen' zegt een ooggetuige en als hij voor het eerst tegenover het leger der Iersche opstandelingen staat, neemt hij den hoed af en zegt: 'I am glad to see you, gentlemen!' Jacobus II bevindt zich in persoon bij zijn aanhangers. Bij de eerste beschieting wordt Willem III door een scherf van een kanonskogel aan den schouder gewond; hij heeft zich met zijn gewone voortvarendheid tot in de voorste linies gewaagd en blijft na zijn verwonding nog vier uur te

paard, de anderen aansporend 'te marcheeren'. De slag wordt 11 Juli aan de Boyne geleverd. In persoon chargeert hij, den rechterarm in het verband, de sabel in de linkerhand, en niettegenstaande dat, volgens de Jacobieten, 'de duivel hem al twee jaar wachtte', de Iersche cavalerie. Over het geheele front worden de opstandelingen teruggeslagen en wijken naar Dublin. De vlucht van den vijand ziet Willem III vrij onbewogen aan. Als op deze vlucht de bisschop van Londonderry, bij het oversteken van de rivier, door een kogel wordt gedood, zegt hij: 'Wat doet die man ook hier?!' Maar wanneer een van zijn eigen soldaten een paar gevangen genomen Ieren afmaakt, laat hij dezen zonder pardon ophangen.

Nog zijn de Ieren niet vernietigd, maar hun voornaamste tegenstand is gebroken. Jacobus II, eerst naar Dublin gevlucht, doch ziende, dat deze stad niet te verdedigen is, verlaat Ierland, om naar Frankrijk terug te keeren. Zijn zaak is thans als verloren te beschouwen en Willem III, Dublin binnen trekkend, spreekt zijn vroegere tegenstanders verzoenend toe en laat voor den gunstigen afloop van de expeditie in de kathedraal naar Anglicaansche wijze een dankdienst houden.

Doch drie dagen na zijn overwinning aan de Boyne komt de eerste onheilstijding van het vasteland: Waldeck, die tijdens zijn afwezigheid opperbevelhebber is, heeft bij Fleurus een ernstige nederlaag tegen Luxembourg geleden. Dat was op 1 Juli. 10 Juli; nieuwe nederlaag, thans op zee. Bij Beachy Head (Kaap Bevesier) heeft de Engelsch-Hollandsche vloot onder Arthur Herbert, graaf Torrington, en Cornelis

Evertsen de Jongste, bijgenaamd ‘Keesje de Duivel’¹⁾, slag geleverd tegen de Fransche onder Tourville. De Hollanders, die ‘met salvo's schoten als op een oefening’, werden in het gevecht zeer slecht door de Engelschen ondersteund: nog altijd bestond op zee de oude rivaliteit tusschen de beide vroegere tegenstanders. Het Hollandsche eskader, dat de voorhoede vormt, geraakt zoover van de twee eskaders van de Engelsche vloot af, dat het door de Franschen afgesneden wordt en met ernstige verliezen moet wijken. Willem III neemt het geval zeer kwaad op: ‘Ik zal de schuldigen met vigueur straffen zonder aanzien van personen. Het désastre raakt mij te sensibeler, omdat mijn schepen die van den Staat (Holland) in den steek hebben gelaten’. Het proces loopt weliswaar op een vrijspraak van Herbert uit, maar de Engelsche admiraal wordt niettemin van zijn functie ontheven. Om geen verdere reden tot geschillen te geven, wordt ook Evertsen, die eveneens zich niet al te meegaand had betoond, naar Holland teruggezonden.

Doch ondanks deze tegenslagen komt de Koning eerst in September uit Ierland in Engeland terug. Hij was ook bij de krijgsv verrichtingen in Ierland minder gelukkig geweest; het beleg van Limerick had hij zelfs moeten opbreken. Nog heeft hij de Iersche kwestie niet kunnen liquideeren. En ook in Schot-

1) Cornelis Tromp was in 1678 uit den dienst gegaan, naar het heette wegens ziekte, doch in werkelijkheid wegens oneenigheid met Willem III, waarover echter geen bijzonderheden bekend zijn geworden. (Het zal wel niet geweest zijn, omdat deze ‘het wijf van Tromp zoo schrikkelijk leelijk vond’!)

land zijn er thans moeilijkheden, waar eveneens Jacobus' aanhangers zich roeren.

De overwinning aan de Boyne heeft het aanzien van Willem III in Engeland doen toenemen. Het leger is thans 70.000 man sterk en ook met het Parlement heerscht thans meer eensgezindheid.

Maar hoe noodig Willem III het vond eerst 'thuis' de zaken te regelen bewijst, dat hij nog niet naar het vasteland vertrekt, hoezeer de tegenslagen daar om zijn aanwezigheid vragen, Ierland moet geheel onderworpen: daartoe onderneemt Marlborough nog een veldtocht, waarbij de laatste verzetplaatsen worden veroverd: alleen Limerick houdt nog stand. Ook in Schotland wordt nu krachtig opgetreden tegen de Jacobieten. Daarbij gebeurt echter iets, dat de reputatie van Willem III, en ernstiger dan in 1672 bij den moord op de De Witten, omdat hij er nauwer bij betrokken is, schade heeft gedaan.

Tot hen, die weigerden den eed van trouw op den nieuwen Koning te zweren, behoorde ook het hoofd van den Glencoe-clan, een der clans uit het Schotsche Hoogland, die een slechten naam hadden om hun weinig scrupuleus zich toeëigenen van een anders eigendom, met moord en roof. Willem III zendt nu aan zijn bevelhebber in Schotland een order 'to extirpate that set of thieves', en met name hun 'stamhoofd', Mac Jan van Glencoe. Deze belangrijke order werd door den secretaris voor de Schotsche aangelegenheden opgesteld; het schijnt, dat de Koning, met een ditmaal niet te verontschuldigen achteloosheid, dit papier, zonder den inhoud over te lezen, heeft ondertekend. Het bevel is uitgevoerd op een manier,

die misschien met de toenmalige Schotsche zeden strookte, maar die er het karakter van een sluipmoord aan gaf. Hoewel de gestelde termijn reeds was overschreden, kwam Mac Jan alsnog zijn onderwerping aanbieden. Onder den schijn van een vriendschappelijke ontmoeting, met spel en drank, werden hij en de voornaamste leden van den clan in een hinderlaag gelokt en tot den laatsten man uitgemoord: blijkbaar werd deze gelegenheid tevens door vijandige clanhoofden aangegrepen om de een of andere oude 'veete' te vereffenen -. Het is zeer goed mogelijk, dat de wijze, waarop men thans te werk ging, hoewel het beruchte woord 'extirpate', uitroeien, er de vrije hand toe liet, niet de bedoeling van Willem III is geweest: voor sluipmoord heeft hij zich nooit geleend. Maar het geval doet veel stof op waaien; het Schotsche Parlement eischt een streng onderzoek, ook de Koningin is er zoo door getroffen, dat zij er haar man over spreekt. En nu is het merkwaardige, dat Willem III daar feitelijk niet toe wil medewerken - precies als in 1672 - en eerst twee jaar later, onder aandrang van de algemeene verontwaardiging, er toe over gaat den bewusten secretaris uit zijn ambt te ontslaan. Een daad, die ons rechtsgevoel weinig bevredigt. Daartegenover staat, dat een dergelijke uitmoording, wanneer het den 'vijand' betrof - en als zoodanig gold de opstandige clan ook voor Willem III - in dien tijd als middel tot het doel minder ongebruikelijk was. Maar zijn fout is vooral de traagheid geweest, waarmede hij aan het rechtsgevoel voldeed, en waardoor hij wel den schijn op zich moest laden, dat hij er zelf de hand in had gehad. Het heeft zijn zaak in Schot-

land zeer benadeeld, dat zich is blijven openstellen voor de intrigues der Stuarts.

Willem III vertrekt thans naar het vasteland. Hij steekt in Februari 1691 naar Holland over, in mist, storm en ijsgang en zoo verkouden, 'dat hij ternauwernood kon spreken'. Bij zijn aankomst wordt hij met het geroep van 'Leve de Koning, onze Stadhouder!' begroet, en met veel eerbetoon ingehaald, wat hem vrij onverschillig laat: hij zelf gaat liever naar de koeien kijken! Hij ontvangt te Den Haag, waar verscheidene der verbonden staatshoofden en de afgezanten der anderen heen zijn gereisd, 28 prinsen en 2 keurvorsten (van Brandenburg en Beieren) voor een conferentie. Er kan een legermacht van tezamen 220.000 man in het veld worden gebracht, verzekert men hem; maar Willem III, wien dit getal niet overmatig imponeert, heeft daar niet teveel vertrouwen in. Als de Keizer maar meehelpt!

De Fransche successen duren inmiddels voort. Bergen is ingesloten en de val van deze vesting is aanstaande als er niet snel hulp opdaagt. Willem III, zeer bezorgd: 'Ik houd Bergen voor verloren', is bij de troepen van Waldeck aangekomen, te laat echter om nog iets tot redding te kunnen uitrichten: Bergen heeft reeds gecapituleerd, 'een irreparabel verlies'. Om de Engelsche oorlogsuitrusting te versnellen keert de Koning naar Engeland terug; daarop gaat hij wederom naar het gevechtsterrein, nu met Marlborough. Luik is reeds gevallen; het leger der Verbondenen en dat van de Franschen, zoowat even sterk, 70.000 man, schijnen beide nog aarzelend om toe te slaan; het blijft bij een heen en weer trekken,

elkaar wederkeerig den pas afsnijdend. Als er niets gebeurt gaat Willem III wederom naar Engeland, nog steeds houdt hij daar den toestand in het oog, blijkbaar nog niet al te gerust: 'Het zijn wonderlijke menschen daar men mee te doen heeft'. Limerick, in Ierland, heeft zich eindelijk overgegeven, maar nog steekt hier en daar het verzet der Jacobieten het hoofd op, telkens moet weer ingegrepen worden, de zaken voor den oorlog gaan ook 'met een onverdragelijke langzaamheid'. De steeds toenemende binnenlandsche oppositie tegen den Koning loopt zelfs op een conflict uit tusschen Willem III en hen, die zich vooral kanten tegen den invloed der Hollanders: Bentinck, Zuylestein en Ouwerkerk moeten weg! Bij een poging om den Koning ten val te brengen is de sterk intrigeerende Marlborough persoonlijk betrokken; hij wordt zelfs van samenzwering en verstandhouding met Jacobus II verdacht en een tijdlang in den Tower opgesloten. En ook de bondgenooten zijn het onder elkaar oneens: Beieren dreigt, nu niet verder mede te werken. Willem III keert naar het vasteland terug, overstelpt van zorgen; duidelijk ook toont hij niet meer over zijn oude veerkracht te beschikken: het vermoeit hem alles zeer, soms vlucht hij naar Het Loo (dat hij voor zich had laten bouwen) - om er te gaan jagen, zijn eenige 'uitlaat' wanneer het hem te machtig wordt.

Jacobus II, te St. Germain, heeft ondertusschen niet stil gezeten. Lodewijk XIV beraamt met hem een plan van een landing in Engeland, om den 'usurpateur' te verdrijven. Als dit uitlekt vraagt nu de vloot alle zorg van Willem III. De samenwerking

tusschen Engeland en Holland op zee lijdt onder gekrakeel over de leiding, men is bij ons Beachy Head nog niet vergeten. Ook de benoeming van een Hollandschen admiraal wordt een onderwerp van geschil; Tromp, eerst benoemd, - hij had zich weer met Willem III verzoend - was in 1691 gestorven en Amsterdam wil den Zeeuw Cornelis Evertsen niet. Ten slotte stelt men den luitenant-admiraal Philip van Almonde aan. Algemeen opperbevelhebber wordt Lord Russell. Den 29sten Mei 1692 komt het bij Kaap La Hogue tot een grooten zeeslag tusschen Tourville en de verbonden Engelsch-Hollandsche vloot; ditmaal lijden de Franschen, die, hoewel sterk in de minderheid: 2 tegen 1, op bevel van hun Koning, koste wat het koste, den slag moesten aannemen, een zwaren nederlaag: 12 groote schepen van den Franschen admiraal liggen gestrand op de kust en worden door de Engelschen in brand gestoken, de kans op een landing in Engeland is verkeken. Willem III toont zich zeer verheugd over den uitslag van den strijd: 'dat 's vijands vloot nu geruïneerd was'.

Maar zooals steeds in dezen oorlog, de krijgskans schommelt heen en weer. Tegenover de overwinning ter zee, staat te land de val van de vesting Namen, waar te laat de Verbondenen te hulp snelden, hoewel Willem III, in persoon aanwezig, hen tot haast heeft aangespoord. En nu mag er niet langer gewacht worden den Franschen slag te leveren. Den 3den Augustus attaqueert hij bij Steenkerken Luxembourg, die zich in het begin laat verrassen, maar zich spoedig herstelt. Het ongeluk wil, dat een brigade, die op een bepaald moment aan den strijd had moeten deelnemen,

door het sneuvelen van haar aanvoerder verdwaalt; als Willem III haar persoonlijk gaat halen en ermee in het gevecht terugkeert, is het reeds te laat: Luxembourg is er in geslaagd de Verbondenen te doen wijken en heeft den slag gewonnen. Het succes ter zee heeft ook geen verder voordeel gebracht, een aanval van de zeezijde op Duinkerken mislukte.

De oorlog gaat in 1693 voort. Opnieuw levert Willem III Luxembourg slag, thans bij Hoey. De Franschen, die hem uit zijn stelling hadden gelokt, vallen aan. Nadat het voordeel nu eens aan den eenen dan aan den anderen kant is geweest, wordt de Hollandsche rechtervleugel terug gedrongen en Willem III trekt af. Wederom ontbrandt de strijd, bij Neerwinden. Door het verspreid geraken der troepen van de Verbondenen, is Luxembourg op dit punt in de meerderheid, bijna dubbel in aantal en wederom moet zijn tegenstander het veld ruimen, overigens in goede orde aftrekkend en zich snel herstellend. Willem III begint moedeloos te worden, hij heeft zich tot het uiterste ingespannen, doch hij kan de overwinning maar niet 'atrapeeren', de Franschen zijn te sterk. Hij, die nooit vrede heeft gewild als het gestelde doel niet bereikt was, denkt thans zelf over een vrede, 'anders zijn wij verloren'. Wellicht speelt ook het verzet in Holland tegen het voortduren van den oorlog daarbij een rol, waar men niet langer 'fanfare wil spelen voor den Koning van Engeland' en reeds te zeer onder de zware lasten, die de strijd ook van Holland vergt, gebukt gaat. Maar ook in Engeland is de stemming niet al te best; wel krijgt Willem III nog groote bedragen voor het leger los, maar steeds meer neemt

onder den indruk van de nederlagen de neiging om er een eind aan te maken toe. Doch al denkt hij over een vrede, het mag geen ‘separaat-vrede’ meer worden, zegt hij. En als hij bemerkt, dat pogingen, die in die richting worden gedaan, weinig kans op een bevredigenden uitslag hebben, is hij weer vastbesloten den oorlog voort te zetten. Doch ook in 1694 wordt niet veel van belang bereikt: hij weet Hoey te heroveren, de Franschen bepalen zich verder tot heen en weer trekken, hun krachtsinspanning is vooral op Catalonië gericht, om Barcelona te veroveren, dat echter nog tijdig door een Engelsch-Hollandsche vloot kan worden ontzet. Willem III, die voelt, dat hij tegenwoordig veel minder medewerking van zijn bondgenooten ondervindt dan voordien, uit zijn vrees, ‘dat de Franschen het langer zullen uithouden dan wij’. Toch mag hij tevreden zijn over den steun van Engeland en ook van de Republiek, die tegen het eind van het jaar toch weer met hem mee wil gaan.

De Koning is voor een kort verblijf naar Engeland teruggekeerd, hij kan op het vasteland, nu er geen uitzicht is op een nieuw offensief van de Franschen, tijdelijk gemist worden en hij wil ook niet al te lang de Engelsche zaken aan hun lot overlaten. Steeds is hij afwisselend Koning en veldheer.

Maar hij voelt zich vermoeid. ‘Hij kon het hoofd laten hangen of hij kwalijkachtig was’. De hoofdpijnen, waaraan hij reeds in zijn jeugd had geleden nemen zoo toe, dat hij voortaan van ‘mijn hoofdpijn’ spreekt. Nog kan hij veel verzetten, maar niet meer lang achtereen. En hij heeft zich op den veldtocht, als vanouds, weinig gespaard, al vertoonde hij, over het

algemeen, op het slagveld niet meer die roekeloosheid, die in zijn jongere jaren zoovelen bekommerd had, toen hij, ‘très porté pour la bataille’, scheen te willen ‘hasarder tout l'Etat très mal à propos’, woedend als men er zich tegen kantte, zeggend: ‘dat het met onwillige honden kwaad hazen te vangen was’.

Het bericht van den dood van zijn onoverwinnelijken tegenstander op het slagveld, den Hertog van Luxembourg, kan hem niet meer verheugen. Want hemzelf heeft in die dagen de zwaarste slag getroffen, die hem treffen kon: het verlies van zijn geliefde gemalin, Koningin Mary.

De Koningin was in December 1694 ziek geworden, door een nog onbekende oorzaak. Mazelen meenden de dokters; slechts een enkele stelde toen al de ware diagnose: kinderpokken. Maar de pokken komen niet op, wat in den ziekte-toestand zulk een fatale wending brengt, dat de Koningin op het ergste voorbereid moet worden. Dat zij sterven gaat, verneemt zij met groote en vrome gelatenheid, regelt zoo goed mogelijk haar zaken en papieren en bereidt zich voor op den dood. De Koning wijkt niet van haar bed, brengt dag en nacht in haar kamer door, slechts met moeite te bewegen een korte poos rust te nemen op een veldbed. Als 7 Januari 1695 het einde komt is Willem III zijn smart niet meer meester, hevig jammerend, ‘tot ons aller verbazing’, zegt een aanwezige, ‘die hem tot zulk een heftige gemoedsaandoening niet in staat achtten’. Zelf ‘als dood’, uitgeput van het waken, valt hij, eenige minuten vóór het overlijden van zijn vrouw, in zwijm en wordt bewusteloos uit de kamer gedragen. De stervende Koningin, die nu zijn hoest

niet meer hoort, vraagt of hij nog bij haar is. Later, in tranen uitbarstend, zegt hij: 'Ik heb in haar nooit een enkele onvolmaaktheid gevonden'. De begrafenis is hij niet in staat bij te wonen; nog weken daarna laat zijn toestand hem niet toe eenige werkzaamheid te verrichten en hij schijnt volkomen uitgedoofd, onverschillig voor alles buiten zijn smart. Hij denkt er zelfs over te abdiqueeren en zich geheel in zichzelf terug te trekken, 'al hebben wij geen kloosters in onzen godsdienst', nog slechts vatbaar 'voor hemelschen troost, die hoop geeft op een leven hiernamaals'. Doch langzaam aan ontwaakt weer zijn oude energie en begin Februari schrijft hij reeds weer brieven naar Holland over een tractaat met Denemarken.

Toch blijkt hij innerlijk veranderd; hij wordt, als het ware, meer mensch, in het gevoelige, - maar ook in het zwakke en toegeeflijke. Van zijn grootere zachtmoedigheid geeft hij blijk wanneer hij later, tijdens de onderhandelingen over den vrede van Rijswijk, in 1697, schrijft: 'zoodat het niet onmogelijk is om zooveel bloedstortens te voorkomen als de Franschen maar willen'. Bij St Denis heeft hij in 1678 zeker zoo niet gedacht! Ook van meer medelijden met hen, die onder den oorlog lijden, 'hun miserie ziende en kennende'.

Maar de oorlog kan nog niet beëindigd worden. Nog drie jaar duurt hij voort: iederen keer heeft Willem III tevergeefs gehoopt op een overwinning, die den vrede kon inluiden, want als Frankrijk zegevierend uit den strijd komt is er niets gewonnen. Hij mag het niet toelaten en hij wil het ook niet.

In het verdere jaar 1695 is hij opnieuw te velde.

Ditmaal kan hij een succes boeken. Met een numerieke overmacht, 120.000 man, tegenover den hertog van Villeroy, Luxembourg's opvolger, maar veel minder bekwaam, leken zijn kansen al beter. Gesteund door de adviezen van den beroemden Hollandschen vestingbouwkundige Coehoorn en door een sterke artillerie onderneemt hij thans het beleg van Namen. 'Het zal een hard nootje zijn om te kraken'; zelf rijdt hij de geheele stad om, terwijl de kanonskogels onder zijn gevolg neervallen. Hij laat de stad berennen en neemt haar; het fort zelf geeft zich eerst, na een belegering van een maand, in September over. Hoewel hij aan den bevelhebber Boufflers vrijen aftocht met zijn troepen heeft beloofd, laat hij den maarschalk, als deze de vesting verlaat, gevangennemen, als represaille voor het onrechtmatige gevangen wegvoeren van de bezetting van eenige door de Franschen in Vlaanderen veroverde plaatsen, waarna Boufflers tegen deze gevangenen wordt uitgewisseld. 'God zij gedankt', roept Willem III na de verovering van Namen uit, 'onze zaken zijn in een groote crisis geweest.' Maar veel gevolgen heeft het wapenfeit nog niet: de Franschen beantwoorden het met een zwaar bombardement van Brussel. In 1696 wordt in het geheel niets gedaan. De vredesonderhandelingen zijn opnieuw gaande, maar vooral de Keizer is onwillig en verlangt o.a. Straatsburg terug. In 1697: nog steeds geen vrede. De Franschen hebben op de andere fronten succes: zij veroveren thans Barcelona. Daartegenover staat het laatste wapenfeit van Willem III: het stuiten van hun opmarsch voor Brussel. Hiermee is tevens het geheele beeld van dezen oorlog bepaald: de Verbondenen en

de Franschen houden elkaar in evenwicht, aan geen van beide zijden kan een beslissende slag worden geslagen; en als eindelijk na de lange voorbereidingen den 20sten September 1697 de vrede van Rijswijk - waarbij Bentinck als gezant voor Willem III optrad - tot stand komt, een toch nog gedeeltelijk 'separate' vrede, van Engeland, de Republiek, Spanje en Brandenburg - de Keizer wilde nog steeds niet Lotharingen en Straatsburg aan Lodewijk XIV laten - met Frankrijk, is de tweede ronde weliswaar niet door Willem III gewonnen, maar de toestand is thans zoo, dat de Spaansche Nederlanden, door de Fransche troepen ontruimd, nog steeds tusschen Frankrijk en Holland overeind staan als een barrière, versterkt door Hollandsche garnizoenslegging in een linie van Namen, Charleroi, Bergen, Ath, Oudenaarde, Kortrijk tot Nieuwpoort, en dat, wat aan de eer van Willem III voldoening schenkt, de Fransche Koning hem als Koning van Engeland erkent. Hoe zwaar hem ditmaal de strijd is gevallen blijkt uit zijn hoop, dat nu 'de goede God den gesloten vrede zal zegenen en ons die lang in zijn genade continueeren'. Hij heeft, om tot dit resultaat te komen, verschillende van zijn eischen moeten laten vallen. Voor de Protestanten in Frankrijk en in de gebieden, die de Fransche Koning aan Frankrijk toevoegt, nadat ook de vrede met den Keizer is gesloten, zooals de Elzas, is het hem niet gelukt godsdienstvrijheid te verkrijgen: hier zal alleen de Katholieke godsdienst worden toegelaten, en ook het vredesluit zonder dat Oostenrijk er aan deelnam, heeft hij slechts noode aanvaard. Ook de kwestie van het Prinsdom Oranje heeft hij moeten laten rusten,

een niet gering offer aan den vrede, wanneer men weet wat deze zaak voor hem persoonlijk beduidde! Maar de Koning is moe, zeer moe. Deze oorlog heeft hem geleerd, wat het zeggen wil groote Europeesche politiek te voeren en hoe zwaar het werk is, dat hij voor zijn doeleinden op zich wil nemen, wanneer tegenover de eenheid van Frankrijk, bestuurd door een monarch, die terecht kon zeggen: 'l'Etat c'est moi', een coalitie van Verbondenen staat, wier overmacht niet opweegt als deze zich niet aan een éénhoofdige leiding willen onderwerpen, zooals thans het geval is geweest. Het is slechts half werk en geen 'afrekening' geworden: zelf moest hij naar een vrede verlangen, die hem evenmin als in 1678 kan hebben voldaan, doch waartoe hij ditmaal wel heeft moeten medewerken: 'Wij waren, God beter 't, niet in staat om Frankrijk wetten voor te schrijven'.

Willem III is moe, zeer moe. Vooral door de steeds grootere verzwakking van zijn lichamelijken toestand. Hij heeft zich tot het uiterste ingespannen: 'de kruik gaat zoolang te water tot zij breekt', waarschuwde Bentinck hem reeds. Huygens vertelt in zijn Journaal; 'De Koning, leggende op zijn eenen elleboog, was een tijdlang, dat men 2 à 300 zou geteld hebben, zonder spreken, en met zijn oogen toe, alsof hij sluimerde; daarna, als wakker wordende, vroeg hij naar de papieren, die hij vervolgens teekende'.

Naar Engeland teruggekeerd moet hij weer in het Engelsche klimaat vertoeven, dat zoo slecht is voor zijn gestel. Al in 1689 klaagde hij er over, dat 'mijn hoest hier zeer toeneemt, wat mij heel zwak maakt'.

Was hij maar op Het Loo, waar hij zich beter voelt! De Londensche mist vooral belet hem, met zijn zwakke borst, het ademen. Dan zegt hij, in een melancholieke stemming, tot Huygens: ‘Het is me hier een lucht. Voel je ook somtijds het heimwee al? Ik zou je dat zoo kwalijk niet kunnen nemen’. Eens wil hij ‘honderd duizend, ja, wel tweehonderd duizend gulden geven, als ik even gelijk een vogel zou kunnen overvliegen naar de Haagsche kermis’. Vaak vlucht hij voor zijn ‘aldergrootste melancholie’ in een overgrootte vertrouwelikheden jegens zijn Hollandsche omgeving. Hij vindt dan, meer dan vroeger, den toon van een ongegeneerden humor, gelijk in die tijden de gewoonte was en ‘onder groote vroolijkheid aan den maaltijd’ doet hij zelf mee in het vertellen van schandaaltjes uit de hooge kringen of ‘raillieert over een platte neus’. Steeds meer zoekt hij voor zijn zwaarmoedigheid een tegenhanger in de ‘débauche’, wordt onmatiger in eten en drinken, niettegenstaande de waarschuwingen van zijn arts; steeds vaker vernemen wij, ‘dat de Koning een knip weg had’. Vooral op de drinkgelagen na de jacht, als ‘la corne’ wordt gedronken, gaat het wild toe. St. Hubertus wordt zeer uitvoerig ‘gedaan’; het is dan een lawaai van je welste, een der beschonkenen moet door drie bedienden uit de kamer worden gedragen, ook de anderen ‘zijn braaf dronken’, men jouwt elkaar in dollen pret voor ‘varken’ uit, en Willem III is zelf zoozeer de macht over zijn bewegingen kwijt, ‘in een halve roes’, dat hij, met een der aanwezigen aanstootend hem het glas tegen het gezicht over de kleeren giet, ‘daar hij om uit den weg liep en kreet van spijt’.

De Koning is niet meer kieskeurig in de keuze van de companen, waarmee hij zich omringt. De trouwe Bentinck, wiens aanwezigheid hem bij zulke uitpattingen wellicht hinderlijk is, wordt nu wat meer naar den achtergrond gedrongen en de Koning ergert zich aan diens spijtige houding.

Het is niet zonder 'schadenfreude', dat de jaloerschen den al te zeer begunstigde wat 'in faveur' zien afnemen. Hij is hem te goed gegaan: in naam geldt hij als Engeland's eerste minister, en bovendien drijft hij zelf naar een conflict met zijn boezemvriend. Bentinck heeft namelijk een nieuwen gunsteling zien opkomen, nu Willem III meer dan vroeger behoefte heeft aan vroolijkheid en opbeuring. Een jong Geldersch edelman, aan het hof geplaatst, Arnold Joost van Keppel, knap van uiterlijk, heeft reeds als page de aandacht van den koning getrokken om zijn opgewekt, hoewel lichtzinnig karakter. Als hij bij een jacht met zijn paard is gevallen en zijn been gebroken heeft beklagt zijn meester, 'zeer chagrin' over het ongeval, hem zeer, zeggend: 'Het is zoo'n goede jongen, hij heeft schrikkelijke pijn uitgestaan'. Sinds 1691 stijgt Keppel snel 'in faveur'. Hij kan spoedig veel geld naar Holland overmaken, eet met den Koning in intiemen kring, krijgt enkele jaren later 'het regiment paarden van den Graaf van Lipp', een rijk gemeubileerd appartement, en nog meer geld, en de nieuwe gunsteling laat niet na het den ouderen te laten voelen, 'dat hij steeg en dat de ander afnam'. Reeds zijn beiden als 'vuur en water tegen elkaar'. Nog neemt Bentinck de uiterlijke beleefdheid in acht, doch hij verkropt het moeilijk, dat de Koning zoo

zwak is voor een jongen lichtmis, ‘berucht om zijn zedeloosheid en zijn ondeugden’, en die zijn vorst geld afzet ten bate van zijn eigen maîtresses. Ten slotte kan hij ook naar buiten zijn jaloezie niet meer beheerschen en toont naar de meening van den Koning ook dezen ‘niet meer het respect, waartoe hij mij verplicht is’; als Keppel, reeds generaal-majoor der cavalerie gemaakt, tot Graaf van Albemarle wordt verheven in 1697, zegt Bentinck aan Willem III openlijk de vriendschap op.

Men heeft Bentinck enghartig genoemd en ook Willem III heeft geconstateerd, ‘dat een verblinde jaloezie heeft moeten prevalueeren boven alles wat hem dierbaar moest zijn’. Maar zijn wat steile en degelijke Hollandsche aard - over hem komt in de chronique scandaleuse van de toenmalige Engelsche society geen enkel grapje voor noch wordt hij bij name ooit genoemd in de vele schandaalgeschiedenisjes, waarover men den mond niet hield - verzette zich er tegen, dat de Koning, met zijn toegefelijckheid jegens een zedelijk loszinnigen jongeman, zelf zijn eigen zedelijken levenswandel in opspraak bracht. Hij heeft het zijn vriend geschreven: ‘Ik bedien mij van mijn heengaan om U te zeggen wat ik met den mond niet kan uitspreken. Ik heb U reeds gezegd, dat mijn leven hier onverdragelijk is; maar dat is niet de eenige reden. Het is Uw eer, die mij ter harte gaat; de gunsten, die Uwe Majesteit heeft voor een jongen man, en de manier, waarop Zij zijn vrijheden en hoogmoedigheden schijnt goed te keuren, doen de wereld, tot zelfs in Den Haag en in het leger, dingen zeggen, die ik mij schaam te moeten hooren. Uwe Majesteit's

wijsheid en voorzichtigheid zullen Haar aanwijzen wat Zij heeft te doen, ik heb mij niet aan te matigen in dit detail te treden. Maar ik heb te lang reeds gezwegen en Uwe Majesteit zou mij eeuwig verwijten, dat ik, van zulke een schandelijke verguizing wetend, Haar door mijn stilzwijgen daarvan onbekend heb gelaten'. Het is niet waarschijnlijk, dat Willem III tot bepaalde handelingen overging, al legde hij veel beslag op Keppel en werd er over gelachen als hij zich met dezen 'afzonderde', hoewel het bekend is, dat mannen zonder neiging voor vrouwen vaak de vriendschap van mannen zoeken. Daaruit behoeft echter nog niet te volgen, dat de Koning en Keppel zeker in een homoseksuele verhouding tot elkaar stonden, en al was Willem III niet afkeerig van een platte aardigheid en wist hij op zijn beurt precies te vertellen van een misstap van die of die voorname dame met dien of dien voornamen heer en dat er 'nog duizend aardige bijzonderheden waren', zijn geheele aanleg, met zulke geringe lichamelijke behoeften voor zichzelf, maakt het niet waarschijnlijk, dat wij in zijn verhouding tot Keppel een in afwijkende richting verkeerende sexualiteit mogen zien, doch eerder een, juist door het verzet der anderen aangewakkerde, verteederling voor zijn gunsteling. Willem III heeft, toen Bentinck in zijn brief op de, ook reeds vroeger in omloop geweest zijnde¹⁾, praatjes zin-

- 1) Huygens zegt, dat dit was naar aanleiding van de herhaaldelijke 'lange en particuliere visiten, door Ritmeester van Dorp in de kamer van Zijne Hoogheid gemaakt' (Willem III was toen nog Prins). Waarop deze antwoordde: 'dat hij het niet wist, maar dat hij om redenen, die hij daartoe had, mij raadde daarvan aan niemand anders als aan hem te spreken. Als ik lachte, zei hij, dat ik mogelijk meende, dat het was om iets, dat hij wilde dissimuleeren, maar dat het niet zoo was.'

speelde, ‘dergelijke schandelijke verdenkingen’ dan ook met den grootsten ernst weersproken. Ook de overigens weinig discrete Huygens gaat niet verder dan te noteeren, dat de Koning een volgenden dag ‘zijn hoofd niet bij de zaken hield’, omdat hij zich den vorigen avond ‘meer dan ordinaris’ met Keppel had bedronken. En zoo zal het, als wij van den meer dan gewonen voorkeur van den jongen ‘débaucheur’ voor vrouwen hooren, ook wel geweest zijn. Maar dat het ergerlijk was voor den zich veronachtzaamd voelenden Bentinck, zijn beminden en steeds trouw gedienden vorst en vriend tot zelfs openlijk, in één koets, zich lachend te zien vermaken met Keppel ‘met een groote pruik op’, kan men menschelijkerwijs begrijpen.

Het besluit van Bentinck om heen te gaan en al zijn waardigheden neer te leggen, treft Willem III als een slag: ‘Ik begrijp niet hoe ik mij heb kunnen weerhouden’, schrijft hij, ‘u in uw kamer op te zoeken na het rampzalige besluit, dat gij, naar men mij zegt, genomen hebt om mijn dienst te verlaten. Ik vraag u, in naam van alle banden, die u het dierbaarst zijn, dit ongelukkige besluit te herroepen en slechts het nog één jaar te probeeren en u, voor het laatst, gedurende dien tijd door mij te laten leiden. - Indien gij hardvochtig genoeg zijt om mijn bede niet in te willigen, antwoord mij dan niet voor mor-

genochtend, door tusschenkomst van Mr. Sunderland, die bij mij moet komen. Het zou mij te neerslachtig maken van u eigenhandig zulk een harde weigering te ontvangen. Ik verklaar voor den Almachtigen God, die de harten peilt, dat ik evenveel van u houd als ik het mijn gansche leven deed'.

Maar met een onder de omstandigheden verwonderlijke hardheid houdt Bentinck aan zijn besluit vast. Het is hem zelfs niet mogelijk bij het gedenken van de gunsten, waarmee de ander hem in den loop der jaren heeft overladen, zijn verbittering te overwinnen. En tegenover deze hardheid is Willem III, wanhopig over het verlies van zijn vriend, zoo week als hij zich nimmer in zijn leven heeft getoond, hij smeekt, zichzelf vernederend, als hij in zijn gevoel van eigenwaarde nog nimmer gedaan heeft, 'met tranen in de oogen' Bentinck om terug te komen; maar diens koppig verzet maakt hem ten slotte ook korzelig: 'dat men u zou kunnen verwijten, dat gij zoozeer door uw hartstocht wordt meegesleept, dat gij uw gezond verstand niet meer laat werken'. Ten slotte - 'ik kan er mijn vreugde niet genoeg over uiten' - krijgt de Koning bericht, dat Bentinck 'in zijn dienst zal terugkeeren'. Maar slechts als dienaar, niet meer als vriend: hij zal als de particuliere gezant van zijn koning naar het hof van Lodewijk XIV gaan. Men merkt het ook aan den toon der latere brieven, die tusschen hen gewisseld worden, dat de oude verhouding niet meer hersteld is, al zinspeelt Willem III nog lang op het gebeurde, totdat ook hij er zich bij neer legt en zich dwingt tot een enkel zakelijk verkeer. Maar in zijn hart heeft hij den vriend nooit kunnen vergeten en

het is hem nog vergund geweest Bentinck aan zijn sterfbed te zien komen -.

Naast zijn persoonlijke moeilijkheden blijft de politieke toestand van Europa Willem III zorgen baren.

Het is te verwachten, dat de ziekelijke, kinderlooze Spaansche Koning Karel II niet lang meer zal leven. Dan is zijn naaste verwant de Fransche Koning Lodewijk XIV, die met zijn zuster is gehuwd. Zonder twijfel zal deze niet van zijn aanspraken op den troon van Spanje afzien, zooal niet voor zich zelf, dan toch voor een van zijn familieleden. Spanje en Frankrijk in één hand is wat Willem III allerminst kan wenschen: dan is Lodewijk XIV automatisch meester van de Zuidelijke Nederlanden, en alles tevergeefs geweest. Maar ook de anderen wenschen het niet. Echter, alleen een krachtig samengaan kan het dreigend onheil voorkomen: Lodewijk XIV zien te bewegen zijn pretenties op den Spaanschen troon te laten varen. Het is thans van belang een geschikt man aan het hof te Versailles te werk te stellen, die het vertrouwen van Willem III voor dezen belangrijken post bezit. Wie anders kan voor hem daartoe in aanmerking komen dan Bentinck? Deze is weliswaar niet meer zijn ouden vriend, maar hij is nog steeds zijn meester en den Koning te dienen heeft Bentinck niet geweigerd. Ook aan de andere hoven zet Willem III zijn gezanten aan het werk om op de hoogte te blijven van de stemming daar. Men moet tot een verdeelingstractaat zien te komen, dat aan den Franschen Koning, desnoods onder bedreiging van geweld, kan worden voorge-

legd; in ieder geval moeten de Spaansche Nederlanden, die voor Holland, behalve een barrière, ook nog een belangrijk handelsgebied beteekenen, uit diens handen worden gehouden. Er komt inderdaad een verdrag tusschen Lodewijk XIV en zijn vroegere tegenstanders tot stand - waarbij Bentinck ook belangrijk werk verrichtte -, met het resultaat, dat de Fransche Koning niet zou intervenieeren in de Spaansche kwestie en zich tevreden stellen met de gebieden van Spanje in Italië: Napels en Sicilië en, later, Lotharingen, in ruil voor Milaan; Spanje en de Spaansche Nederlanden zouden aan den tweeden zoon van den Keizer, Aartshertog Karel van Oostenrijk komen: Leopold I had door zijn huwelijk met een, jongere, Spaansche prinses na Lodewijk XIV het meeste recht op den Spaanschen troon (nadat door het voortijdige overlijden van den jongen erfprins van Beieren, Leopold's kleinzoon, de successie van de Beiersche linie in Spanje vervallen was). De Fransche Koning kon dit alles gemakkelijk toezeggen, want reeds had hij in het geheim Karel II bewerkt, zijn kleinzoon, Philips van Anjou, tweeden zoon van den Dauphin, tot universeel erfgenaam te benoemen -. Als de Spaansche Koning 1 November 1700 sterft, aanvaardt Lodewijk XIV den wensch van diens testament. Willem III moet zelf erkennen, dat zijn vijand hem 'getroefd' heeft en verwacht 'te worden geblameerd van mij te hebben verlaten op engagementen met Frankrijk'. Moet men nu met wapengeweld Philips van Anjou, thans Philips V van Spanje geworden, van den troon gaan verjagen? Dat een oorlog onvermijdelijk is, bewijst het optreden der Franschen in de Spaansche Nederlanden, die begin-

nen uit de plaatsen, waar Hollandsche garnizoenen gelegerd zijn, deze te verdrijven, om spoedig daarna het geheele gebied te bezetten. En als een persoonlijke uitdaging moet Willem III het wel gevoelen, dat de Fransche Koning den zoon van den, in 1701 gestorven Jacobus II, ondanks den vrede van Rijswijk als Koning van Engeland erkent. In September 1701 komt de Grootte Alliantie van Den Haag tot stand, waarbij Engeland, de Republiek, de Keizer, Pruisen (het koninkrijk geworden vroegere Brandenburg), Hannover, Brunswijk en Hessen besluiten met wapengeweld tegen Lodewijk XIV op te treden, om den status quo ante te herstellen.

Het werk van Willem III is gelukt. Maar het beginnen der vijandelijkheden heeft hij niet meer beleefd.

Hoofdstuk VII

Wat niet meer beleefd werd

In Maart 1698 schreef de Koning: 'Ik neig er steeds meer toe geen oorlog meer te zien voor den weinigen tijd, die mij nog rest te leven en alles te doen wat met eer en geweten vereenigbaar is om mij er tegen te verzetten'. Dat hij zijn ouden strijd lust verloor, kon als een teeken van zijn toenemende verzwakking gelden. Hij moest niettemin waakzaam blijven en dat hij met alle inspanning aan zijn politiek van het terugdringen van Frankrijk heeft voortgewerkt, is met dezen onlust niet in tegenspraak.

Maar de conflicten met het Parlement over de troepenafdeling, na het einde van den 9-jarigen oorlog hebben hem zeer verdriet, en de tegenwerking, 'de onbegrijpelijke blindheid der menschen', die hij ondervond om een staand leger te handhaven - men wilde slechts 7000 man behouden! - vermoeide hem meer en meer: 'Ik ben zoo chagrin van hetgeen in het Lagerhuis passeert in het regard van de troepen, dat ik kwalijk over eenig andere materie mijn gedachten kan laten gaan'; en in Januari 1699, als de Tories zoo hard gekant blijven tegen een vastelands-

politiek: 'De zaken staan hier in het Parlement zoo desperaat, dat ik in kort iets zal moeten doen, dat in de wereld groot éclat zal maken, waarvan ik voor het tegenwoordige niets verders kan zeggen'. Dat hij gedwongen werd zijn bij de troepenafdanking inbegrepen Hollandsche lijfwacht te ontslaan griefde hem, als een actie tegen zijn persoon, bovenmate, hoewel hij het zijn tegenstanders niet heeft gegund hem in het Parlement bewogen te zien en hij 'a serene and cheerful aspect' bleef bewaren. De dreigende Europeesche toestand voorkwam het ergste: hij kreeg - hoewel niet zonder ontbinding van het Parlement - nu weer meer steun voor zijn gewapende interventie op het vasteland, waarvoor men eerst 'zoo weinig gevoelig was'.

Ondertusschen, zonder zijn slechte gezondheid te sparen, gaat hij op jacht. Geen 'kwaad weer' kon hem dan tegenhouden: 'Z.M., zeggende dien morgen den regen in den nek en dus koude te hebben gevat, ging des anderen daags ter jacht, doch in een zoo zwaren en gedurig aanhoudenden regen, dat hij tot op het lichaam doornat werd en niemand het op de jacht kon uithouden'. Hij komt met een veel zwaardere verkoudheid thuis en 'spuwt materie en bloed'.

In 1701 moet men constateeren, dat zijn beenen vaak tot ver boven de knieën 'gezwollen, doodskoud en loodvervig' zijn. De Koning railleert over de optredende verschijnselen van waterzucht en toont aan zijn bedienden zijn beenen, 'dat er alom de druppelen bij neer liepen'. Daarbij komen kleinere kwalen,

zoals het losraken van tanden en kiezen en het bloeden van het tandvleesch. Maar vooral zijn uiterlijk begint een ieder meer en meer te verontrusten: hij ziet er thans als gebroken uit, met uitgedoofde oogen; met moeite bestijgt hij zijn koets. Hij hoest onophoudelijk, met het 'loszenden van fluimen'. Begin 1702 neemt de eetlust bijna geheel af. 'Nauwelijks kon hij zijn hoofd, wanneer hij zat, rechtop houden zonder zichzelf geweld aan te doen, met één woord, men zag, dat zijn einde naderde en onvermijdelijk was'.

Ondanks zijn toenemende verzwakking zet de Koning eigenzinnig zijn geliefde ritten te paard voort: 'Iemand, die boven de 30 of 40 jaren is, behoort zijn eigen dokter te kunnen wezen'. 'Il a l'air d'un mort'; maar met een ijzeren wilskracht houdt hij zich in het zadel.

Den 4den Maart, op een rit in het park van Hampton Court, berijdt hij, tegen het advies van de stalknechts, een nieuw paard, dat, blijkbaar nog niet voldoende aan de teugels gewend, wanneer zijn berijder het uit den stap in den galop wil doen overgaan, daarbij struikelt en, ondanks de pogingen het 'met den toom te lichten', op de knieën voorover valt en vervolgens terzijde, zoodat de Koning met den rechterschouder den grond raakt en het sleutelbeen breekt: 'het was wonderlijk, want op een gelijken grond'¹⁾.

Willem III wordt naar Hampton Court gebracht,

1) De bewering van Macaulay, in zijn 'History of England', dat het paard in een molshoop trapte - wat sindsdien het gangbare verhaal is geworden - wordt door niets gestaafd.

waar een arts het been zet. Bij de terugreis naar Kensington geraakt het door het schudden van de koets weer los - de arts had hem geraten zich in een draagstoel te laten vervoeren - en de zetting wordt door zijn Hollandschen dokter Govert Bidloo overgedaan. Directe nadeelige gevolgen doen zich niet voor: de breuk heelt goed; maar den 9den beginnen de beenen te zwellen. Toch is de Koning weer geregeld aan den arbeid, schrijft brieven, op een soort lessenaar, een halfronde plank, die aan zijn stoel is vastgemaakt, en ontvangt personen, met wie hij over staatszaken moet spreken. Wat hij te zeggen heeft voor de aanstaande opening van het nieuwe Parlement, zet hij op schrift; voor eventueel te bekrachtigen wetten wordt inderhaast een naamstempel voor hem gereed gemaakt: zijn ziekte mag nergens een beletsel voor vormen. Doch in de galerij wandelend, voelt hij zich opeens zoo zwak, dat hij voor een open venster in slaap valt en huiverend wakker wordt. Hij heeft koude gevat; de koorts komt op en de Koning verlaat zijn slaapkamer niet meer. Steeds ernstiger worden de verschijnselen, buikloop, braken, en een uiterst zwakke pols. Voor het eerst - het is nu de 18de - toont Willem III geen belangstelling meer voor de staatszaken. Acht doctoren zijn er om hem heen.

In den nacht van 18 op 19 Maart wordt Bidloo om 3 uur gewekt: de toestand van den Koning is zeer ernstig geworden, hoewel zijn hoofd helder blijft. Om 5 uur dient de aartsbisschop van Canterbury, dien men gehaald heeft, hem de communie toe. De Koning laat de personen uit zijn naaste omgeving, o.a. Keppel, aan zijn bed komen en bedankt hen, ook

de bedienden. De sterfkamer is stampvol en de Koning vraagt aan Bidloo: 'Hoe lang wel?' Het is zeven uur. Bentinck is aangekomen; de Koning neemt zijn hand, drukt die op zijn hart en fluistert: 'Voor de laatste maal'.

Enkele minuten voor acht sterft Willem III, met een grootsche gelatenheid. Onder het weenen en kermen der omstanderen zag men in Z.M. geen het alderminst verzet, hebbende het wezen gansch aandachtig en vriendelijk'.

Als men den doode aflegt vindt men, aan een lint om den bovenarm gebonden, een ring en een haarlok van Koningin Mary.

Bij de lijkopening blijkt het sleutelbeen, 'hetwelk dicht bij den schouder gebroken was, wel hersteld'¹⁾; maar de ademhalingsorganen zijn zeer ontstoken, 'de bovenste lobbe van de rechterlong zoowel als een gedeelte van het aanklevende ribbevlies geïnflameert en dreigde een versterving'. Het geheele lichaam is zeer mager, het bloed in de blauwachtige darmen ziet zwart, beenen en rechterhand zijn gezwollen.

Waarschijnlijk is Willem III dus bezweken aan 'de kwade gestalte van zijn borst', aan zijn chronische borstkwaal, met begeleidende verschijnselen van waterzucht.

Het overlijden van Willem III verwekt, zoowel in Engeland als in Holland, onder het volk weinig alge-

1) De voorstelling, dat Willem III zijn dood zou danken aan den val met zijn paard, is dus onjuist. Hoogstens heeft dit aan zijn toestand geen goed gedaan.

meene droefheid. Men is hier te lande ‘verslagen’, want angstig voor de toekomst, met een ophanden oorlog met Frankrijk in het zicht. Maar de persoon van den Koning heeft zich in de latere jaren zoozeer van de gemeenschap verwijderd, dat bij ons zijn gemis niet anders wordt gevoeld als door het openkomen van het Stadhouderschap, wegens het ontbreken van directe opvolgers. Wel bestond de Friesche tak der Nassaus, door het huwelijk van Albertine Agnes, de tante van Willem III, met den Frieschen stadhouder Willem Frederik, aan de Oranjes verbonden, maar de overige provinciën gevoelden geen lust meer den jongen Johan Willem Friso, hoewel per testament de erfgenaam van Willem III¹⁾, tot stadhouder over het land te benoemen. Op den Engelschen troon komt Prinses Anna, de zuster van Koningin Mary.

De Engelschen hebben ‘King William’ wel met veel pracht en praal begraven, maar geen grafmonument voor hem opgericht. In de Westminster Abdij te Londen ligt hij naast zijn gemalin Koningin Mary, als was-figuur; iets hooger geplaatst dan zijn vrouw, om het kleine van zijn gestalte naast de goed ontwikkelde vormen van de hare niet te opvallend te maken.

In 1888 eerst plaatste men te Torbay, op de plek, waar hij in 1688 in Engeland voet aan land zette, een

1) De verhouding van Willem III tot den Frieschen tak is niet erg goed geweest. Met zijn neef, den Stadhouder Hendrik Casimir, kon hij, om diens zwak, wispelturig karakter, niet overweg en ook aan diens zoon Johan Willem Friso had hij zich nooit veel gelegen laten liggen. Men heeft het als een fout beschouwd, dat hij dezen slechts tot erfgenaam van zijn bezittingen en niet van het Stadhouderschap benoemde.

gedenkteeken. Bij ons duurde het tot 1921 eer men door een ruitersstandbeeld op het Kasteelplein te Breda de nagedachtenis van dezen, wellicht grootsten, althans aanzienlijksten, der Oranjes huldigde.

Willem III is noch in Engeland noch in Nederland 'inheemsch' geworden. Te zeer heeft ook in zijn nagedachtenis gedomineerd wat hij tegen had om zich populair te maken. Hoe men in Holland over hem oordeelde komt, na zijn dood, wel het best tot uiting in een gezegde als 'dat ons eigen vorst ons erger dan de vijand kwelde', en men vergaf het hem niet, dat hij, ten behoeve van zijn politieke doeleinden, de Republiek dwong een rol ver boven haar macht te spelen en, veel eischend van anderen als hij het van zichzelf was, haar middelen uitputte. Inderdaad heeft hij haar welzijn te veel gezocht in haar buitenlandsche positie en, daarop gericht, te weinig oog gehad voor de hervormingen, die haar binnenlandsche toestanden en haar bestuursgesteldheid zoozeer behoefden, slechts ingrijpend, wanneer het verzet tegen zijn plannen betrof. Maar bezien wij de gebeurtenissen met *zijn* blik, dan moet erkend worden, dat wat na zijn dood geschiedde: de nederlaag van Frankrijk in den Spaanschen Successie-oorlog en de definitieve beteugeling van de Fransche militaire overheersching in Europa in het begin van de 18e eeuw, waardoor voorgoed de bedreiging verdween, dat dit land, door het bezit nemen van de Zuidelijke Nederlanden, de gevaarlijke nabuur van de Republiek aan haar eigen grenzen zou worden, voornamelijk te danken is geweest aan de waakzame en onafgebroken werkzaamheid van Willem III, die het resultaat voorbereidde ondanks veel verzet,

ook van het Engelsche Parlement, welks tegenwerking zijn laatste levensjaren heeft vergald.

Eenige maanden na den dood van Willem III ontbrandt de oorlog der Verbondenen: Engeland, de Republiek, Oostenrijk, Pruisen, Hannover en eenige kleinere Duitsche staten, tegen de Franschen en Beieren, welke laatste de zijde van Frankrijk had gekozen. De Fransche Koning heeft zich tevergeefs over den dood van zijn grooten tegenstander verheugd. In de Spaansche Nederlanden staat het, door Willem III nog georganiseerde Engelsch-Hollandsche, 100.000 man sterke, leger onder den Hertog van Marlborough 'le bel Anglais', en dat der Keizerlijken onder Prins Eugenius van Savoye, den overwinnaar der Turken, dat den strijd eerst in Italië begint, tegenover de legers van Lodewijk XIV, gecommandeerd door de Maarschalken de Villars en de Villeroy. De Franschen, pogend door Beieren marcheerend den weg naar Weenen te forceeren, behalen aanvankelijk eenig succes; doch Prins Eugenius snelt te hulp en Marlborough brengt bij Hochstedt (Blenheim) in Beieren het Fransche leger de eerste groote nederlaag toe. Achtereenvolgens bij Landau, Ramillies, Turijn en Malplaquet verslagen, voelt na dezen laatsten verloren slag, in 1709, de oud en bigot geworden Fransche Koning zich verloren. Hij aanvaardt de eischen der Verbondenen, die zeer hard zijn; alleen verklaart hij het voor onmogelijk persoonlijk zijn kleinzoon Philips V van den troon te gaan stooten. Het waren in het Engelsche parlement vooral de Whigs, de partij van Marlborough, die bij dezen laatsten eisch bleven

volharden, een onverstandige koppigheid, die zelfs geen rekening wilde houden met de 'eer' van Lodewijk XIV, en de meest funeste gevolgen heeft gehad. Want de tegenstanders van de Whigs, de Tories, gesteund door Koningin Anna, de vijandin van Marlborough's vrouw, nemen nu, profiteerend van de ontstemming in Engeland, de kans waar om de andere partij ten val te brengen: men wenschte niet langer een oorlog om belangen, die Engeland niet meer aangaan. Marlborough wordt van zijn commando ontheven; hoewel het Engelsche leger nog te velde staat, heeft zijn nieuwe bevelhebber, de Hertog van Ormond, in het geheim opdracht geen slag meer aan te nemen. Alleen doordat de Verbondenen er iets van te weten komen, kunnen zij nog tijdig een nederlaag ontgaan; het Hollandsche leger echter, dat den strijd wil voortzetten, lijdt onder aanvoering van Albemarle (Keppel) tegen den Maarschalk de Villars bij Denain een échec. Bovendien zijn de Verbondenen zelf onderling in oneenigheid geraakt: door den dood van den oudsten zoon van den Keizer wordt thans Aartshertog Karel troonopvolger, en Spanje en Oostenrijk in één hand, vergroot de macht van Habsburg te zeer. De kans is nu voor Lodewijk XIV geheel gekeerd, en in 1713 moeten de anderen te Utrecht een Engelschen vrede aanvaarden, die het prestige van Frankrijk redt: Spanje en de Amerikaansche koloniën blijven aan Philips V, alleen de Spaansche Nederlanden komen nu aan Oostenrijk, en Engeland behoudt het veroverde Gibraltar. Maar al is Lodewijk XIV aan de allerergste vernedering ontkomen, de militaire macht van Frankrijk is gebroken, zijn vaandelroem

is begraven om, behalve een korte herleving tijdens den niet bijster belangrijken Oostenrijkschen Successie-oorlog, gedurende de geheele 18e eeuw steeds dieper te zinken (Rossbach!) en eerst onder Bonaparte weer tot nieuwen luister te komen -.

Doch de Republiek, al kwam zij er niet slecht af en behield zij haar reeks versterkte plaatsen in de Zuidelijke Nederlanden, de z.g. barrièresteden tegen Frankrijk, heeft haar internationale rol uitgespeeld: de vrede van Utrecht is de laatste Europeesche vrede geweest, die op haar grondgebied werd gesloten.

Vanaf den Spaanschen Successie-oorlog begint Engeland's opgang als wereldmacht, ten koste van - zooals Winston Churchill het terecht in zijn Marlborough-biographie zegt - 'het zwartste verraad'. Maar heeft Engeland ooit voldoende beseft, wie er de grondslagen voor legde en het land zijn toen opkomend overwicht als mogendheid gaf: Willem III? Holland heeft wellicht reden er den Koning-Stadhouder niet dankbaar voor te wezen, dat hij daarmee, zijn eigen vaderland verzwakkend door het zijn krachten te laten verbruiken voor zijn directe politieke doeleinden, de overvleugeling van de Republiek door den ander hielp bewerkstelligen. Maar Engeland schiet in rechtvaardigheid te kort, wanneer het zich laat verblinden door zijn antipathie voor 'Dutch William' om den 'vreemdeling op den troon' niet te geven wat hem toekomt: dat deze een van zijn grootste politieke vorsten is geweest.

Nawoord

51 jaar werd de overgrootvader, Willem de Zwijger, 51 jaar werd de achterkleinzoon.

Binnen dit begin en dit einde van een viertal generaties, ligt het begin en het einde van een ‘dynastie’.

Prins Willem I was nog de ‘ongekroonde’, die vooral geen vorst wilde wezen; Prins Willem III voltooide de opgaande lijn, meer nog dan ‘gekroond’: een Europeesch vorst, een Majestas Potentissima. Wat reeds met den grootvader, Frederik Hendrik, zich aankondigde en met den dood van den jongen Willem II afgebroken scheen, ging in Willem III naar zijn hoogtepunt, zoo voorbestemd als het reeds in kiem aanwezig was. Niet alleen de moeder, de Engelsche prinses, ook de geërfde ambities van den vader droegen er het hunne toe bij, Willem III tot ‘Koning’ te maken. De historie zette zelf er een punt achter. Want het tegenwoordige Nederlandsche koningschap ontleende aan andere grondslagen zijn ontstaan.

Er is over Willem III veel geschreven. Zoowel Hollandsche als Engelsche en ook Duitsche geschiedschrijvers hebben aandacht aan hem gewijd. Een

historisch uitstekende biographie is ongetwijfeld het laatst verschenen, tweedeelige werk van Dr. N. Japikse, hoewel de historicus slechts aarzelend zijn meening over den mensch durft zeggen. Men behoeft Willem III niet te idealiseeren, zooals een Majorie Bowen dat doet, en ook Fabius, in de voorlaatste Nederlandsche levensbeschrijving. Zijn fouten hebben geen excuses noodig, zij waren geen ‘afdwalingen’ of ‘zwakheden’, zij waren Willem III zelf. Men late dit gelden, men verromantiseere hem niet tot zeer ‘edel’: hij was een vorst als de andere vorsten van zijn tijd, in de eerste plaats diplomaat, ook in het leven, met overleg zijn weg gaande en, zonder tot ‘laagheden’ zijn toetoevlucht te nemen, zeer door zijn persoon beïnvloed bij zijn middelen tot het doel.

Men beoordeele Willem III niet naar het nu, maar naar het toen, en houde daarbij tevens de omstandigheden in het oog, waaronder hij leefde en optrad. Al heeft hij binnen de grenzen van onzen Staat, behalve dan in de jaren 1672 en 1673, niet een rol vervuld als die van Willem den Zwijger en valt hij, mede door zijn ongewone verhoudingen, wat buiten het kader van het ons vertrouwd Oranjehuis, hij blijft ook in onze geschiedenis een groote historische figuur.

Literatuur

Het voornaamste:

- Dr. N. Japikse, Prins Willem III, de Stadhouder-Koning, 2 deelen.
 Briefwisseling tusschen Willem III en Bentinck, 5 deelen. Hierin ook vele brieven aan andere personen. Een bloemlezing is uitgegeven onder den titel 'Uit de correspondentie van Prins Willem III', met een uitstekende vertaling van Mej. Dr. C. Serrurier, die in sommige der citaten hier is gevolgd.
 Fr. de Witt Huberts, Jeugdijaren van Prins Willem III.
 H.E. Heimans, Het karakter van Willem III.
 A.J.N. Fabius, Prins Willem III.
 P.L. Muller, Wilhelm III und Waldeck.
 M.C. Trevelyan, William III and the defence of Holland.
 G. Burnet, History of my own time.
 C. Huygens Jr: Journalen.
 Macaulay, History of England from the ascension of James II.

Verder geschriften, bepaalde onderdeden betreffend, van Generaal Knoop, Prof. Robert Fruin, Dr. N. Japikse, A.W. Kroon, Prof. P.J. Blok, P. de Ségur, F. de Bas, J.C.M. Warnsinck, G. Bidloo e.a.

Lijst van jaartallen

- 14 November 1650. Prins Willem III wordt geboren, acht dagen na den dood van zijn vader Prins Willem II.
1651. De Prinses-Royale, Mary Stuart, wordt, bij arrest van het Hof van Holland, benoemd tot voogdes.
1653. Acte van Seclusie. De Oranjes worden, volgens den eisch van Cromwell, van de regering in ons land uitgesloten.
1656. Ds. Trigland wordt opvoeder van den jongen Prins.
1658. De Prins gaat naar Leiden. Zijn gouverneur wordt Zuylesteyn.
1660. Restauratie van het Huis Stuart in Engeland. Karel II dringt aan op opheffing van de Acte van Seclusie. De Prinses-Royale vertrekt naar Engeland.
1661. De Prinses-Royale sterft daar aan de kinderpokken. De Prins komt nu onder voogdij van zijn grootmoeder, Amalia van Solms. Eerste Commissie van Educatie.
1663. De Prins keert uit Leiden in Den Haag terug.
1666. De Prins wordt 'Kind van Staat'. Opheffing van zijn hofhouding en verwijdering van Zuylestein. Tweede Commissie van Educatie. Johan de Witt neemt in persoon aan de opvoeding deel.
1667. Eeuwig Edict. Het Stadhouderschap wordt onvereinigbaar verklaard met het Kapitein-generaalschap over het leger.

1668. De Prins meerderjarig. Einde van de opvoeding door den Staat.
1670. Lid van den Raad van State. Eerste Edele van Zeeland.
1671. Bezoek aan Engeland als gast van Karel II. Dreigende oorlog met Frankrijk.
1672. De Prins wordt tot Kapitein-generaal voor één veldtocht benoemd. Oorlog met Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen. Débâcle van de landsverdediging. Standhouden achter de Hollandsche Waterlinie. Verheffing van den Prins tot Stadhouder, als Prins Willem III, en zijn aanstelling als Kapitein-generaal-admiraal voor het leven. De gebroeders de Witt vermoord. Mislukte aanslag van den Prins op Charleroi, mislukte inval der Franschen in Holland.
1673. Overwinningen ter zee bij Schooneveld en Kijkduin. Verovering van Naarden. Betere vooruitzichten, ook door het optreden van bondgenooten. Verovering van Bonn. De Keizerlijken aan den Rijn en Spanje dwingen de Franschen hun veroveringen in de Republiek voor het grootste gedeelte op te geven en den strijd naar het Zuiden, in de Spaansche Nederlanden, te verplaatsen.
1674. Engeland, Munster en Keulen sluiten vrede met de Republiek. Nederlaag van den Prins bij Sèneffe. Herovering van Grave.
1675. Mislukte poging om Maastricht te heroveren.
1677. Nederlaag van Willem III bij Mont Cassel. Hij gaat naar Engeland. Hij huwt Mary Stuart,

- Prinses van Engeland, oudste dochter van den Hertog van York (den lateren Jacobus II).
1678. Vrede met Frankrijk te Nijmegen. Slag bij St. Denis.
1682. Lodewijk XIV bezet, in vollen vrede, het Prinsdom Oranje.
- 1683-1684. Verwickelingen tusschen Spanje en Frankrijk om de Spaansche Nederlanden. Willem III drijft de gewapende interventie van de Republiek door.
1685. Karel II van Engeland sterft. Jacobus II volgt hem op.
- 1686-1688. Geschillen van den nieuwen Koning met zijn volk over den Roomschen godsdienst.
1688. Willem III steekt op uitnoodiging van de anti-Roomsche partij als bemiddelaar naar Engeland over. Jacobus II wordt verjaagd. Frankrijk verklaart de Republiek den oorlog. Begin van den 9-jarigen oorlog.
1689. Tezamen met zijn gemalin, als 'Queen Mary and King William III' tot Koning van Engeland gekroond. Engeland verklaart, samen met Spanje, den Keizer, Brandenburg, Beieren en andere Duitsche staten, aan Frankrijk den oorlog.
1690. Slag aan de Boyne in Ierland. Jacobus II ook hier verdreven. Nederlaag bij Fleurus, nederlaag ter zee bij Beachy Head (Bevesier).
1691. Bergen door de Franschen veroverd.
1692. De Fransche vloot bij La Hogue verslagen. Nederlaag der Verbondenen bij Steenkerken en verlies van Namen.

1693. Nederlagen van Willem III bij Hoey en Neerwinden.
1694. Herovering van Hoey.
1695. Dood van Koningin Mary, die aan de kinderpokken sterft. Herovering van Namen.
1696. Vredesonderhandelingen met Frankrijk te Rijswijk.
1697. De Franschen veroveren Barcelona. Willem III stuit den Franschen opmarsch voor Brussel. Vrede van Rijswijk. Breuk met Bentinck.
- 1698-1699. Nieuwe zorgen over den politieken toestand in Europa, door den te verwachten dood van den Spaanschen Koning Karel II, die geen kinderen heeft. Verdeelingsverdrag met Frankrijk.
1700. Karel II van Spanje sterft. Lodewijk XIV's kleinzoon, Philips van Anjou komt als Philips V op den Spaanschen troon.
1701. Oorlogsvoorbereiding tegen Frankrijk, waaraan Engeland, de Republiek, de Keizer, Pruisen, Hannover en eenige kleinere Duitsche staten deelnemen.
- 19 Maart 1702. Willem III, Koning-Stadhouder, sterft, 51 jaar oud. De Spaansche Successie-oorlog begint spoedig daarna.
1713. Vrede van Utrecht.